

Amsterdam en de Schoone Zaak

De Damkwespieg en het Welstandsartikel in Amsterdam

Auteur : Dafne de Vries
Studentnummer : 0470783
Telefoonnummer : 0614361999
E-mailadres : dafnedevries@online.nl
Datum : 4 maart 2010
Module : Masterscriptie
Opleiding : Geschiedenis UvA
Docentbegeleider : Dr. C.M. Lesger
Tweede lezer : Dr. W.J.H. Furnée

Voorwoord

Zes jaar geleden besloot ik dat werken mij niet de uitdaging bood die ik zocht, niet de kennishonger die ik had, stilte en mij ook niet de vrijheid bood die ik nog nodig had. Daarom ging ik weer studeren, september 2004. Het werd Geschiedenis, omdat dat altijd al mijn passie was, waarom koos ik daar niet eerder voor? Na vijf jaar en zes maanden zit het erop. Ik kijk met heel erg veel plezier terug op mijn studietijd aan de Universiteit van Amsterdam. Het bood mij uiteindelijk veel meer dan ik had verwacht. Natuurlijk, de uitdaging, de kennis, de vrijheid, dat was er allemaal. Maar ook het inzicht dat het volgen van je passie altijd goed is en dat dat tot concrete plannen kan leiden. Zonder deze studie was ik er nooit achtergekomen dat de stad, het denken over de stad en het bouwen in de stad zo interessant was. Dusdanig interessant dat mijn volgende stap zal zijn het zoeken naar een baan waarin ik mijn kennis over de stad kan gebruiken en het liefst kan combineren met het schrijven over steden.

Zonder de nieuwe vrienden en vriendinnen die ik maakte was mijn tweede studententijd lang niet zo geslaagd geweest. Hen wil ik bedanken voor hun steun en gezelligheid tijdens talloze kopjes koffie en natuurlijk wijntjes. Verder wil ik mijn ouders bedanken voor hun support op diverse vlakken, maar vooral omdat ze er altijd voor me zijn. Nu dus op naar een nieuwe uitdaging en wellicht wat minder vrijheid. Of de kennishonger echt gestild is, zal moeten blijken...

Maart 1910

Dafne

Inhoudsopgave

INLEIDING	3
1. DE DAMKWESTIE	9
WAT WAS DE DAMKWESTIE?	10
HET ONTWERPEN VAN EEN NIEUW DAMPLAN	16
EEN DEFINITIEF ONTWERP?	19
2. DE RAADHUIS-DAMCOMMISSIE EN DE DAMBEOUWING	22
DE BIJENKORF	24
HET MIDDEN-DAMTERREIN	27
OVERIGE DAMBEOUWING	30
3. IN HET BELANG VAN HET STADSSCHOON: 1908-1920	34
DE COMMISSIE VOOR HET STADSSCHOON	35
DE SCHOONHEIDSCOMMISSIE	37
DE RAADHUIS-DAMCOMMISSIE	43
4. OVERHEIDSINVLOED OP HET STADSSCHOON: GEWENST EN MOGELIJK?	54
SCHOONHEIDSCOMMISSIES EN 'BAUBERATUNGSSTELLE'	54
HET EIGENDOMSRECHT EN HET WELSTANDSARTIKEL	62
5. IN HET BELANG VAN HET STADSSCHOON 1921-1924	69
DE TOTSTANDKOMING VAN HET WELSTANDSARTIKEL	70
HET WELSTANDSARTIKEL EN DE IDEALE SCHOONHEIDSCOMMISSIE	76
<i>Volgens de Commissies</i>	76
<i>Volgens de Architecten</i>	78
CONCLUSIE	88
BRONNEN EN LITERATUUR	92
BRONNEN	92
LITERATUUR	94
WEBSITES	97
AFBEELDINGEN	97

Inleiding

‘De Commissie moge er zich wel van overtuigd houden, dat als zy de Damquaestie nu niet oplost, dit wel nimmer zal gebeuren.’ (Architect H.P. Berlage Nzn, 1910)¹

In de periode 1884-1925 hielden de Damkwesitie en de daarmee verbonden Paleis-Raadhuiskwestie de Amsterdamse gemoederen op diverse terreinen bezig. Hoewel de kwesties ontstonden vanuit de verkeersproblematiek en de in verband hiermee gewenste herinrichting van de Dam, was het natuurlijk van groot belang dat na de herinrichting, de Dam een fatsoenlijke uitstraling zou hebben. Daarom benoemde de gemeente in 1910 de Raadhuis-Damcommissie.² In eerste instantie was het haar opdracht om te beoordelen of het Paleis op de Dam weer als Raadhuis in gebruik genomen kon worden en advies te geven over de beste inrichting van het vernieuwde plein. Uiteindelijk kreeg zij echter de rol van speciale Schoonheidscommissie.

Zij moest de ontwerpen van alle gebouwen die op of rond de Dam gebouwd zouden worden esthetisch toetsen en beoordelen en daarover advies uitbrengen aan het stadsbestuur. Het stadsbestuur zou uiteindelijk de bouwvergunning en daarmee haar goedkeuring over het ontwerp verlenen. De commissie meende in 1910 dat zij de toen al slepende kwestie op kon en op moest lossen. Dat dit niet zo gemakkelijk ging, bleek twee jaar later in een adviesbrief die de commissie aan Burgemeester en Wethouders schreef. De commissie had niet zoveel macht als zij zou willen en moest concluderen dat zij geen directe invloed kon uitoefenen op de welstand van de Dam:

‘(...) zij kan daardoor het wanstaltige weren, door tactvol optreden de noodige correcties ten goede doen aanbrengen en – als haar vorenstaand advies wordt gevolgd – het geven van bouwopdrachten aan daartoe onbevoegden tegengaan. Doch dit is niet voldoende om haar voor alles de volle eindverantwoordelijkheid te kunnen doen dragen.’³

Iets eerder in dezelfde brief staat, dat gebleken is dat verscheidene leden van de gemeenteraad graag de verantwoordelijkheid voor de uiteindelijke esthetische kwaliteit van het plein bij de commissie neerlegden. Deze verantwoordelijkheid wilde de commissie duidelijk niet dragen, zij vroeg zelfs aan het bestuur om dit in de raad te benadrukken. De commissie was slechts adviserend en dus niet zelf scheppend. De volle

---

¹ Notulen bijeenkomst 11 april 1910, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

² SAA, *Gemeentebld afdeling I*, No 148 Voordracht van Burgemeester en Wethouders, 7 februari 1910, 137-138.

³ Brief van Raadhuis-Damcommissie aan Burgemeester en Wethouders, 21 juni 1912 (1912-4567) SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180) inv. nr 11777.

verantwoordelijkheid over de esthetische kwaliteit van de nieuwe gebouwen moest bij de architecten liggen, die in opdracht van de *particuliere eigenaren* van de grond een gebouw ontwierpen.⁴ Hieruit blijkt dat hoewel het Amsterdams stadsbestuur graag invloed wilde hebben op de inrichting van de stad, zij zeggenschap en mandaat te kort kwam zodra het particuliere grond betrof.

Dit gebrek aan mandaat, de mogelijkheid om als publieke overheid in te grijpen in de particuliere sfeer werd niet alleen in Amsterdam en op het terrein van de bouw gevoeld. De periode waarin de Damkwesie speelde, werd gekenmerkt door de roep om een steeds meer aanwezige en een in de samenleving ingrijpende overheid, zowel in de landelijke als in de lokale politiek. Op het gebied van meer overheidsinvloed op de stadsontwikkeling heeft de planoloog Len de Klerk zijn boek *De modernisering van de stad 1850-1914. De opkomst van de planmatige stadsontwikkeling in Nederland* geschreven. In dit boek toont hij onder andere aan dat de veranderende ideeën over de rol van de publieke sector in de stadsontwikkeling in sterke mate hebben bijgedragen aan het ontstaan van een planmatige aanpak van de stadsontwikkeling. De Klerk schrijft dat in de periode 1850-1914 de overheid steeds meer zeggenschap en invloed kreeg ten opzichte van het particulier initiatief wat uiteindelijk bijgedragen heeft aan een doelmatiger en betere stadsontwikkeling.⁵ Eén van de in die periode tot stand gekomen instrumenten voor de gemeentelijke overheid om invloed uit te oefenen is het welstandsartikel. Op grond daarvan kan een gemeente toestemming tot be- en verbouwing weigeren op basis van esthetische overwegingen. Dit artikel kon elke gemeente afzonderlijk invoeren, waardoor er grote verschillen ontstonden in hoeverre een gemeente ingreep op de bebouwde omgeving. Het duurde tot 1962 voordat de bepaling wettelijk verplicht werd gemaakt vanuit de centrale overheid.⁶

Het welstandsartikel maakt onderdeel uit van de Woningwet en in bijvoorbeeld gedenkboeken ter ere van deze wet heeft ook onderzoek plaatsgevonden naar dit specifieke artikel. Toch spitsten de onderzoeken in deze boeken zich vooral toe op de invloed die de Woningwet uitoefende op de woonomstandigheden, wooncultuur en de woningen zelf. Dergelijk onderzoek heeft enerzijds altijd een sociale invalshoek gekend en anderzijds ook een juridische. Het esthetisch aspect is maar weinig behandeld. Waar in studies wel aandacht hieraan werd besteed, bijvoorbeeld met betrekking tot de invoering

---

⁴ Ibidem.

⁵ Len de Klerk, *De modernisering van de stad 1850-1914. De opkomst van de planmatige stadsontwikkeling in Nederland* (Rotterdam 2008).

⁶ Mr. A.G.A. Nijmeijer, 'Ruim een eeuw welstandstoezicht. Een historisch-juridische beschouwing', in Dr. Ir. A.G. Bregman en Prof. Mr. D.A. Lubach ed.: *Van wonen naar bouwen. 100 jaar Woningwet* (Deventer 2001) 157-181, aldaar 179.

van een welstandsartikel en, of het benoemen van schoonheidscommissies, ging de aandacht juist uit naar de nieuw te bouwen woningen in uitbreidingsplannen en niet zozeer naar de bouw in oude binnensteden. Het is daarom interessant om te onderzoeken hoezeer de problematiek in de oude binnenstad van Amsterdam heeft bijgedragen aan de totstandkoming van het welstandsartikel in deze stad en hoe dit zich verhield tot de algemene tendens van meer publiek ingrijpen en publieke macht op de stadsontwikkeling.

Hoewel er natuurlijk op meer plaatsen in de oude binnenstad van Amsterdam werd gebouwd, verbouwd en vernieuwd, vormt de Damkwesie een fantastische 'case-study'. Allereerst was het één van de grootste projecten in Amsterdam in de periode vlak voor de instelling van het welstandsartikel. Daarnaast, belangrijker nog, was het een project dat alle Amsterdammers raakte. Het betrof het oudste en meest betekenisvolle plein van de stad. Amsterdam was groot geworden door de handel en de Dam was daarvoor van essentieel belang geweest. Aan het begin van de twintigste eeuw werd dit belang nog steeds symbolisch gevoeld. Wat hier gebeurde gaf aanleiding tot discussie, tot inmenging van velen in deze discussie en tot felle stellingname.⁷ Als laatste is het voor dit onderzoek van belang dat het gemeentebestuur een speciale commissie, de Raadhuis-Damcommissie, in het leven riep om de esthetische kwaliteit van de Dam zoveel mogelijk te waarborgen. Dit onderzoek zal zich daarom richten op de Damkwesie en de invloed van (de leden van) de Raadhuis-Damcommissie op het tot stand komen van een welstandsartikel in Amsterdam. Door deze specifieke situatie centraal te stellen zal dit onderzoek een bijdrage leveren aan het totaalbeeld van de achtergronden en omstandigheden bij de totstandkoming van de welstandsbevestiging. Daarnaast kan het uitwerken van deze specifieke casus verdieping brengen op de door De Klerk waargenomen grote ontwikkeling van meer overheidsinvloed en er mogelijk nuances en kanttekeningen in aanbrengen. In ieder geval kan inzichtelijk worden gemaakt hoe een dergelijke ontwikkeling in de praktijk tot stand kwam en hoe de Damkwesie heeft bijgedragen aan het door De Klerk waargenomen veranderende perspectief.

Het onderzoek beperkt zich tot de periode 1908-1924. In 1908 vond een prijsvraag met betrekking tot de herinrichting van de Dam plaats. Vanaf dat moment ontwikkelde zich een discussie over de esthetische invulling van het vernieuwde plein en dus ook over wat de rol van de overheid hierin zou moeten zijn. Het in werking treden van het welstandsartikel in 1924 dat ook op particulier eigendom van toepassing was, is een logisch eindpunt van dit onderzoek. Om een bouwvergunning te verkrijgen was vanaf dat moment

---

⁷ Dafne de Vries, *De Damkwesie 1896-1912. De invloed van de identiteit van de Dam in de discussie over de herinrichting* (Bachelorscriptie Geschiedenis UvA, Amsterdam 2008).

een advies van de Schoonheidscommissie vereist.⁸ Uiteraard zal daar waar nodig aandacht zijn voor de (juridische) achtergrond en consequenties van de Woningwet en de welstandsbeplanning. Daarnaast zal in de politieke discussie toegelicht worden waarom het vergroten van de publieke beïnvloedingssfeer in die tijd wel tot een discussie moest leiden. Deze onderwerpen zijn in het verleden uitvoerig onderzocht en beschreven, er is daarom voldoende literatuur voor handen om dit toe te lichten.

Om antwoord te kunnen geven op de vraag naar de totstandkoming van het welstandsartikel in Amsterdam en de invloed daarop van de Raadhuis-Damcommissie zullen we kijken naar hoe de verschillende partijen, stadsbestuur, schoonheidscommissies en deskundigen, dachten over het beschermen van het stadsschoon, hun rol daarin en de wenselijkheid van ingrijpen door de overheid (stadsbestuur) in de stadsinrichting en in het bijzonder in het specifieke vraagstuk van de Dam. Welke rechten en plichten zagen zij voor de diverse betrokkenen weggelegd en hoe probeerden zij de stadsinrichting te beïnvloeden? Alvorens echter op de Damkwesie en het welstandsartikel in te gaan, is het interessant om kort te bekijken hoe en met welke instanties Amsterdam invloed op het stadsschoon trachtte uit te oefenen.

In Amsterdam duurde het ten opzichte van andere gemeenten, lang voordat de gemeente het welstandsartikel als mogelijkheid tegen 'het verlelijken van steden en dorpen'⁹ aangreep en toevoegde aan de bouwverordening. Dit lijkt vreemd, gezien de problematiek waar men bijvoorbeeld op de Dam tegenaan liep, maar past in het liberale beleid van 'laissez-faire, laissez-passer' dat in Nederland tot in de twintigste eeuw werd aangehangen. Voor 1924 kon in feite iedereen in Amsterdam met eigen grond bouwen wat hij wilde, mits het maar aan de veiligheidseisen en andere praktische voorschriften voldeed. Over of iets mooi of lelijk was, had de gemeente simpelweg niets te zeggen. In sommige andere dorpen en steden was wel al tien jaar eerder de vergaande bepaling aan de Woningwet toegevoegd, zoals in Laren (NH). Voor Amsterdam was het dusdanig beïnvloeden van wat iemand met zijn bezit, zijn eigendom, zijn grond, zijn eigen huis mocht doen, echter nog lang vele bruggen te ver.

Toch werd de behoefte aan invloed op de esthetische kwaliteit van de bebouwde omgeving wel al eerder gevoeld. De explosieve groei van steden ten tijde van de industriële revolutie zorgde niet alleen voor kwalitatief slechte en goedkope woningen, maar ook voor in esthetisch opzicht slechte, oftewel lelijke, gebouwen. In feite had de hele gebouwde

---

⁸ Meurs, *De moderne historische stad*, 111.

⁹ J.H. Schaad, 'Stedenschoon en Woningbouw met steun volgens de Woningwet', *Bouwkundig Weekblad. OrGaAn van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Vakvereniging van Nederlandsche Architecten (MBVA)*, 483-485, aldaar 485.

omgeving kwalitatief te lijden onder de snelle ontwikkelingen. De roep om overheidstoezicht op de vormgeving van de bouwwerken bleef dan ook niet uit. Hiervoor golden net als bij de andere bepalingen in de Woningwet, maar misschien wel des te meer, de beperkingen voor de overheid om in te grijpen in privaat bezit. Toch werd in Amsterdam in 1898, voor de komst van de Woningwet dus, op voorspraak van meerdere vooraanstaande architecten de 'Commissie van advies inzake de bebouwing van gemeentebouwterreinen in Amsterdam' opgericht.¹⁰ Deze commissie werd verantwoordelijk gemaakt voor de inrichting en bebouwing van de grond achter het Rijksmuseum. De grond was eigendom van de gemeente en zij wilde graag dat daar enige controle werd uitgeoefend op dat wat er gebouwd zou gaan worden, zodat er niets lelijks zou verrijzen. Hoewel de architecten pretendeerden dit voor het algemeen belang te doen, is het toch vooral in hun eigen belang geweest. 'Ontwerpen van niet-architecten werden namelijk dikwijls door de commissie afgekeurd wegens het ontbreken van voldoende architectonische kwaliteit. Gevolg was dat initiatiefnemers van bouwplannen steeds vaker het ontwerp aan een architect opdroegen.'¹¹ De normen waaraan bouwontwerpen moesten voldoen waren niet door de overheid vastgelegd. De commissie kon hierin dus haar eigen koers varen. Voorafgaand aan de verkoop of uitgifte in erfpacht van de grond kon de gemeente wel de bepalingen en normen die de commissie nodig achtte voor die grond als verplichtende bepaling in de contracten opnemen.

Na verloop van tijd deed de gemeente ook een beroep op deze commissie bij andere plannen en ontwerpen. De schoonheidscommissie had het echter moeilijk. Zij kreeg te kampen met veel kritiek en moest accepteren dat haar adviezen niet altijd werden opgevolgd. Daarnaast kon zij dus geen invloed uitoefenen waar het grond in particulier eigendom betrof, wat als erg frustrerend ervaren werd.¹² Het stadsschoon was met deze commissie dus niet genoeg beschermd. Hier kon echter weinig aan gedaan worden, simpelweg omdat het particulier eigendom in de Nederlandse rechtsstaat in hoge mate beschermd was, zo niet als heilig werd beschouwd. Dit had tot gevolg dat naast het verschijnen van lelijke nieuwbouw vooral ook in de oude binnenstad stadsschoon verloren ging. Slecht onderhoud leidde tot verval en uiteindelijk tot sloop van historisch waardevolle

---

¹⁰ <https://stadsarchief.amsterdam.nl/archieven/archiefbank/overzicht/458.nl.html>.

¹¹ Mr. A.G.A. Nijmeijer, 'Ruim een eeuw welstandstoezicht. Een historisch-juridische beschouwing', in Dr. Ir. A.G. Bregman en Prof. Mr. D.A. Lubach ed.: *Van wonen naar bouwen. 100 jaar Woningwet* (Deventer 2001) 157-181, aldaar 158-159. Nijmeijer promoveerde in 2001 te Utrecht op de dissertatie *Welstandstoezicht juridisch getoetst*. Het hier aangehaalde artikel is daarop gebaseerd.

¹² Paul Meurs, *De moderne historische stad. Ontwerpen voor vernieuwing en behoud 1883-1940* (Rotterdam 2000), 109-111.

panden. Ervoor in de plaats kon de eigenaar in feite bouwen wat hij wilde, hoe disharmoniërend met de omgeving ook.

Vanuit particulier initiatief kwam hier wel verweer tegen: de Commissie voor het Stadsschoon werd opgericht in 1911. Haar streven was:

- 'Verdelen dat zonder noodzaak het schoon, dat onze stad biedt, verloren gaat;
- Waar de noodzakelykheid ertoe dwingt, dat dit schoon verloren gaat, het althans in beeld te bewaren;
- Trachten ertoe te geraken, dat nieuwe bouwwerken zoodanig gebouwd worden, dat zy zich aanpassen aan het stadsbeeld, waarin zy verryzen zullen.'¹³

Ondanks overheidssteun in de vorm van een gemeentelijke subsidie kon zij maar weinig invloed uitoefenen. In de brief aan Burgemeester en Wethouders waarin zij ook verzoekt om subsidie schreef de commissie dat om haar doelen te bereiken slechts minnelijk overleg, het geven van inlichtingen, verstrekken van gevraagde adviezen en verlenen van hulp bij het opmaken van ontwerpen tot haar beschikking staan. Daarnaast zou zij ook proberen haar doelen te bereiken door de publiciteit te zoeken met (opbouwende) kritiek.¹⁴ Maar een echt machtsmiddel ontbrak uiteindelijk om het stadsschoon te beschermen tegen de particuliere bouwers.

De noodzaak om het oude stadsschoon te beschermen, desnoods door een particulier instituut als de Commissie voor het Stadsschoon, werd dus duidelijk gevoeld, maar kwam moeilijk tot stand. Ook het instellen van de Raadhuis-Damcommissie getuigt van het feit dat de gemeente wel degelijk probeerde invloed uit te oefenen, maar lange tijd niet durfde in te grijpen in de vorm van wetgeving. De in 1918 afgetreden directeur van het Bouw- en Woningtoezicht, J. van der Waerden meende dat dit wel nodig was en deelde zijn ideeën hierover vlak voor zijn aftreden met de Commissie voor het Stadsschoon.

'(...) om daadwerkelyk op te treden tegen de onnoodige vernietiging of misvorming van het stadsschoon in het algemeen en van de bestaande of op te richten bouwwerken in 't byzonder, en dit door het stellen van welstandseischen, neergelegd in een desbetreffende bepaling in de bouwverordening, die Uw College den rechtsgrond zou geven om op te kunnen treden tegen de aanranding van het stadsschoon.'¹⁵

De Commissie voor het Stadsschoon liet aan de Burgemeester en Wethouders van Amsterdam weten dat zij met belangstelling had kennisgenomen van de hierboven vermelde 'officieus medegedeelde plannen'.¹⁶ Zij vroeg hen om inderdaad een bepaling toe te voegen aan de bouwverordening waarmee het stadsschoon beschermd zou kunnen

---

¹³ Brief van Commissie voor het Stadsschoon aan BenW, zonder datum (waarschijnlijk 1913), SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 2.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Brief van Commissie voor het Stadsschoon aan Burgemeester en Wethouders, 19 juli 1918, SAA, Ingekomen stukken Commissie voor het Stadsschoon, (458) inv. nr. 2.

¹⁶ Ibidem.

worden. Toch zou het nog tot 1922 duren voordat de Gemeenteraad van Amsterdam het besluit hiertoe zou goedkeuren en duurde het zelfs tot januari 1924 voordat deze bepaling, welstandsartikel genoemd, in werking trad en de schoonheidscommissie was benoemd.

1. De Damkwestie

De instelling van de Commissie van Advies in Amsterdam in 1898 toont aan dat het stadsschoon in ieder geval de architecten en het stadsbestuur aan het hart ging. We moeten echter niet uit het oog verliezen dat naast het hart, ook de portemonnee van de architecten een grote rol moet hebben gespeeld. Zij kregen namelijk lang niet alle opdrachten voor het ontwerpen van de nieuwbouw in de uitbreidingswijken. De eigenbouwers, aannemers en timmerlieden waren goedkopere ontwerpers dan de architecten. Voor veel opdrachtgevers telde dat zwaarder dan een architectonisch verantwoord ontwerp, alles mocht toch gebouwd worden? Er waren geen regels die hen verplichtten iets moois neer te zetten. Het instellen van de Commissie van advies moest dit voorkomen. Het gaf de architecten meer invloed en de mogelijkheid om ontwerpen van eigenbouwers net zolang af te keuren totdat de opdrachtgever besloot een architect in de arm te nemen.¹⁷ Deze arbitraire houding ten spijt, met de instelling van deze commissie was in ieder geval geregeld dat er invloed kon worden uitgeoefend op de esthetische kwaliteit van nieuwbouw op gemeentegrond, maar wat kon er gedaan worden tegen de lelijke bebouwing in de oude binnenstad?

Zoals gezegd benoemden Burgemeester en Wethouders in het specifieke geval van de Dam de Raadhuis-Damcommissie. Zij kreeg als taak om de voorgestelde ontwerpen te beoordelen op esthetische kwaliteiten en hierover advies uit te brengen aan het college. Tevens kon zij waar nodig adviezen geven aan de betrokken architecten. Om uiteindelijk een conclusie te kunnen trekken over de rol van de Damkwestie en de Raadhuis-Damcommissie in het proces tot totstandkoming van het welstandsartikel van Amsterdam is het noodzakelijk om eerst kort in te gaan op de kwestie zelf. Wat was er aan de hand op de Dam en wie waren hierbij betrokken? Welke problemen kwam de gemeente tegen en hoe probeerde zij deze het hoofd te bieden?

---

¹⁷ Nijmeijer, 'een eeuw welstandstoezicht', 158-159.

Wat was de Damkwestie?

Aan het eind van de negentiende en aan het begin van de twintigste eeuw speelden vele 'kwesties'. Het lijkt wel of alles waarover discussie ontstond een kwestie moest worden genoemd. De problematiek rondom de Dam verdiende echter zeker dit predicaat. Alleen al de duur van de discussie is bijna onvoorstelbaar. Het duurde bijvoorbeeld ruim zestien jaar (van 1896 tot 1912) voordat de gemeenteraad een ontwerp voor de nieuwe Dam volledig goedkeurde en daarmee was de discussie nog niet ten einde. De daadwerkelijke bebouwing moest er nog komen en ook dat ging niet zonder slag of stoot. In 1924 was de belangrijkste kavel van de vernieuwde Dam bijvoorbeeld nog steeds niets bebouwd. Maar goed, hiermee lopen we op de zaken vooruit.

In feite ligt de aanzet tot de Damkwestie bij het besluit in 1870 om de Zocherbeurs te slopen. Deze beurs, op de plaats waar nu de Bijenkorf staat, voldeed al lange tijd niet.¹⁸ Er moest dus een nieuwe beurs komen, maar waar? De discussie hierover nam ruim dertig jaar in beslag, hoewel de gemeente al in 1883 een gedeelte van het Damrak had laten dempen voor een nieuwe beurs. Deze plaats viel echter niet bij iedereen in goede aarde en dat zorgde vanaf 1884 voor een langdurige 'beursquaestie'. In 1896 hakte de gemeenteraad de knoop door en besloot zij het ontwerp van H.P. Berlage tot uitvoer te laten brengen op de nieuwe locatie.¹⁹

Afbeelding 1 De Dam richting Damrak met de beurs van Zocher

Ondertussen speelde er ook een heel ander, in praktische zin meer prangende kwestie: er was sprake van een groot verkeersprobleem in de oude binnenstad, vooral rondom de Dam. Dit was mede veroorzaakt door de komst van het nieuwe Centraal Station, geopend in 1889, wat een grote

impuls aan de cityvorming in het noordelijke deel van het centrum had gegeven. De middeleeuwse straten konden de toegenomen verkeersdruk niet aan, waardoor dagelijks

¹⁸ Lieske Tibbe, 'Amsterdam: de beurs van Berlage. Berlage geeft vorm aan de idealen van de gemeenschapskunst' in: Jan Bank en Marita Mathijssen ed., *Nederland in de negentiende eeuw* (Amsterdam, 2006) 491-501, aldaar 494.

¹⁹ Rooy, Piet de, 'In het voetspoor van de Radicalen 1889-1902', in Marijke Carasso-Kok ed., *Geschiedenis van Amsterdam. III Hoofdstad in aanbouw 1813-1900* (Amsterdam 2006) 529-532, aldaar 529.

een enorme congestie ontstond.²⁰ Op de foto en op het kaartje op de volgende pagina is te zien hoe smal bijvoorbeeld de overgangen van de Dam naar het Rokin en het Damrak waren en ook de doorgang tussen Damstraat en de toenmalige Vijgendam was zeer smal. Het was dus noodzakelijk om de verkeersstructuur te moderniseren. Deze noodzaak in combinatie met de nieuwe beurs en de wens als hoofdstad meer allure uit te stralen, leidde tot de meest wilde boulevardplannen, die met het oog op de Amsterdamse schatkist en de liberale achtergrond van Amsterdam, gedoemd waren te mislukken. De gemeente koos in plaats daarvan voor een aantal losse doorbraken, grachtdempingen en verbredingen. Hierover hebben de architectuurhistoricus Paul Meurs in zijn proefschrift *De moderne historische stad* en de sociaal geograaf Michiel Wagenaar in zijn boek *Stedebouw en burgerlijke vrijheid* uitgebreid geschreven.²¹

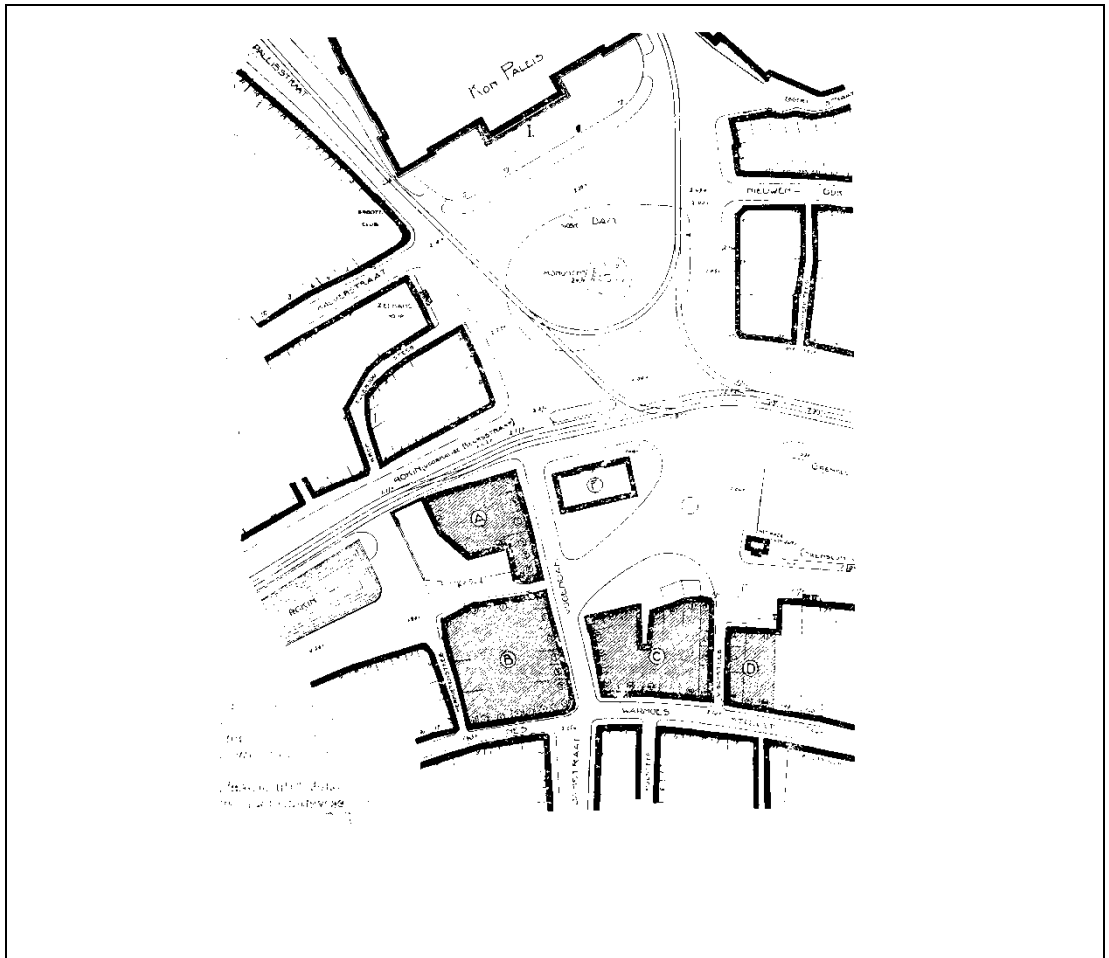
---

²⁰ Meurs, *De moderne historische stad*, 241.

Michiel Wagenaar, *Stedebouw en burgerlijke vrijheid. De contrasterende carrières van zes Europese hoofdsteden* (Bussum 2001) 151-154. Voor meer achtergrond informatie over de doorbraken en de diverse plannen zie Meurs, *De moderne historische stad*, 241-254.

²¹ Meurs, *De moderne historische stad*, 241.

Wagenaar, *Stedebouw en burgerlijke vrijheid*.

Afbeelding 2 Oorspronkelijke situatie op de Dam

Meurs ging wat dieper op de Damkwesitie in en onderscheidde een aantal fases en verschillende vraagstukken in de kwesitie: ‘herbestemming van het terrein van de oude beurs (1902), het opnieuw inrichten van het Dam-plein (1903), onteigening ten behoeve van de verbreding van zes wegen aan de oostzijde van het plein (1906), de mogelijke vestiging van het stadhuis in het Koninklijk Paleis (vanaf 1910 in samenhang met de inrichting van de Dam bestudeerd), verbreding van de Paleisstraat (1911) en de esthetische toetsing van particuliere bouwplannen ter vervanging van de oude Dam-bebouwing (1910-1914).²² Deze esthetische toetsing vond dus plaats door de Raadhuis-Damcommissie en hoewel Meurs 1914 als eindpunt hiervoor zag, bleef de Raadhuis-Damcommissie die verantwoordelijk was voor deze toetsing, (sporadisch) bijeenkomen tot na 1924.²³

De aanpak van de gemeente viel niet in goede aarde. Diverse architectuurgenootschappen en geëngageerde burgerlijke verenigingen vonden dat de vraagstukken

²² Meurs, *De moderne historische stad*, 257.

²³ NAI BERL 298.1 en 298.2.

niet los van elkaar gezien konden worden en drongen er vanaf 1902 op aan dat er een prijsvraag uitgeschreven werd.²⁴ De gemeente ging in 1906 overstag nadat vanuit Den Haag toestemming was gekomen voor de noodzakelijke onteigening aan de oostzijde van de Dam en schreef een prijsvraag uit om tot een totaalontwikkeling van de Dam te komen.²⁵ De opdracht van de prijsvraag kan het beste als volgt worden verwoord: 'op welke wijze kan, *bij de bestaande toestanden en bij de toegestane onteigening* de beste oplossing verkregen worden?'²⁶ De ontwerpers kregen dus een duidelijke beperking opgelegd. Zij konden niet zelf bepalen hoeveel er onteigend moest en gesloopt mocht worden.

De onteigening waartoe gemeente en rijk besloten hadden, had betrekking op de vier bouwblokken die de oostzijde van de Dam begrepsden en op het Commandantshuis. Op de schets van de oude situatie (Afbeelding 2) zijn dit de letters A tot en met F. Na onteigening konden deze gesloopt worden, zodat er ruimte kwam voor de (hoognodige) verbreding van een aantal straten. Na de vernieuwde herinrichting kon dan nieuwe, Damwaardige bebouwing worden gerealiseerd. Omdat ondertussen ook het oude beursterrein nog geen nieuwe bestemming had gekregen, konden ontwerpers een integraal ontwerp voor de hele oostzijde van de Dam maken. De jury, bestaande uit H.P. Berlage, J. Ingenohl (beide architect en benoemd tot jurylid vanuit *Architectura et Amicitiae*), C. Muysken, A. Salm (ook architecten en benoemd vanuit de Maatschappij tot Bevordering van de Bouwkunst) en Van Hasselt (oud-directeur Publieke Werken), koos hieruit vijf ontwerpen die met een prijs werden bekroond.

De architect J.M. van der Meij won met zijn ontwerp *Forum Amstelodamum* de prijsvraag. Zijn keuze om het hele prijsvraaggebied te bebouwen maakte van het Damplein een zogenaamd breedteplein met een monumentale uitstraling. Hoewel op de plattegrond niet goed zichtbaar, zou er aan de oostzijde een gesloten straatwand ontstaan, met poorten naar de Damstraat en de (verlengde) Vischsteeg. Dit schiep ruimte voor een forse monumentale bebouwing tegenover het Paleis.²⁷ In het debat dat volgde op de bekendmaking van de prijzen zijn een viertal discussiepunten te onderscheiden: het verkeer, de financiën, de esthetiek en of het een 'Damwaardige' oplossing was.²⁸ Hoewel de verkeersproblematiek de aanleiding was voor de prijsvraag, vormde de esthetiek voor

---

²⁴ SAA, *Gemeentebblad afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 24 mei, 29 augustus, 17 september en 24 december 1902, 728, 773, 1364, 1373, 2040-2043.

²⁵ SAA, *Gemeentebblad afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 24 mei, 29 augustus, 17 september en 24 december 1902, 728, 773, 1364, 1373, 2040-2043.

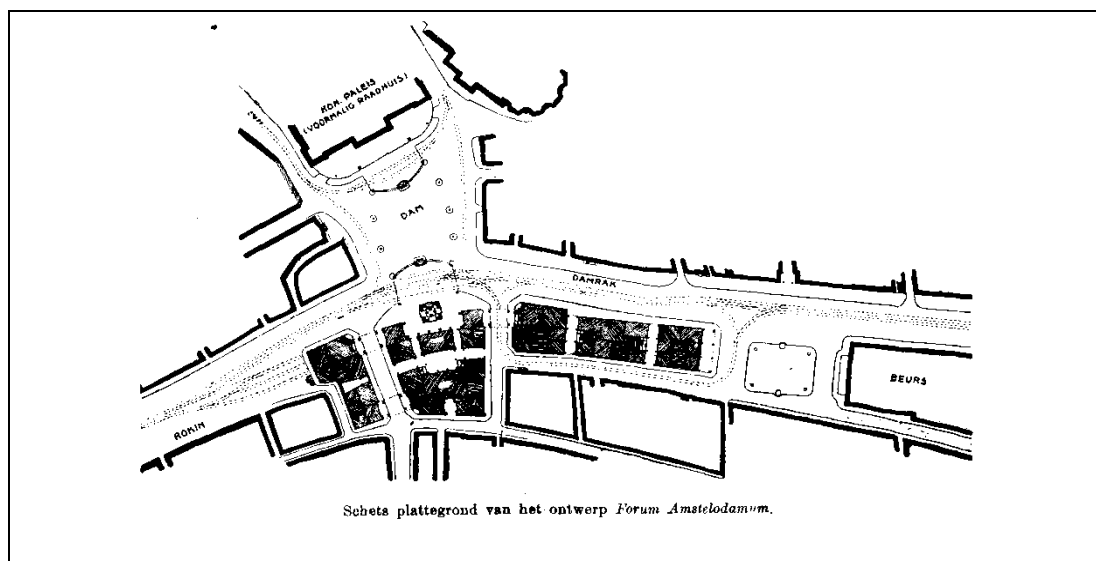
SAA, *Gemeentebblad afdeling 1*, Voordracht B&W 28 december 1906, 2268.

²⁶ T. Sanders, 'De Damprijsvraag', *De Amsterdammer* (2 augustus 1908) 1.

²⁷ Meurs, *De moderne historische stad*, 265.

²⁸ De Vries, *De Damquaestie*, 13.

de jury een minstens zo belangrijke factor in de beoordeling. Juist de monumentale uitstraling van het ontwerp van Van der Meij in combinatie met de goede oplossing voor de verkeersproblematiek maakte dat de jury dit ontwerp beloonde met de eerste prijs.²⁹

Afbeelding 3 Het ontwerp van Van der Meij

Helaas kon de gemeente het plan niet als zodanig uitvoeren. Dit zou namelijk teveel kosten en paste niet in de begroting van de gemeente. Zij liet een nieuw ontwerp maken, gebaseerd op het winnende ontwerp en benoemde Van der Meij tot adviseur voor het definitieve Dam-plan. Helaas voor hem kon hij daarop maar weinig invloed uitoefenen. Het 'samenraapsel van plannen' dat nu aan de gemeenteraad werd voorgelegd leek in niets meer op het prijswinnende ontwerp van Van der Meij, aldus de gemeenteraad, terwijl dat juist vanwege de esthetische kwaliteiten als eerste was gekozen door de vakkundige jury.³⁰

Uiteindelijk gooide de Bijenkorf roet in het eten om te komen tot de zo verlangde totaaloplossing. Het oude beursterrein was al vanaf 1903 een bouwput en er was geld nodig voor de benodigde onteigeningen voor de verkeersdoorbraken. Toen Arthur Isaac, directeur van de Bijenkorf, in 1909 aangaf het terrein tegen een goede prijs te willen kopen, kon de gemeente dan ook moeilijk weigeren.³¹ Isaac was niet zomaar tot dit idee gekomen. Het kwam voort uit een in eerste instantie tijdelijke oplossing om de verbouwing van de Bijenkorf aan de Nieuwendijk te bespoedigen. Hij had hiertoe het beursterrein in 1909 voor twintig cent per vierkante meter per week gehuurd. De verandering van locatie bracht hem

²⁹ Meurs, *De moderne historische stad*, 265.

De Vries, *De Damquaestie*, 37.

³⁰ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering van 26 januari 1910, 82.

³¹ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering van 15 december 1909, 2104-2106 Meurs, *De moderne historische stad*, 268.

echter zoveel meer omzet dat hij besloot dat de Bijenkorf definitief naar deze plek moest verhuizen en een echt warenhuis moest worden. Hoewel de verkoop van het terrein dus vrij snel geregeld was, duurde het nog ruim vijf jaar voordat het gebouw af was.³² Dit had alles te maken met de invloed van de Raadhuis-Damcommissie waarover later meer. De losse ontwikkeling van dit grote perceel had ook een negatief gevolg. Het was hierdoor bijna onmogelijk geworden om eenheid op de Dam te creëren.

Ondertussen vergaderde de gemeenteraad in 1909 door over het 'definitieve' Damontwerp. Hoewel de wens er wel was om tot een besluit te komen, werd dat bemoeilijkt door een nieuw discussiepunt: men vroeg zich af of het paleis op de Dam weer als stadhuis in gebruik kon worden genomen. 'Het paleis maakte duidelijk dat de Dam toch een bijzonder plein was, en langzamerhand groeide de wens naar teruggave ervan. Wat begon als een "Damquaestie" werd daarmee tevens een "Paleisquaestie"'.³³ Omdat een andere locatie voor een nieuw raadhuis was voorzien op de grond tegenover het paleis (de Middendam), kon een beslissing over het Damplan nog niet worden genomen: er moest eerst onderzocht worden wat de mogelijkheden met betrekking tot het paleis waren. De Raadhuis-Damcommissie concludeerde in 1910 dat een raadhuis op de Middendam geen optie kon zijn en dat de voorkeur uitging naar 'teruggave' van het paleis. De commissie mocht zich ook uitspreken over de inrichting van de Dam en adviseerde een monumentaal gebouw op de Middendam als tegenhanger van het paleis. Hoe zij tot dit advies kwam, zal in de volgende paragraaf aan bod komen. De gemeenteraad nam de adviezen van de commissie over en een besluit was eindelijk genomen. De Damkwesie was hiermee in feite opgelost, hoewel de bebouwing, vooral op het Midden-Damterrein, nog lang voer tot discussie gaf.³⁴ De Raadhuis-Damcommissie speelde hierin een belangrijke rol, zij moest namelijk alle ontwerpen op esthetische kwaliteiten beoordelen. Dit ging niet altijd even gemakkelijk, want hoever kon en mocht zij gaan in haar adviezen en oordeel? Zij was een adviescommissie van de gemeente en was daarmee afhankelijk van diens bevoegdheden. Tevens kon zij alleen vooraf haar invloed op de ontwerpen uitoefenen, maar wat als achteraf van deze ontwerpen afgeweken werd? Deze vraagstukken komen in de volgende hoofdstukken aan bod. Eerst meer aandacht voor het definitieve Damontwerp en hoe dit tot stand kwam.

---

³² Montijn, *'t Gonst*, 13-14. Michiel Wagenaar, *Amsterdam 1876-1914 : economisch herstel, ruimtelijke expansie en de veranderende ordening van het stedelijk grondgebruik* (Amsterdam 1990) 187.

³³ Piet de Rooy, 'Het middelpunt van het vaderland 1901-1904', in Marijke Carasso-Kok ed., *Geschiedenis van Amsterdam. IV 2-strijd om de hoofdstad 1900-2000* (Amsterdam 2007) 22.

³⁴ Meurs, *De moderne historische stad*, 271-273.

Het ontwerpen van een nieuw Damplan

Vanaf 1908 kon er zinvol gediscussieerd worden over de esthetische kwaliteit van de nieuwe Dam, omdat er ontwerpen lagen die zowel de stedenbouwkundige als de architectonische inrichting behelsden. Toch zijn deze ontwerpen van de prijsvraag en de daarbij behorende discussie minder relevant voor dit onderzoek. Het waren namelijk ontwerpen die door de gemeente niet uitgevoerd zouden worden. Zelfs de eerste prijswinnaar moest, zoals we zagen, met lede ogen toezien dat het ontwerp van de gemeente slechts een slap aftreksel was van zijn eigen ontwerp.³⁵ Niet alleen Van der Meij zelf was deze mening toegedaan, maar hij werd ondersteund in de vakbladen en in de Raad.³⁶ Daarnaast vond ook de jury van de prijsvraag dat er 'in het kort van het oorspronkelijke ontwerp VAN DER MEIJ zoo goed als niets overgebleven [was], zoodat men zich afvraagt, of ter verkrijging van dit resultaat, waarin niets de hand van den architect verraadt, het wel noodig ware geweest een prijsvraag uit te schrijven.'³⁷ Het Damontwerp van de gemeente viel niet alleen slecht bij de gemeenteraad en bij de voormalig juryleden, maar ook bij de architecten in het land. *De Opmerker* sprak van een 'betreurenswaardig resultaat'.³⁸ In het *Bouwkundig Weekblad* werd vooral betreurd dat zo respectloos met het winnende ontwerp van Van der Mey werd omgesprongen. Een *kunstwerk* kon je niet zomaar veranderen.³⁹ Het gemeenteontwerp had ook geen architectonische waarde meer, maar was een stedenbouwkundige tekening geworden waarin de indeling en inrichting van het plein waren bepaald alsmede de belangrijkste (nieuwe) rooilijnen waren getrokken.⁴⁰ De gemeente was namelijk van plan de onteigende grond weer te verkopen aan gegadigden die op of aan de Dam een nieuw gebouw wilden plaatsen. Zij wilde en kon daaraan geen architectonische en esthetische voorwaarden verbinden. Het had dus ook geen zin daar in het ontwerp aandacht aan te besteden.

Omdat de gemeente vond dat zij niet de kennis in huis had om de ontwerpen zoals die voor de Bijenkorf te beoordelen, vroeg zij hiertoe advies aan de in de vorige paragraaf genoemde Raadhuis-Damcommissie. De volgende vooraanstaande architecten hadden

---

³⁵ Brief van Van der Meij aan Publieke Werken, 1 juni 1909 (1909-3307) SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180 2.15) inv. nr. 11776..

³⁶ A.H., 'Indeeling Damplein en omgeving', *Bouwkundig Weekblad* 5 (1910), 60. SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 26 januari 1910.

³⁷ Brief voormalige jury aan Publieke Werken, 10 mei 1909 (1909-3236) SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180 2.15) inv. nr. 11776.

³⁸ 'Het Damplan', *De Opmerker* 52 (1909) 409-412, aldaar 11.

³⁹ 'Indeeling Damplein en omgeving', 60.

⁴⁰ SAA, *Gemeentebld afdeling 1*, No 1235 Voordracht van B&W, 10 december 1909, 2459-2462, SAA.

zitting in deze commissie: Dr. P.J.H. Cuypers (voorzitter), H.P. Berlage Nzn, C. Muysken, Prof.Dr. H.Brugmans en de Directeur der Publieke Werken (A.W. Bos).⁴¹ In de initiële opdracht en leidraad aan de commissie werd zij verantwoordelijk gemaakt voor het onderzoeken van de mogelijkheden voor het verkrijgen van een waardig en geschikt gebouw als stadhuis en in het bijzonder of op het aan de Dam vrijkomende terrein een nieuw stadhuis kon worden gesticht. Hierbij moet ook de mogelijkheid om het oude raadhuis, het paleis, weer in gebruik te nemen als stadhuis moest worden onderzocht. In de leidraad was verder nog uitdrukkelijk bepaald 'om voorts te adviseeren over de bebouwing aan den Dam'.⁴² De commissie vatte dit op als uitnodiging om het ontwerp van de gemeente zoals het toen op tafel lag en was geaccordeerd door de raad, volledig tegen het licht te houden en opnieuw de rooilijnen en onteigeningsplannen ter discussie te stellen, alsmede de plannen van de Bijenkorf aan de zuidzijde van de Dam. Dit kan moeilijk als een vreemde ontwikkeling beschouwd worden, aangezien in de Raadhuis-Damcommissie twee leden van de voormalige prijsvraagjury zitting hadden (C. Muysken en H.P. Berlage) die zelfs middels een brief hun ongenoegen hadden laten blijken over het gemeenteontwerp.⁴³

De commissie nam haar taak, het oplossen van de 'Dam-quaestie' zeer serieus, zoals blijkt uit de volgende tekst van Berlage: 'de Commissie is genaderd tot een betekenisvol oogenblik in haren arbeid, Men zou het kunnen noemen een historisch moment in de geschiedenis van Amsterdam. De Commissie moge er zich wel van overtuigd houden, dat als zy de Dam-quaestie nu niet oplost, dit wel nimmer zal gebeuren.'⁴⁴ Zij kwam vervolgens na vijf officiële bijeenkomsten en enkele werkbezoeken aan het paleis en de Dam tot een aantal, voor de gemeente, pittige conclusies die verwoord werden in haar rapport van 4 juni 1910. Het rooilijnplan van Burgemeester en Wethouders kon nooit leiden tot een Damplein met de gewenste bebouwing en moest dus aangepast worden, het liefst volgens de plannen van Van der Meij. Tevens moest er een volledig bouwblok extra worden onteigend (dit zou voor de gemeente uiteraard extra kosten met zich meebrengen), zodat het mogelijk werd een monumentaal pand op het Midden-Damterrein te stichten. Als laatste gaf de commissie te kennen dat zij mogelijkheden zag om het paleis weer in gebruik te nemen als stadhuis. Mocht dit echter om praktische redenen niet mogelijk zijn, dan

---

⁴¹ Rapport Raadhuis-Damcommissie, Benoemde leden (1910-3899), SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180 2.15) inv. nr. 11776.

⁴² SAA, *Gemeentebled afdeling 1*, No 148 Voordracht van B&W, 7 februari 1910, 137-138, SAA.

⁴³ Brief voormalige jury aan Publieke Werken, 10 mei 1909 (1909-3236) SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180 2.15) inv. nr. 11776.

⁴⁴ Notulen bijeenkomst 11 april 1910, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

mocht er onder geen beding een raadhuis tegenover het paleis op het Midden-Damterrein worden gebouwd.⁴⁵

Ten eerste was de ruimte daarvoor simpelweg te klein, ten tweede was het esthetisch niet verantwoord een tweede stadhuis tegenover het eerste te bouwen en als laatste zou een stadhuis op die plek verkeerstechnisch teveel moeilijkheden met zich meebrengen, terwijl dat nou juist de aanleiding tot de herinrichting van de Dam was geweest.⁴⁶ Over wat er dan wel op deze plaats moest worden gebouwd en door wie, kon de commissie niet gemakkelijk tot overeenstemming komen. Het moest een monumentaal pand worden, want een 'grootsche opzet' zou 'in de toekomst den geheelen Dam (...) helpen metamorphoseeren'.⁴⁷ 'Een hotel met café-restaurant naar de eerste eischen des tijds ingericht'⁴⁸ kreeg uiteindelijk de voorkeur. Maar waren particulieren er wel toe in staat om tot een voldoende, monumentale bebouwing te komen? Volgens de voorzitter, mits onder de nodige voorbehouden van schoonheid moest dat mogelijk zijn.⁴⁹ Muysken en Berlage zagen dat juist heel somber in. De bebouwing zou in centrale, gemeentelijke handen moeten liggen, waarna via verpachting of verhuur het gebouw door een particulier in gebruik genomen zou kunnen worden. Deze oplossing werd door Bos, als vertegenwoordiger van de gemeente zeer onwaarschijnlijk geschat.⁵⁰

De mening van Muysken en Berlage werd door meerdere architecten gedeeld. In februari 1910 deed redacteur Gratama van het *Bouwkundig Weekblad* verslag van de bespreking van de Damkwestie bij Architectura et Amicitia. Hij gaf weer wat De Bazel had gezegd over de bebouwing van het Midden-Damterrein. Het was volgens De Bazel van belang dat de bebouwing door de gemeente in eigen hand werd gehouden en niet aan particulieren overgelaten moest worden. Dat was de enige kans op een esthetisch goede bebouwing van de Dam en dat waren velen met De Bazel eens.⁵¹ Helaas voor de architecten was het praktisch niet haalbaar het raadhuis daar te stichten en was het geen optie voor de gemeente de bebouwing voor haar rekening te nemen waarna verpachting plaats kon vinden. Zij vond, zo bleek in 1914, dat het niet haar taak was als exploitant op te treden.⁵²

---

⁴⁵ Rapport 4 juni 1910, NAI, Berlage Archief, (BERL) 298.1 en 298.2.

⁴⁶ Notulen bijeenkomst 25 april 1910, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Rapport 4 juni 1910, ibidem.

⁴⁹ Notulen bijeenkomst 18 april 1910, ibidem.

⁵⁰ Notulen bijeenkomst 25 april 1910, ibidem.

⁵¹ J. Gratama, 'Kroniek, Dam en Raadhuis', *Bouwkundig Weekblad* 8 (1910) 86-88.

⁵² Brief van Directeur Publieke Werken aan Burgemeester en Wethouders, zonder datum (1914-3542)) SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180) inv. nr 11777.

Een definitief ontwerp?

Met het opleveren van het rapport aan Burgemeester en Wethouders zat de taak van de commissie er, volgens henzelf, bijna op. Zij moest alleen het ontwerp van de Bijenkorf van Van Straaten nog beoordelen. In de raad werd het rapport met applaus ontvangen⁵³ en uiteindelijk zonder hoofdelijke stemming goedgekeurd.⁵⁴ Er werden door een vijftal raadsleden enkele kanttekeningen geplaatst waarvan dit de belangrijkste waren. De rooilijnen konden nog niet echt definitief zijn, omdat deze afhankelijk waren van de bebouwing. Tevens gaf raadslid Simons aan dat wat er gebouwd zou worden uiteindelijk de uitstraling van het plein zou bepalen. De esthetiek was daarmee voor hem belangrijker dan de rooilijnen. Hierop antwoordde de wethouder van Publieke Werken, Van den Bergh, dat de esthetische kwestie door de commissie in de gaten gehouden zou worden. Dit was bij de commissie zelf dus nog niet duidelijk. Ook maakte raadslid Simons duidelijk dat de verschillende terreinen niet verkocht moesten worden, maar in erfpacht uitgegeven. Hij had geleerd van het probleem waar de gemeente tegenaan was gelopen bij de Bijenkorf. Hij pleitte voor een lage prijs, opdat anders een goede exploitatie niet meer mogelijk was en er uiteindelijk toch weer een 'jammerlijke toestand' zou ontstaan.⁵⁵ Hierop bevestigde Van den Bergh dat erfpacht zeker niet uitgesloten was.⁵⁶ De nieuwe bouwterreinen werden inderdaad in erfpacht uitgegeven, allen ook met de voorwaarden dat de gemeente eisen aan de bebouwing mocht stellen op esthetisch vlak: met bouwen mocht pas begonnen worden na goedkeuring van de ontwerpen op straffe van boete.⁵⁷

Ondanks de goedkeuring zonder hoofdelijke stemming werden de genomen besluiten in de daaropvolgende jaren regelmatig ter discussie gesteld. Raadslid Sutorius diende meerdere malen een voorstel in geheel af te zien van bebouwing op het Midden-Damterrein. Het eerste voorstel hiertoe werd op 18 december 1912 besproken in de raad.

---

⁵³ SAA, *Gemeentebblad afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 7 september 1910, voordracht 764, 1008.

⁵⁴ Ibidem, 1016.

⁵⁵ Ibidem, 1011.

⁵⁶ Ibidem, 1009-1015.

⁵⁷ SAA, *Gemeentebblad afdeling 1*, Voordracht van Burgemeester en Wethouders 17 juni 1912, No 685, 851.

SAA, *Gemeentebblad afdeling 1*, Voordracht van Burgemeester en Wethouders 7 november 1913, No 1325, 3361-3365.

SAA, *Gemeentebblad afdeling 1*, Voordracht van Burgemeester en Wethouders 2 oktober 1914, No 1282, 2657-2664.

SAA, *Gemeentebblad afdeling 1*, Voordracht van Burgemeester en Wethouders 27 mei 1915, No 606, 520-524.

Zijn motivatie bestond met name uit verkeersargumentatie. Het plein en de wegen zouden te krap worden voor het verkeer. Dat de plannen eerder waren goedgekeurd in de raad, was een vergissing. Dat ze waren opgesteld door deskundigen, betwijfelde hij, omdat elke 'man in the street' meer in staat zou zijn de eisen van het verkeer te begrijpen dan een goede architect. Die wil toch alleen maar bouwen.⁵⁸ Wethouder Delprat, de opvolger van Van den Bosch, herinnerde Sutorius eraan dat in het verleden de commissie was benoemd om te beoordelen hoe de Dambebouwing moest worden, omdat de raad zichzelf niet competent achtte. Daarbij kwam dat de onderhandelingen over het terrein nu dusver gevorderd waren dat het zeer onprofessioneel zou zijn deze op te schorten. Als laatste voerde hij ook de financiële kant aan. Bebouwen van het Midden-Damterrein zou de gemeente jaarlijks 45.000 gulden aan erfpachtinkomsten opleveren en dat kon de gemeente goed gebruiken. Mochten onderhandelingen op niets uitlopen dan zou eventueel het rooilijnenbesluit weer kunnen worden bekeken en het grondstuk eventueel worden verkleind.⁵⁹

Sutorius trok uiteindelijk dit voorstel in,⁶⁰ maar liet het onderwerp niet rusten. In januari 1913 kwam hij met een interpellatie om af te dwingen dat het rooilijnenplan herzien zou worden en in april diende hij met drie andere raadsleden wederom een voorstel tegen bebouwing in, opdat het openbaar verkeer van deze ruimte gebruik zou kunnen maken.⁶¹ Zijn argumentatie was vrijwel gelijk aan die van een half jaar eerder. Het merendeel van de raad ondersteunde zijn voorstel echter niet. Afgezien van het feit dat men niet wilde afwijken van eerdere besluitvorming en een deskundig advies, was het afsluiten van het plein met een monumentaal gebouw esthetisch gezien nodig, aldus de meerderheid.⁶²

In 1915 moest de profilering van het plein definitief gemaakt worden. De loop van de tramrails, de plaatsing van de tramhaltes en de maat van de stoepen en vluchtheuvels waren zaken waar de Raadhuis-Damcommissie zich ook over moest buigen. Zij kwam dat jaar vier keer bijeen om samen met de politie en de ambtenaren van de betrokken diensten tot een op alle fronten verantwoord ontwerp voor de inrichting van het plein te komen.⁶³ Het eerste plan dat door de betrokken ambtenaren was gemaakt, kon welstandstechnisch

---

⁵⁸ SAA, *Gemeenteblad afdeling 2*, notulen openbare raadsvergadering 18 december 1912, voorstel 1243, 2374, 2379.

⁵⁹ Ibidem, 2382.

⁶⁰ Ibidem, 2383.

⁶¹ SAA, *Gemeenteblad afdeling 1*, Voorstel van de raadsleden P.W. Sutorius, Ruys, C. de Man en Jan ter Haar, No 575, 24 april 1913, 629.

⁶² SAA, *Gemeenteblad afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 22 mei 1913, 972-972, 983, 986-988.

⁶³ Notulen bijeenkomst 10 mei, 21 juni, 20 september en 15 november 1915, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

absoluut niet door de beugel. Berlage en Muysken namen vervolgens het initiatief en ontwierpen een plan in overleg met de Politiecommissaris die 'op één punt van veiligheid wel een concessie ten gunste van den welstand van het Damplein-aanzien'⁶⁴ wilde doen.

Hiermee was de herinrichting van het plein eindelijk afgerond. We kunnen concluderen dat dit veel voeten in de aarde heeft gehad en dat de gemeente met veel problemen werd geconfronteerd. Allereerst was daar de kwestie zelf. Zoals we gezien hebben had deze de neiging zich steeds uit te breiden dan wel voort te zetten. Er leek geen einde aan te komen. Hoewel de verkeerssituatie de basis vormde van de kwestie, hing er met de oplossing zoveel samen, dat zo rond 1912 het hoofdprobleem de nieuwe bebouwing was geworden. Daarnaast was het steeds terugkomen op besluiten door de raad natuurlijk een probleem voor Burgemeester en Wethouders, op het moment dat een ontwerp eindelijk goedgekeurd was, kwam enkele maanden later wel weer een raadslid met een motie of verzoek tot herziening.

Niet alleen intern had de gemeente te maken met grote betrokkenheid. Daar waar gemeentes nog wel eens klagen dat de bevolking zo weinig betrokken is, was dat bij de Damkwestie allerm minst het geval. Er was sprake van een hevig publiek debat dat zich vooral in de bouwkundige weekbladen afspeelde. Dit debat spitste zich niet zozeer alleen toe op de Damkwestie zelf, maar ook op de eventuele invloed van de overheid op de bebouwing. Onder druk van de architectuurgenootschappen subsidieerde de gemeente uiteindelijk de prijsvraag voor een oplossing van de Damkwestie. Helaas kon zij met de uitslag weinig tot niets. De financiële middelen bleken ontoereikend.

De financiën vormden overigens keer op keer een groot bezwaar. Daar waar zowel de Raadhuis-Damcommissie als andere architecten het liefst een ontwikkeling van de belangrijkste percelen in eigen hand zagen, ging de gemeente over tot verkoop of in het gunstigste geval erfpacht. Dit bracht uiteraard geld op voor de gemeentelijke schatkist, maar maakte ook dat de invloed die gemeente kon uitoefenen op de bebouwing sterk verminderde. Vooral door de verkoop van het oude beursterrein aan de Bijenkorf was volgens velen een kans op eenheid op de Dam verspeeld. De gemeente zag wel in dat zij de invloed die zij nog kon uitoefenen, goed moest aanwenden en benoemde daarom de Raadhuis-Damcommissie.

---

⁶⁴ Notulen bijeenkomst 21 juni 1915, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

2. De Raadhuis-Damcommissie en de Dambebouwing

We zagen hiervoor dat de commissie meende het Damvraagstuk te hebben ‘opgelost’. Zij dacht haar taak te hebben volbracht. Maar, met de goedkeuring van het ontwerp door de raad moesten de rooilijnen voor het nieuwe Bijenkorfgebouw worden aangepast en dat had uiteraard consequenties voor het ontwerp van Van Straaten. Hierover moest de commissie zich dus sowieso nog buigen. Tevens bleek al uit de opmerking van de wethouder in de raadsvergadering van 7 september 1910 dat de taak van de commissie volgens de gemeente alles behalve afgerond was. Zij wilde de gehele Dambebouwing aan het oordeel van de commissie onderwerpen.

Dat werd eind 1910 duidelijk toen de gemeente opnieuw aan de commissie advies vroeg, ditmaal over de architectonische ontwerpen voor de bebouwing op het Midden-Damterrein en voor een indeling van het gehele Damplein ‘met tramlijnen e.d. alsmede lichtbron met voorzieningen als kiosk, bloemenstal en sanitaire voorzieningen’.⁶⁵ De commissie wilde wel advies geven, maar voelde zich hiertoe niet meer bevoegd, gezien de eerste leidraad en taakomschrijving. Zij vroeg zich af of de Schoonheidscommissie niet het aangewezen orgaan was voor de beoordeling van de ontwerpen aan de Dam. Tevens speelde de vraag hoe te handelen als leden van de commissie zelf de opdracht konden verkrijgen een ontwerp voor een gebouw aan de Dam te maken. De meningen hierover waren verdeeld.

De secretaris, directeur van Publieke Werken lichtte toe waarom Burgemeester en Wethouders zich wederom tot de Raadhuis-Damcommissie richtten. Zij hadden in feite het plattegrond van de Dam ontworpen. ‘Het beeld van de Dam-bebouwing is een architectonisch geheel, waarvan men het beoordeelen in brokstukken niet aan verschillende commissie’s kan opdragen’.⁶⁶ De voorzitter was het met hem eens en voegde toe dat de Schoonheidscommissie dikwijls uit jongere architecten bestond ‘die voor zulke plein-oplossingen nog geen voldoende imaginaire oefening hebben om zich het ontworpen in werkelykheid voor te stellen’.⁶⁷ Deze tekst van Cuypers werd ruim een jaar later door Bos herhaald, toen hij toelichtte waarom de Schoonheidscommissie door

---

⁶⁵ Notulen bijeenkomst 11 december 1910, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem.

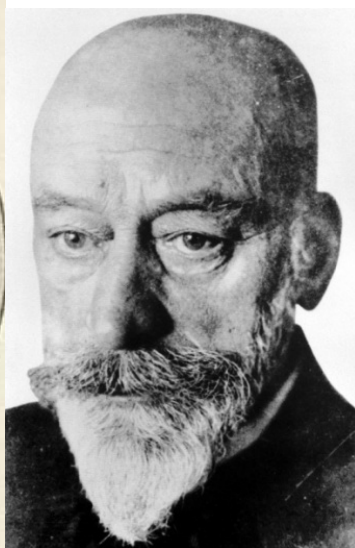
Burgemeester en Wethouders was 'uitgeschakeld' van de Dam.⁶⁸ De commissie besloot dat zij inderdaad het aangewezen orgaan voor deze opdracht was en verzocht daarom in een brief aan Burgemeester en Wethouders op 9 januari 1911 om de commissie officieel voort te zetten en de nieuwe opdracht officieel te bevestigen.⁶⁹ Burgemeester en Wethouders reageerden hierop positief.⁷⁰

De commissie kreeg zoals eerder gezegd alle ontwerpen voor gebouwen rondom de Dam ter beoordeling voorgelegd, maar werd ook ingeschakeld voor de aankleding van het plein. Zo keurde de commissie in 1910 het ontwerp voor de pleininrichting af. Gelijk al bleek hoezeer zij zich met de details zou bemoeien. Met betrekking tot de sanitaire voorzieningen had de commissie een uitgesproken afwijzende mening: 'In het bijzonder was de Commissie bevreesd voor het ergerlyke en aanstoot gevende, dat erin is gelegen als personen deze inrichtingen verlaten en hun toilet onvoldoende verzorgd hebben of als er personen queue voor deze inrichtingen maken, alvorens daarin te kunnen worden toegelaten.'⁷¹ Dat was zo pal voor het paleis uiteraard niet gepast! De commissie zou zich in het verdere verloop van de kwestie nadrukkelijk met de details blijven bemoeien, de ene keer meer succesvol dan de andere.

Twee invloedrijke leden van de Raadhuis-Damcommissie

Afbeelding 4 C. Muysken

Afbeelding 5 H.P. Berlage

⁶⁸ Notulen bijeenkomst 30 januari 1912, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

⁶⁹ Raadhuis-Damcommissie aan B&W, 9 januari 1910, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

⁷⁰ Brief B&W aan Raadhuis-Damcommissie, 22 februari 1911 (1911-273) SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180 2.15) inv. nr. 11777.

⁷¹ Notulen bijeenkomst 11 december 1910, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

De Bijenkorf

Op dezelfde dag als waarop het Damontwerp werd besproken, stond ook de verkoop van het oude beursterrein op de agenda van de raadsvergadering. Dat Burgemeester en Wethouders zich wel degelijk wilden inzetten voor een esthetisch goed resultaat op de Dam bleek hieruit dat zij voorstelden om in het contract een bepaling op te nemen waarmee zij zich van controle op de nieuwbouw wilden verzekeren. De bouwplannen moesten wat betreft 'de hoogte der bebouwing en het uiterlijk aanzien vooraf (...) in alle opzichten (...) worden goedgekeurd' door hen.⁷² Vervolgens wilden zij opnemen dat de voorwaarden gesteld aan de koper ook moesten worden overgedragen op eventuele volgende eigenaren, bij straffe van een boete van 10.000 gulden.⁷³

Ondanks deze voorwaarden was een aantal gemeenteraadsleden toch bang dat de verkoop van het terrein 'praejudicierend' zou werken op de Damplannen en een integrale en esthetisch geslaagde oplossing voor de Damkwesie in de weg zou staan. Zij hadden het gevoel dat de regie uit handen werd gegeven.⁷⁴ Na verkoop was het niet zonder meer mogelijk de bebouwing van dit terrein in overeenstemming met de rest van de nieuwe bebouwing te ontwikkelen. Het voorgestelde kettingbeding leek een goede zet voor garantie op eeuwigdurende invloed en controle op een esthetisch verantwoorde Dam, maar de raadsleden wezen de wethouder op de juridische beperkingen en consequenties van het beding. De bepalingen met betrekking tot de overdracht van de voorwaarden zouden nooit enig gevolg kunnen hebben, omdat ze als een persoonlijke verplichting in de vorm van een contractuele bepaling vastgelegd werden. Uit jurisprudentie van de Hoger Raad bleek dat volgende kopers niet aan deze voorwaarden gebonden waren.⁷⁵ Daarnaast vonden de raadsleden de opgenomen boete veel te laag in vergelijking met de waarde van de grond. Dit zou eventuele volgende kopers, maar ook de eerste koper er nooit van kunnen weerhouden bij afwijzing van het ontwerp deze toch tot uitvoering te laten brengen.⁷⁶

---

⁷² SAA, *Gemeentebld afdeling 1*, No 1236 Voordracht van B&W, 10 december 1909, 2462-2465. Bepaling 6 in het besluitvoorstel.

⁷³ Ibidem, bepaling 11 en 12.

⁷⁴ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering van 15 december 1909, voordracht 1236, 2093-2096.

⁷⁵ Ibidem, 2095, 2099-2100, 2104, 2123.

⁷⁶ Ibidem, 2097, 2120, 2124.

Volgens enkele raadsleden zou een servituut⁷⁷ de gewenste voorwaarden wel kunnen borgen. Een servituut kon en kan echter alleen worden gevestigd op een stuk grond, waarop het recht van de gemeente onbetwistbaar vaststaat en dat door het servituut gebaat is.⁷⁸ Van Gigh meende dat dat toch geen probleem kon zijn: 'er is wel een heerschend erf voor de gemeente te vinden, waarna op dit als lijdend erf zoodanig servituut wordt gevestigd, als wij noodig achten, opdat in lengte van dagen gewaarborgd zij, wat wij wenschen.'⁷⁹ Hij dacht dan aan het terrein van de Berlagebeurs. De wethouder en ook enkele andere raadsleden betwijfelden of dit wel kon, want moest dat lijdend erf er dan geen belang bij hebben?⁸⁰ Dit is inderdaad het geval en het is natuurlijk maar zeer de vraag of een erf er *belang* bij heeft dat het aangrenzende erf *mooi* wordt bebouwd of niet.

Wethouder Van den Bergh maakte duidelijk dat het bij Burgemeester en Wethouders bekend was dat de bepalingen op deze manier niet bindend waren voor volgende eigenaren, maar bij verkoop was dit het enige wat zij konden doen om in ieder geval enige voorwaarden te kunnen stellen.⁸¹ Uiteraard, bij erfpacht zou dit heel anders zijn, maar dat was nu geen optie. Hij had tot drie keer toe zelf aangedrongen op erfpacht, maar de koper vond dat niet acceptabel.⁸² Als laatste werd door raadslid Meyers nog getracht de boete te verhogen, maar dat vond geen steun. De voordracht werd goedgekeurd met 35 tegen zes stemmen.⁸³

Het ontwerp voor de Bijenkorf was al gemaakt, maar de commissie, met name Berlage en Muysken, wilde naar aanleiding van de rooilijnenwijziging ingrijpende veranderingen op de gevel of op het achterliggende plattegrond laten intekenen, omdat 'de opzet nu ganschelyk niet deugt'.⁸⁴ Volgens de beginselen van de architectuur moest aan de buitenkant in feite af te lezen zijn wat de indeling aan de binnenkant was en dit was nu niet het geval. Hoewel voorzitter Cuypers het inhoudelijk met Berlage en Muysken eens was, was hij van mening dat ze over het geheel heen moesten stappen. Er was nu eenmaal verkocht en op advies van de commissie was een en ander kadastraal vastgelegd. Daar kan

---

⁷⁷ Een servituut of erfdienstbaarheid is een zakelijk recht, een last waarmee een erf (stuk grond) bezwaard is ten bate van een aangrenzend erf van een andere eigenaar. Het is een beklemming van eigendom en valt onder het privaatrecht.

⁷⁸ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, notulen openbare raadsvergadering 15 december 1909, voordracht 1236, 2121.

⁷⁹ *Ibidem*, 2119.

⁸⁰ *Ibidem*, 2120.

⁸¹ *Ibidem*, 2110.

⁸² *Ibidem*, 2105.

⁸³ *Ibidem*, 2124-2125.

⁸⁴ Notulen bijeenkomst 12 september 1910, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

zij nu niet meer op terugkomen.⁸⁵ Burgemeester en Wethouders meenden dat zij haar invloed op het uiterlijk van het gebouw op deze prominente plek voldoende hadden vastgelegd. Zij hadden in de verkoopakte van 1909 de bepaling opgenomen dat 'de plannen ten opzichte van de hoogte der bebouwing en het uiterlijk aanzien vooraf door ons in alle opzichten moeten worden goedgekeurd'.⁸⁶ Dit

Afbeelding 6 De Bijenkorf (1915)

viel dus tegen.

Van Straaten en Isaac, eigenaar van de Bijenkorf, wilden tot op zekere hoogte hun ontwerp nog wel aanpassen, maar voor Berlage bleven onoverkomelijke bezwaren tegen het ontwerp bestaan. Hij trok de conclusie 'dat feitelijk een logisch gevolg van een en ander zou zyn, dat een warenhuis in architectonischen zin bezwaarlijk goed is op te lossen'.⁸⁷ Hoewel ook de rest van de commissie de uiteindelijke tekeningen niet als ideale oplossing zag, stelde zij wel een goedkeurend advies op, zij kon niet anders. De Raadhuis-Damcommissie was de partij die de gemeente van advies moest dienen om wel of niet akkoord te gaan met het ontwerp. Hierin speelde de esthetiek een belangrijke rol. Uit de conclusie van de voorzitter en uiteindelijk van de hele commissie blijkt duidelijk dat bij verkoop ondanks bepalingen in het contract met betrekking tot de esthetiek, de invloed van de gemeente op het ontwerp beperkt was. De commissie had dit ook al eerder ingezien en haar leedwezen uitgesproken over de verkoop van het terrein, omdat door losse ontwikkeling van dit deel door een particulier moeilijk nog eenheid op de Dam te bereiken zou zijn.⁸⁸ In dit geval trok de eigenaar dus aan het langste eind, als hij niet wilde meewerken aan een ander ontwerp dan gebeurde dat niet, het was zijn eigendom.

Met deze goedkeuring was het debacle echter nog niet afgerond. De commissie bleef zich met de details bemoeien. Zo was het ontwerp voor de Bijenkorf in januari 1913 nog steeds onderwerp van discussie. Heikel punt was de gewenste toren op het dak, maar ook het materiaal voor de voorpui werd besproken. Met betrekking tot de toren trok de eigenaar wederom aan het langste eind. Het grootste deel van de commissie stond hier in

⁸⁵ Notulen bijeenkomst 12 september 1910, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

⁸⁶ SAA, *Gemeentebld afdeling 1*, No 1236 Voordracht van B&W, 10 december 1909, 2462-2465, punt 6 in de voorwaarden.

⁸⁷ Notulen bijeenkomst 19 september 1910, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

⁸⁸ Notulen bijeenkomst 11 april 1910, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

eerste instantie negatief tegenover, maar Isaac en Van Straaten en uiteindelijk ook Berlage wilden de toren niet kwijt.⁸⁹

Afbeelding 7 Het gipsen model van de Bijenkorf

ontwerpen voor het warenhuis Tietz in Berlijn en Keulen⁹⁰, besloot de commissie tot bezichtiging van een gipsen model. Na deze bezichtiging ging de commissie overstag.⁹¹

Nadat Isaac op 28 juli in een privébrief aan Berlage schreef dat hij het gevoel had dat de Raadhuis-Damcommissie het bouwplan nu scherper beoordeelde dan eerst en volgens hem de architect Berlage zichzelf tegensprak gezien zijn

Het Midden-Damterrein

De Commissie wilde in eerste instantie niet tot in detail ingaan op de tekeningen van Kirchmann voor het te bouwen hotel op het Midden-Damterrein. De tekeningen waren duidelijk afkomstig van onbevoegde handen. De voorgestelde rooilijnen weken teveel af van het ontwerp zoals dat door de commissie was geadviseerd. Kirchmann was aanwezig en werd de vergadering binnengeropen. Hij zou naar aanleiding van het advies van de commissie een ander ontwerp gaan maken.⁹² Binnen de Raadhuis-Damcommissie zou het vaker voorkomen dat de architect in kwestie de gelegenheid kreeg zijn ontwerp toe te lichten en in persoon de adviezen van de commissie ter harte kon nemen. De commissie was van mening dat hierdoor sneller tot een goed ontwerp gekomen kon worden, dan door simpelweg een ontwerp schriftelijk af te keuren.⁹³ De onderhandelingen tussen de gemeente en Müller en Siegmund Makelaars, handelend voor de niet bij name genoemde gegadigden voor het Midden-Damterrein, liepen heel 1911 door, maar uiteindelijk kon men niet tot overeenstemming komen. Eind februari diende een nieuwe gegadigde zich aan, de

⁸⁹ Notulen bijeenkomst 8 juni 1912, 6 juli 1912, 29 juli 1912 en 19 oktober 1912, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

⁹⁰ Brief van A. Isaac aan H.P. Berlage, 28 juli 1912, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

⁹¹ Notulen bijeenkomst 19 oktober 1912 en 17 januari 1913, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

⁹² Notulen bijeenkomst 11 december 1910, ibidem.

⁹³ Notulen bijeenkomst 12 september 1910, ibidem.

gebr. Zürchner, met als architect Kromhout.⁹⁴ De eerste tekeningen konden de commissie absoluut niet bekoren, maar Cuypers en Berlage hadden vertrouwen in deze architect en meenden dat er zeker wel wat goeds te verwachten zou zijn.⁹⁵ Uiteindelijk was dat ook het geval, maar ook hier werd op de details gelet. De hoektorenbouw werd alleen goedgekeurd al gebruik gemaakt zou worden van blauwe ongeglazuurde pannen.⁹⁶

Toch zou Kromhout zijn hotel niet gebouwd zien worden. Zijn opdrachtgever moest om financiële redenen afzien van de bouw.⁹⁷ Het Midden-Damterrein kreeg weer een andere gegadigde die voornemens scheen te zijn architect Van der Meij in de arm te nemen. Hoewel de daadwerkelijke overdracht van de rechten op erfpacht pas in 1914 plaatsvond, bleek de commissie hier al in oktober 1912 van op de hoogte te zijn. De commissie was hiermee wel tevreden, aangezien deze architect met zijn prijswinnende Damontwerp blijk had gegeven te snappen wat voor uitstraling gewenst was op de Dam.⁹⁸

De ontwerpen van Van der Meij lieten nog lang op zich wachten. In mei 1914 vroeg raadslid Loopuit zich dan ook af wat er met het Midden-Damterrein stond te gebeuren. Het lag daar maar braak te liggen, was de combinatie financieel wel bij machte om het terrein in erfpacht af te nemen? En was er zekerheid van een zo snel mogelijke bebouwing?⁹⁹ Hij verdacht Burgemeester en Wethouders ervan dat zij zich, met het geld van de eerste canon in zak, niet meer bekommerden om wat er gebouwd ging worden op het 'oudste en mooiste plein' wat Amsterdam had. Het zag ernaar uit dat ook dat jaar niet met de bouw begonnen zou worden.¹⁰⁰ Wethouder Delprat gaf aan alle vertrouwen te hebben dat bebouwing spoedig zou beginnen. Het ontwerp zou goedgekeurd worden door de Raadhuis-Damcommissie en hij kon verzekeren dat iedereen een mooie Dam wenste.¹⁰¹

Ook in de Algemene Beschouwingen van 1918 werd in de raad gevraagd hoe het met de Dambebouwing stond. Het Midden-Damterrein was nog steeds een bouwput met schuttingen eromheen en er was geen berichtgeving vanuit het College. Wethouder De Vlugt deelde mede dat de gemeente door de oorlog niet aan rails en asfalt kon komen. Voor de gegadigde voor het Midden-Damterrein gold hetzelfde probleem met betrekking

---

⁹⁴ Notulen bijeenkomst 24 februari 1912, *ibidem*.

Stukken mbt erfpacht gebr. Zürchner (1914-1152) SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180) inv. nr 11777.

⁹⁵ Notulen bijeenkomst 24 februari 1912, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

⁹⁶ Notulen bijeenkomst 17 februari 1914, *ibidem*.

⁹⁷ Stukken mbt afzien van erfpacht door gebr. Zürchner (1914-1152) SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180) inv. nr 11777.

⁹⁸ Notulen bijeenkomst 19 oktober 1912, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

⁹⁹ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 20 mei 1914, 883.

¹⁰⁰ *Ibidem*, 916.

¹⁰¹ *Ibidem*, 917-921.

tot bouw materiaal. De raad moest toch echt nog geduld hebben.¹⁰² Pas in 1919 en drie gegadigden verder kon Van der Meij een ontwerp aan de commissie voorleggen.¹⁰³ De commissie zou hier uiteindelijk geen definitief oordeel over vellen, aangezien ook deze gegadigden het financieel niet rond kregen.

De invloed van de eerste wereldoorlog hield langdurig stand, pas op 16 november 1922 werd weer een preadvies van Burgemeester en Wethouders inzake bebouwing van het Midden-Damterrein besproken. Ditmaal was de gegadigde niet van plan een hotel te bouwen, maar een confectiemagazijn.¹⁰⁴ De bespreking startte laat in de middag van de vijftiende november en moest dan ook 's avonds voortgezet worden. Door een motie tegen het plan van Burgemeester en Wethouders van de heer Polak was ook de avond nog te kort.¹⁰⁵ Op 20 november werd de vergadering voortgezet wat uitmondde in nog een andere motie ditmaal van de heer Weiss. Uiteindelijk werd op 21 november de discussie gesloten en het preadvies aangenomen zonder hoofdelijke stemming.

Deze langdurige vergadering bracht eigenlijk niets nieuws. Wederom waren er raadsleden tegen de bebouwing, waaronder Polak die hiervoor dus een motie indiende. Zij motivatie bleek uiteindelijk meer zijn weersin tegen de bestemming van de bebouwing te betreffen dan dat deze tegen de bebouwing 'an sich' gericht was.¹⁰⁶ Hij maakte wel gebruik van de argumenten die anderen al eerder hadden gebezigd en waardoor hij ook medestanders had. Dat waren de bekende verkeersargumenten, maar ook esthetische waarmee de Raashuis-Damcommissie in diskrediet werd gebracht.¹⁰⁷ Hoewel Polak in eerste instantie wel medestanders had, trokken de meesten deze naar aanleiding van zijn motivatie weer in. Weiss diende een andere motie in waarin hij het principiële besluit om bebouwing los wilde trekken van de bebouwing door de firma Brenninkmeijer. Hij zag daarin een oplossing voor het probleem waar meerdere raadsleden mee worstelden, namelijk dat zij op zich wel voor bebouwing waren, maar daar liever geen kledingmagazijn

---

¹⁰² SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 13 december 1918, 3472, 3485-3486.

¹⁰³ Stukken mbt gegadigden Midden-Damterrein (1915-5540, 1916-2115, 1916-2688), SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180) inv. nr 11778.

Notulen bijeenkomst 19 februari 1919, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

¹⁰⁴ Brief van Directeur Publieke Werken aan de heer Draijer, 10 oktober 1922 (1922-5190) SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180) inv. nr 11779.

¹⁰⁵ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 16 november 1922, 1653-1671.

¹⁰⁶ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 20 november 1922, 1720.

¹⁰⁷ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 16 november 1922, 1653-1656.

zagen.¹⁰⁸ Een aantal adressen van verschillende architectuur- en kunstverenigingen wezen ook in die richting.¹⁰⁹

De Wethouder van Publieke Werken, Ter Haar, de wethouder van Financiën, Wibaut, en Burgemeester De Vlucht spraken de raad aan op hun wispelturigheid en het gebrek aan respect voor de heren van de Raadhuis-Damcommissie. De aanval op de commissie wat betreft de gerealiseerde bebouwing was niet terecht, aangezien zij daarvoor niet aansprakelijk mag worden gesteld.¹¹⁰ Ter Haar raketde de hele Damgeschiedenis nog eens op en vroeg de raad in te zien dat het geen kinderspel was. Ze kunnen niet zomaar van gedachten veranderen.¹¹¹ Burgemeester en Wethouders hadden na het eerste deel van de discussie Berlage, als vertegenwoordiger van de Raadhuis-Damcommissie, op 17 november een brief gestuurd. Hierin vroegen zij hem wat op dat moment de visie van de commissie was met betrekking tot bebouwing van het Midden-Damterrein.¹¹² Ter Haar deelde het antwoord van Berlage met de raad. Berlage stond nog steeds achter de rapporten en ontwerpen van de commissie en hij meende dat bebouwing noodzakelijk was om een goed plein te verkrijgen.¹¹³ Uiteindelijk werden dus beide moties verworpen en het preadvies goedgekeurd. De bebouwing door Brenninkmeijer kwam evenwel niet tot stand. Halverwege 1924 bleek dat ook Brenninkmeijer niet tot overeenstemming kon komen met de gemeente.¹¹⁴ De Dam bleef onbebouwd en zou dat, zoals wij nu weten, ook blijven.

Overige Dambebouwing

Ondertussen dienden zich ook gegadigden aan voor de andere kavels, die na onteigening en sloop beschikbaar waren gekomen.¹¹⁵ Alle ontwerpen kwamen bij de commissie terecht, waarvan velen de commissie niet op het eerste gezicht konden bekoren. Vooral Berlage drukte zich regelmatig zeer negatief uit over de ontwerpen en de gekozen architecten die niet geschikt zouden zijn voor het ontwerpen van gebouwen met een monumentale uitstraling op een dusdanig prominente plaats, of al jaren niet gebouwd zouden hebben en

---

¹⁰⁸ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 20 november 1922,1726.

¹⁰⁹ Ibidem, 1691d.

¹¹⁰ Ibidem, 1709.

¹¹¹ Ibidem, 1701.

¹¹² Brief van Wethouder van Publieke Werken aan Berlage, 17 november 1922, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

¹¹³ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 20 november 1922,1703.

¹¹⁴ Brief van Brenninkmeijer aan Publieke Werken, half juli 1924 (1924-3462) SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180) inv. nr 11779.

¹¹⁵ Toelichting directeur Publieke Werken, 20 december 1911 (1911-8939) SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180) inv. nr 11777.

daardoor totaal ongeschikt waren.¹¹⁶ Hoewel de andere leden zich niet zo negatief uitlieten, vonden ook zij dat de meeste ontwerpen te wensen over lieten en vroegen zich af of een andere aanpak wellicht betere resultaten tot gevolg zou hebben.

Zij dachten dan aan het uitschrijven van prijsvragen voor de te bebouwen kavels, wat ook door diverse verenigingen was voorgesteld.¹¹⁷ De discussie hierover komt in het volgende hoofdstuk uitvoerig aan bod. Voor nu is van belang dat de commissie zich uiteindelijk negatief uitsprak over het uitschrijven van prijsvragen. Zij kwam echter wel tot een voorstel voor een andere aanpak. Zij adviseerden Burgemeester en Wethouders om vanaf dat moment (juni 1912) de gegadigden voor de grond te vragen welke architect zij op het oog hadden en van die architect een opgave van de door hem uitgevoerde werken te ontvangen. Na advies van de commissie kon het college besluiten al of niet akkoord te gaan met de architectkeuze en op die manier 'de onderhandelingen over de uitgifte mede afhankelijk te stellen van de waarborgen voor een goede architectonische verzorging gelegen in de keuze van den architect'.¹¹⁸ Dit werd door de raad goedgekeurd in oktober en vanaf dat moment was dan ook de procedure dat voordat de verkoop of uitgifte in erfpacht rond kwam, de commissie ontwerpen ter beoordeling kreeg toegestuurd.¹¹⁹

De beoordeling van de definitieve ontwerpen geschiedde zoals gezegd vaak tot op detailniveau. Een architect werd dan ook regelmatig verzocht met een beter ontwerp te komen. Ook de architecten van het gebouw voor de Groote Club maakten kennis met de bemoeizucht van de commissie op detailniveau. Zij kregen te horen dat hun verzoek tot

Figuur 8 het ontwerp van de Groote Club op tekening

gebruik van goedkoper materiaal niet geaccordeerd werd, tenzij er gekozen werd voor natuursteen, wat uiteraard wel een ander ontwerp behoefde!¹²⁰

Wat er vervolgens gebeurde bij de bouw van het nieuwe 'clubhuis' van de Groote Club is zeer opvallend. In juni 1912 was het ontwerp goedgekeurd, op wat kleine details na.¹²¹ (In afbeelding 8 is het ontwerp te zien.) De bouw kon in

¹¹⁶ Notulen bijeenkomst 5 maart 1912, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

¹¹⁷ SAA, *Gemeentebld Afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 3 april 1912, Adressen dd 29 maart 1912 van de Afdeling Amsterdam van de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst en van het Genootschap 'Architectura et Amicitia', 434.

¹¹⁸ Brief Raadhuis-Damcommissie aan Burgemeester en Wethouders, 4 juni 1912 (1912-4567) SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180) inv. nr 11777.

¹¹⁹ Notulen bijeenkomst 19 oktober 1912, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

¹²⁰ Notulen bijeenkomst 17 februari 1914, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

¹²¹ Notulen bijeenkomst 1 juni 1919, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

ieder geval beginnen. In januari 1914 werd de secretaris van de commissie “ten Stadhuize” gevraagd, “wanneer er nu de wieken kwamen aan den molen, welke op de Groote Club was geplaatst?”¹²²

Bij de bouw van het gebouw was afgeweken van het ontwerp, de (hoek)bekapping was ten opzichte van de rest van het gebouw bovenmatig zwaar geworden. De Commissie wilde hiervoor niet de verantwoordelijkheid dragen, het was compleet tegen de afspraken in. De commissie liet Burgemeester en Wethouders weten dat er nooit toestemming zou zijn gegeven voor deze wijziging en dat zij verdere actie aan hen overliet. In de brief aan Burgemeester en Wethouders verwees zij hen naar de

Afbeelding 9 Het gerealiseerde gebouw van de Groote Club

machtsmiddelen die hen ten dienste stonden. Zij als commissie hadden die niet.¹²³ Burgemeester en Wethouders lieten de architecten hun keuze motiveren, ‘alvorens gebruik te maken van onze bevoegdheid om te sloopen’.¹²⁴ Uiteindelijk werd de commissie gevraagd alsnog de afwijking van het ontwerp goed te keuren. Deze was daartoe niet bereid, het was simpelweg te lelijk. De beslissing over sloop of niet hoefde zij gelukkig niet te nemen, die lag bij het college.¹²⁵ De commissie kreeg toegezegd dat in een raadsvergadering kenbaar gemaakt zou worden dat het gebouw zoals het er nu staat, niet de goedkeuring van de commissie had en zij er ook geen verantwoordelijkheid meer voor droeg.¹²⁶

Afbeelding 10 Spotprent op de architectuur

In 1915 kwamen weinig ontwerpen voor gebouwen op of aan het plein ter beoordeling binnen. In de daarop volgende jaren tot en met 1924 kwam de commissie nog maar zelden bij elkaar, mede omdat het niet vlotte met de plannen voor de bebouwing van het Midden-Damterrein. Dit was natuurlijk een vervelende situatie voor de gemeente. Juist dat terrein had het paradepaardje, de blikvanger van de vernieuwde Dam moeten worden, een

¹²² Notulen 13 januari 1914, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Brief van BenW aan Schill en Haverkamp, 11 februari 1914, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

¹²⁵ Notulen 9 maart 1914, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

¹²⁶ Notulen 4 mei 1914, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

tegenhanger van het paleis. Tevens was bij de hele herinrichting van het plein rekening gehouden met een monumentale bebouwing op dit terrein. Helaas bleek het niet het geschikte tijdperk voor een grootschalig project. Er waren gegadigden genoeg, maar allemaal liepen ze tegen onoverkomelijke problemen aan. Was het niet de financiering, dan was het wel de oorlog en het gebrek aan materiaal waardoor realisatie jaren vooruitgeschoven moest worden en de financiën alsnog een probleem werden. Het Midden-Damterrein bleef een bouwput met schuttingen omringd, wat al in 1911 aanleiding gaf tot hilariteit in de Raadszaal, want schuttingen werden, volgens Fabius, 'meer en meer van dit gedeelte van de stad, men zou zeggen de bebouwing. (Gelach)'.¹²⁷

Afgezien van het feit dat het Midden-Damterrein een bouwput bleef, kon ook van de rest van de nieuwe terreinen niet gezegd worden dat ze naar tevredenheid bebouwd werden. We zagen dat de Raadhuis-Damcommissie zich vol overgave inzette, maar niet altijd haar zin kreeg. Zij moest roeien met de riemen die ze had en dat betekende dat ze niet kon afdwingen dat haar ideeën over de ontwerpen werden overgenomen. De architect en eigenaar van de Bijenkorf kregen door handig lobbyen toch voor elkaar dat 'hun' torentje mocht blijven. De architecten van de Groote Club pakten het wat slinker aan en bouwden gewoon wat anders dan wat er op de tekeningen stond. Zij zetten hiermee gemeente en commissie voor het blok en hoewel de commissie weigerde achteraf akkoord te gaan, vonden Burgermeester en Wethouders ook niet dat sloop gerechtvaardigd was.

Aan de andere kant bemoeiden de leden van de commissie zich werkelijk met alle details, geen steen, kozijn of dakpan bleef onbeoordeeld. De architecten van de gebouwen op en aan de Dam moesten zich het oordeel van de commissie laten welgevalen. Ze mochten op audiëntie komen bij de commissie om hun visie te geven, maar dat draaide er meestal op uit dat de architect alsnog zijn eigen ontwerp ging omwerken naar iets wat wel bij de commissie in de smaak viel. De invloed van de commissie was dus wisselvallig te noemen. Om hier daadwerkelijk wat over te kunnen zeggen, moeten we eerst kijken naar hoe zij dit zelf ervoer en hoe het gesteld was met de invloed van de andere esthetische commissies.

---

¹²⁷ SAA, *Gemeentebblad afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 11 okt 1911, 1144, SAA.

3. In het belang van het stadsschoon: 1908-1920

Ten tijde van de Damkwesie kende Amsterdam drie officiële commissies die iets van het stadsschoon mochten vinden. De instanties die zich bezighielden met het (beschermen van het) stadsschoon waren de Schoonheidscommissie, de Commissie van het Stadsschoon en de Raadhuis-Damcommissie. De eerste was een gemeentelijk orgaan en de tweede een particuliere commissie. In de inleiding is over beide organisaties al gesproken. De Schoonheidscommissie, eigenlijk Commissie van Advies inzake de bebouwing van gemeentebouwterreinen genaamd, was verantwoordelijk voor het esthetisch toetsen van de nieuwbouw. In 1911 werd op particulier initiatief de Commissie voor het Stadsschoon opgericht, bestaande uit afgevaardigden van de besturen van Amsterdamse kunstverenigingen.¹²⁸

De oprichting van deze laatste had alles te maken met het aandachtsgebied van de eerste commissie, waarin geen ruimte was voor het beschermen van het bestaande stadsschoon. Het was de bedoeling dat de Commissie voor het Stadsschoon zich daarop ging richten, zoals op pagina vijf is toegelicht. De Raadhuis-Damcommissie was, zoals we zagen, een bijzondere commissie, speciaal in het leven geroepen om te oordelen over de nieuwbouw op en aan de Dam. Naast deze officieel bevoegde instanties waren er ook nog de architectenverenigingen die hun mening over het beschermen van het stadsschoon en de rol daarin van de overheid veelvuldig naar voren brachten in hun tijdschriften zoals het *Bouwkundig Weekblad* en *De Opmerker*. Als laatste hadden natuurlijk ook de gemeenteraad, Burgemeester en Wethouders en de betrokken diensten invloed op en een mening over het stadsschoon in hun stad.

De Damkwesie was in deze periode niet de enige discussie die over het stadsschoon werd gevoerd. Om de invloed en de standpunten van de diverse partijen scherp in beeld te kunnen brengen zal in dit hoofdstuk ook aandacht uitgaan naar een aantal andere opmerkelijke gebeurtenissen en discussiepunten in de periode 1908-1920. Daarin spelen de momenten waarop de Gemeente en de Schoonheidscommissie met elkaar botsten een belangrijke rol.

---

¹²⁸ <https://stadsarchief.amsterdam.nl/archieven/archiefbank/overzicht/458.nl.html>.

De Commissie voor het Stadsschoon

Na het oprichten van de Commissie voor het Stadsschoon in 1911 duurde het twee jaar voordat er statuten konden worden gepubliceerd. Dat het zo lang had moeten duren verdiende al geen schoonheidsprijs, maar het waren vooral de statuten zelf die niet in goede aarde vielen bij de diverse kunstverenigingen die bij de oprichting betrokken waren. De statuten en het reglement weken af van het in 1911 besproken doel. Het zou nu teveel een gevelkeurings- en adviesbureau geworden zijn.¹²⁹ Dit blijkt inderdaad ook uit de beschrijving van de commissie hoe zij dacht haar doelen te gaan bereiken. Zij had geen officiële bevoegdheden, dus wilde zij haar doelen bereiken door minnelijk overleg, het geven van inlichtingen, *verstrekken van gevraagde adviezen en verlenen van hulp bij het opmaken van ontwerpen*. Daarnaast wilde zij veelvuldig de publiciteit opzoeken om via het publiek steun voor haar zaak te verkrijgen.¹³⁰ De commissie had vervolgens ook een subsidieaanvraag bij de gemeente gedaan, welke was gehonoreerd, en had als secretaris een ambtenaar van het Gemeentelijke Bouw- en Woningtoezicht benoemd.¹³¹ Hiermee was volgens de criticasters het doel van de commissie voorbijgeschoten: het had 'een zuiver *particuliere* poging, een proef, vrij van elken officieelen of officieusen bijsmaak' moeten zijn.¹³² Als laatste voelden de architectenverenigingen zich gepasseerd bij het opstellen van de statuten en meenden zij dat door de samenstelling de commissie allerminst capabel was voor het beoordelen van ontwerpen voor nieuwbouw.¹³³ Een slechtere start door dit 'en plein public' afgegeven brevet van onvermogen kon de commissie zich waarschijnlijk niet voorstellen.

Haar activiteiten in deze periode zorgden niet voor opvallende discussies en publiciteit. Wat wel interessant is, is dat de leden van de commissie in 1918 een brief kregen van de vertrekkend Directeur der Bouw- en Woningtoezicht, J. van der Waerden, waarin hij hen in vertrouwen een uittreksel van zijn voorstel aan Burgemeester en

---

¹²⁹ Reacties van verenigingen op statuten en reglement, SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 2.

¹³⁰ Brief van Commissie voor het Stadsschoon aan BenW, zonder datum (waarschijnlijk 1913), SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 2.

¹³¹ <https://stadsarchief.amsterdam.nl/archieven/archiefbank/overzicht/458.nl.html>.

¹³² Adr. Moen, 'De commissie voor het Stadsschoon', *Architectura* 37 (1913) 302-305, aldaar 304, SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 2.

¹³³ *Ibidem*, 305.

Wethouders deed toekomen.¹³⁴ Hij zag oud-Amsterdam langzaam verdwijnen en zag een bedreiging van het stadsschoon door nieuwbouw. Het was volgens hem de taak van de overheid om hierover te waken, maar dat gebeurde tot nog toe niet. 'Hetzy uit overwegingen zulks niet te willen doen of niet te mogen ingrypen tegenover particulier bezitsrecht en de dito vryheid.'¹³⁵ Deze overweging was echter volgens hem niet terecht.

'(...) het Stadsschoon is als zoodanig gemeenschapsbezit en hierin ligt de rechtsgrond voor eene Verordening tot bescherming van het stadsbeeld tegen particuliere eigengerechtigheid. Daaraan kan de Overheid het recht ontleenen voor allen nieuwbouw, elke verbouwing en voor elken herbouw welstandseischen te stellen.'¹³⁶

Hoewel de gemeente op de adviezen van de Schoonheidscommissie tot nog toe alleen invloed kon uitoefenen op de gemeenteterreinen, moest de invloed dus uitgebreid worden naar particuliere gronden. Dat kon volgens hem door de welstand als een publiekrechtelijke beperking op het beschikkingsrecht van de eigenaar te verklaren.¹³⁷

Dat de gemeente het bestaande stadsschoon wel belangrijk vond, had zij bewezen middels een subsidie aan het particuliere initiatief van de Commissie voor het Stadsschoon. Echter zij kon geen ander machtsmiddel inzetten dan overreding en minnelijk overleg. Daarmee kon zij lang niet altijd haar doel bereiken. Er viel volgens Van der Waerden dan ook enkel heil te verwachten van een bindend artikel in de Bouwverordening. Hij verwees daartoe naar het Buitenland en naar de gemeenten Laren en Leeuwarden waar als eerste schoonheidseisen bij verordening waren vastgesteld. Hij stelde de volgende redactie van de verordening voor, volgend op artikel 95 van de huidige verordening¹³⁸: 'het bouwen, omschreven by art. 15 moet ter beoordeeling van Burgemeester en Wethouders zoodanig geschieden, dat het stadsschoon niet wordt geschaad. Burgemeester en Wethouders zyn bevoegd te dezen opzichte nadere eischen van welstand te stellen.'¹³⁹

In reactie hierop stuurde de commissie een voorstel van deze strekking naar de gemeente, waarin zij benadrukte dat haar invloed op basis van overreding vaak zonder resultaat bleef.¹⁴⁰ Er is helaas in de stukken van de commissie en in de gemeentelijke bronnen geen reactie van Burgemeester en Wethouders op het schrijven van de commissie

---

¹³⁴ Brief van de Directeur der Bouw- en Woningtoezicht aan de Commissie voor het Stadsschoon, 30 maart 1918, SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 2.

¹³⁵ Ibidem.

¹³⁶ Ibidem, 3.

¹³⁷ Ibidem, 4.

¹³⁸ Ibidem 4-6.

¹³⁹ Ibidem, 5-6.

¹⁴⁰ Brief van Commissie voor het Stadsschoon aan Burgemeester en Wethouders, 19 juli 1918, SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 2.

terug te vinden. Wel werd een voorbeeld van haar beperkte invloed in de raad besproken. De Commissie voor het Stadsschoon had er werk van gemaakt om de gevel van een particuliere, oude woning aan de Spuistraat te behouden toen bekend werd dat deze verbouwd zou worden. Helaas was dat zonder succes, waarop raadslid Zwart het in de raad betreurde dat 'het Gemeentebestuur geen enkel middel heeft, om bij dergelijke particuliere huizen, wanneer zij verbouwd worden, in te grijpen'.¹⁴¹ Ook in de raad ontstond dus al de behoefte aan een meer wetmatige vorm van bescherming van het stadsschoon.

Niet alleen op verbouwingen maar ook op sloop kon de gemeente of de commissie weinig invloed uitoefenen. Ook hiervoor probeerde de gemeente wel een oplossing te vinden, zonder welstandsartikel of monumentenwet. In 1919 werd op voordracht van de Commissie voor de Strafverordeningen een wijziging van de bouwverordening voorgesteld. Zij wenste de wettelijke termijn tussen de aankondiging van sloop en daadwerkelijke sloop te verlengen met als doel 'daardoor het behoud van, uit architectonisch of historisch oogpunt waardevolle bouwwerken te bevorderen'.¹⁴² Door verlenging van de termijn tot veertien dagen meende zij dat zij niet al te zeer in het eigendomsrecht van de betrokken eigenaren ingreep. Dit voorstel werd zonder stemming op 30 juli 1919 goedgekeurd.¹⁴³

Uit bovenstaande ontwikkelingen blijkt dat er sprake was van een omslag bij de gemeente. De raad erkende dat er te weinig middelen waren om in te grijpen als het stadsschoon bedreigd werd en was bereid enigszins in te grijpen in het eigendomsrecht om de esthetische kwaliteit van de stad te waarborgen. Het belang van het eigendomsrecht werd echter nog wel ingezien en zelfs onderstreept door te stellen dat de maatregel van 1919 niet *teveel* mocht ingrijpen op het eigendomsrecht. Deze ontwikkelingen kunnen gezien worden als een opmaat voor het welstandsartikel, dat uiteindelijk in 1924 bekrachtigd werd.

De Schoonheidscommissie

De Commissie van Advies inzake de bebouwing van gemeentebouwterreinen, in de volksmond al Schoonheidscommissie genoemd, werkte al vanaf 1898 met dezelfde statuten en diende in 1911 volgens de gemeente en de architecten gereorganiseerd te worden. Pas op 1 juli 1915 werd de nieuwe Schoonheidscommissie met het in werking treden van het

---

¹⁴¹ SAA, *Gemeenteblad afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 7 november 1917, 2639.

¹⁴² SAA, *Gemeenteblad afdeling 1*, Voordracht Commissie voor de Strafverordening, No 798, 1511.

¹⁴³ SAA, *Gemeenteblad afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 30 juli 1919, No 798, 1691.

nieuwe reglement, een feit.¹⁴⁴ Hieraan vooraf ging een vervelende botsing tussen de commissie en het gemeentebestuur. Op 25 maart 1914 besprak de raad de collectieve ontslagname van de leden van de Schoonheidscommissie naar aanleiding van het verlenen van een bouwvergunning aan het Koloniaal Instituut tegen het advies van de commissie in.¹⁴⁵ De ontslagbrief werd integraal gepubliceerd in het *Bouwkundig Weekblad* en in een redactioneel stuk een week later verweet het blad de gemeente dat zij een groot gebrek aan kunstontwikkeling had als zij de commissie die over schoonheid ging zo durfde te passeren.¹⁴⁶ Raadslid Gulden vroeg zich af of in de toekomst het stadsschoon wel zo behartigd zou worden als gewenst was, als Burgemeester en Wethouders het advies van de commissie in de wind sloegen. Een schoonheidscommissie was in zijn ogen noodzakelijk, omdat zowel in de binnenstad als in het buitengedeelte uitbreidingen dan wel veranderingen plaats vonden. Zeker voor de binnenstad konden de eisen van het verkeer mogelijk een gevaar voor het stadsschoon vormen. Volgens Gulden kon 'het best (...) het behoud van het stadsschoon behartigd worden door hen, die niet alleen kijken naar de eischen, welke het verkeer stelt, maar aan wie ook ter harte gaat de behartiging van het stadsschoon'.¹⁴⁷ Hij liet hier duidelijk merken dat ambtenaren, raadsleden of wethouders niet de juiste personen waren om te oordelen over stadsschoon. In de commissies werden niet voor niets architecten benoemd en hun mening zou dan ook overgenomen moeten worden. Wethouder Delprat lichtte de situatie toe. Hoewel in het verleden eerder een advies niet was opgevolgd,¹⁴⁸ was er gezien het verloop van het contact geen specifieke wrijving meer tussen het College en de commissie. Tijdens zijn wethouderschap waren zelfs alle adviezen, 1370 in totaal, opgevolgd, met uitzondering dus nu van deze voor het Koloniaal Instituut.

Figuur 11 Koloniaal Instituut voor de Tropen (Tropenmuseum)

Dit was dan ook een bijzonder geval, waarbij het ontwerp als beste was gekozen uit drie opties. Het ontwerp werd vervolgens door de Schoonheidscommissie zonder goede motivatie volledig afgekeurd in een slordig rapport. Burgemeester en Wethouders hadden

¹⁴⁴ <https://stadsarchief.amsterdam.nl/archieven/archiefbank/overzicht/458.nl.html>.

¹⁴⁵ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 25 maart 1914, 579.

¹⁴⁶ Ontslagbrief, *Bouwkundig Weekblad*, 10 (1914).

'Het conflict B. en W. – Schoonheidscommissie te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad*, 11 (1914) 129.

¹⁴⁷ Ibidem, 623.

¹⁴⁸ Dit was in 1910 ivm het ontwerp voor het nieuwe hoofdbureau van politie.

aangedrongen op een dialoog tussen architect en commissie zoals zij ondertussen gewend waren in de contacten met de Raadhuis-Damcommissie en waarmee zij goede ervaringen hadden. De commissie stemde uiteindelijk in met de dialoog, maar kwam vervolgens alleen met afbrekende en geen opbouwende kritiek, 'een opvatting, welke afwijkt van die, bij de beoordeeling van dergelijke belangrijke ontwerpen door de Raadhuis-Dam-commissie gehuldigd.'¹⁴⁹ Na deze tegenvaller besloot het Koloniaal Instituut het ontwerp aan een onafhankelijke, erkende deskundige voor te leggen, die het ontwerp 'zeer verstandig en goed' vond.¹⁵⁰ Hierop besloten Burgemeester en Wethouders dat zij aan het ontwerp hun goedkeuring niet mochten onthouden. Delprat benadrukte dat het College de commissie zeer waardeerde, maar dat het een commissie van advies bleef. De verantwoordelijkheid lag bij Burgemeester en Wethouders.¹⁵¹

In een schrijven van A. Salm, de voorzitter van de Schoonheidscommissie, in *De Opmerker* ging de commissie in tegen dat wat in gemeenteraad was gezegd. Hij betoogde dat de commissie juist had gehandeld en betreunde dat Burgemeester en Wethouders hun advies naast zich neer hadden gelegd.¹⁵² Het grootste gevaar bestond nu hieruit dat elke ontwerper van een afgekeurd ontwerp 'naar den een of anderen "deskundige" [zou] gaan, een advies van hem vragen, en dit aan Burgemeester en Wethouders doen toekomen, die volle vrijheid hebben, zich daarmede te vereenigen'.¹⁵³ De verantwoordelijkheid lag inderdaad bij Burgemeester en Wethouders, maar de commissie voelde zich gepasseerd. Overigens hadden de leden van de commissie hun werkzaamheden ondertussen hervat en was men ver gevorderd met de nieuwe instructies waarmee een bovenstaand probleem niet meer zou moeten voorkomen.¹⁵⁴

Die nieuwe instructies stonden op 26 januari 1915 in een voordracht aan de gemeenteraad en inderdaad stond daarin de Raadhuis-Damcommissiewerkwijze als procedure beschreven. De beoordeelde architect kreeg het recht om in beroep te gaan tegen het afwijzende oordeel van de commissie. In een vergadering, waarin hij persoonlijk of bij gemachtigde in de gelegenheid zou worden gesteld de bezwaren te weerleggen en zijn standpunt toe te lichten, zou het ontwerp opnieuw door de commissie in overweging moeten worden genomen.¹⁵⁵ De invloed van de commissie lijkt hierdoor afgenomen,

---

¹⁴⁹ SAA, *Gemeentebblad afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 25 maart 1914, 630.

¹⁵⁰ Ibidem, 630.

¹⁵¹ Ibidem, 631.

¹⁵² A. Salm, 'Conflict Schoonheidscommissie', *De Opmerker* 15 (1914) 116-117, aldaar 116.

¹⁵³ Salm, 'Conflict', 117.

¹⁵⁴ SAA, *Gemeentebblad afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 25 maart 1914, 631.

¹⁵⁵ SAA, *Gemeentebblad afdeling 3*, Reglement voor de Schoonheidscommissie per 1 juli 1915, volgnummer 108, artikel 2.

omdat zij met de architect in kwestie om tafel moest en ook zijn standpunten in overweging moest nemen. Echter het kon juist ook haar invloed en effectiviteit vergroten, zoals we zagen bij de Raadhuis-Damcommissie. Door toelichting en raadgeving gingen de meeste architecten aan de slag om hun ontwerp meer in lijn te brengen met de wensen van de commissie.

Burgemeester en Wethouders introduceerden de nieuwe commissie met de woorden dat ook de architecten en bouwondernemers de overheidsbemoeienis op esthetisch vlak ondersteunden. Het was dus te verwachten dat zij het oordeel van de commissie ter harte zouden nemen. Voorts legde het nieuwe reglement vast wat in de praktijk al het geval was. Namelijk dat advies gevraagd moest gaan worden 'bij de bebouwing van alle terreinen *in erfpacht uitgegeven of verkocht door de gemeente,*' behoudens uitzonderingen zoals bij de Dam. In de oude statuten werden specifiek de nieuwbouwterreinen achter het museumplein genoemd en dat was te beperkt en niet meer in overeenstemming met de praktijk. Daarnaast werd de werkkring uitgebreid met betrekking tot de gebouwen ten aanzien waarvan bij grondexploitatieregelingen was bepaald, dat de plannen aan de goedkeuring van Burgemeester en Wethouders zijn onderworpen en werden de bepalingen van de Bouwverordening, die betrekking hadden op de handhaving of de bevordering van het stadsschoon van toepassing verklaard.¹⁵⁶ Het is belangrijk ons te realiseren dat deze bepaling nog steeds de bouw op *particuliere grond* uitsloot van beoordeling door de commissie. Daarover had de gemeente dus nog steeds niets te zeggen.

De discussie in de raad over de voordracht spitste zich in het bijzonder toe op de mate van invloed die de gemeente zou willen en moeten hebben op de bouwkunst. Gulden was een groot voorstander van meer invloed. Het esthetisch beleid van Publieke Werken had tekort geschoten, wat hij zag in het feit 'dat wij het eenvoudig hebben overgelaten aan het initiatief van de bouwers, van de eigenaren van den grond, hoe zij meenden, dat de gebouwen gebouwd moesten worden, maar wij hebben het nooit ingedacht, van te voren voor ons zelf vastgesteld, hoe het plan zou zijn, hoe de bebouwing van Amsterdam zou moeten zijn.'¹⁵⁷ Sutorius nam het tegenovergestelde standpunt in. Hij vond 'die schoonheidscommissie-beweging en al die geforceerde aethetica heelemaal overbodig en doelloos. Wij zijn nu eenmaal aan het produceeren van leelijke gebouwen in Amsterdam. Die periode zullen wij moeten doormaken.' Het was tijdsverspilling om een nieuw reglement op te stellen voor een commissie, 'die toch ten slotte niets, absoluut niets

---

¹⁵⁶ SAA, *Gemeentebblad afdeling 1*, Voordracht Burgemeester en Wethouders, 26 januari 1915, No 93, 57-66.

¹⁵⁷ SAA, *Gemeentebblad afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 25 februari 1915, No 93, 235.

teweeg [kon] brengen'.¹⁵⁸ Zowel beoordeelde als beoordelaar waren architecten en die hielden elkaar toch de hand boven het hoofd.

Sutorius legde de schuld van de lelijke bebouwing dus bij de architecten en de commissie neer. Dit was onterecht, aldus Gulden. Hij meende dat het gebrek aan resultaat te wijten was aan de beperkte regelgeving en machtsmiddelen. De Schoonheidscommissie had niets kunnen bijdragen doordat er niets met dwang kon worden opgelegd. Op allerlei gebieden waren regels en dwang, maar de bouwkunst had zich nergens aan te houden, dat klopte niet. Helaas moest hij constateren dat ook de nieuwe regeling hier niets aan zou veranderen. Hij zou willen dat niet alleen de gevels beoordeeld werden, maar ook of die pasten binnen het stadsbeeld.¹⁵⁹ Posthumus Meyjes vertegenwoordigde wederom het standpunt van Burgemeester en Wethouders. Er was wel degelijk resultaat geboekt door de commissie de afgelopen jaren en hij meende dat dat met de nieuwe regeling nog meer het geval zou zijn. Hij zag echter graag dat ook alle gemeentelijke ontwerpen door de commissie beoordeeld zouden worden, zoals ook raadslid Fabius betoogde.¹⁶⁰

Volgens Wethouder Vliegen was dit laatste gezien de kwaliteit van de esthetisch adviseur van de gemeente absoluut overbodig. Daarnaast liet de gemeente alleen maar eersteklas architecten voor zich ontwerpen en deze laten beoordelen door vakgenoten zou alleen maar tot conflicten tussen architecten leiden. Hij vond het doortrekken van de oude ervaringen naar de nieuwe commissie door Gulden en Sutorius niet terecht. De raad moest eerst ervaren hoe de nieuwe regeling zou werken, anders kwam men nooit verder. De voordracht werd zonder stemming goedgekeurd.¹⁶¹ De Schoonheidscommissie was zeer verheugd dat bij de instelling van deze nieuwe commissie geheel rekening was gehouden met de wensen van de architecten.¹⁶² In haar eerste vergadering liet zij in de notulen opnemen dat het vervelend was 'dat de commissie geen machtsmiddel heeft te beletten, dat haar wijzigingen in de projecten niet worden uitgevoerd'.¹⁶³ Ook werd vastgelegd dat Bouw- en Woningtoezicht de verantwoordelijkheid hield voor de controle op de uitvoering van de ontwerpen.

---

¹⁵⁸ Ibidem, 238.

¹⁵⁹ Ibidem, 236, 244.

¹⁶⁰ Ibidem, 233-234, 239.

¹⁶¹ Ibidem, 240-243, 246.

¹⁶² Notulen eerste werkvergadering 12 augustus 1915, SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 14. De Schoonheidscommissie hield twee soorten vergaderingen. Werkvergaderingen waarin de ontwerpen werden besproken en 'gewone' vergaderingen waarin algemene zaken en commissie aangelegenheden aan bod kwamen. Van deze laatste werden maar enkele per jaar gehouden.

¹⁶³ Notulen eerste vergadering 12 juli 1915, SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 14.

Het gebrek aan invloed werd ook in de nieuwe commissie in de praktijk gevoeld. Zo liet de commissie in 1916 meermalen merken dat zij meer invloed wenste. Allereerst gaf zij in februari te kennen 'dat alle particuliere bouw aan het oordeel der S.C. onderworpen dient te worden.' Zij meende dat Bouwtoezicht een dergelijke uitbreiding van de invloed zou toejuichen, maar vanuit de Commissie voor de Strafverordening was mogelijk verzet te verwachten.¹⁶⁴ Vervolgens werd het in 1915 uitgesproken vertrouwen in de commissie door de gemeente teniet gedaan, door het benoemen van architect De Bazel als adviseur voor de Vijzelstraatbebouwing. De commissie werd dus net zo makkelijk weer buitenspel gezet. Zij wenste via een brief aan Burgemeester en Wethouders alsnog invloed te verkrijgen.¹⁶⁵ Hierop is geen antwoord gearchiveerd, maar uit latere vergaderingen blijkt dat de commissie geen invloed heeft verkregen. Eind 1916 gaf de commissie te kennen dat zij behalve op de gevelontwerpen ook invloed zou willen hebben op de uitgifte van terreinen voor de nieuwe wijken. Zij wilde bewerkstelligen dat de uitgifte van terreinen per bouwblok zou gaan, opdat er meer eenheid gecreëerd zou kunnen worden. Nu was het bijna onmogelijk om tot een esthetisch goed resultaat te komen, aangezien één bouwblok door meerdere aannemers of architecten moest worden gerealiseerd.¹⁶⁶ Ook hierop kwam geen directe reactie van de gemeente.

De invloed van de Schoonheidscommissie bleek dus al snel zeer wankel. Eind 1916 was er weer een conflict. Het ontwerp van Koninklijke Hollandse Lloyd was afgekeurd door de commissie, maar Burgemeester en Wethouders hadden toch een bouwvergunning verleend.¹⁶⁷ Posthumus Meyjes reageerde hierop in het *Bouwkundig Weekblad* in december 1916.¹⁶⁸ Hij was niet meer zo gelukkig met de Schoonheidscommissie als dat hij een jaar eerder was geweest. Volgens hem moest de commissie niet alleen kijken of het ontwerp op zich goed was, maar ook of het in harmonie met de omgeving was. Het scheen hem echter toe dat de commissie bij voorbaat een veto uitsprak indien het te stichten gebouw niet in moderne stijl ontworpen was. Wat deze stijl was, maakte zij niet bekend, slechts was duidelijk dat historiserende bouw, gebaseerd op de zeventiende eeuw niet werd goedgekeurd, terwijl dat in een stad als Amsterdam toch juist goed paste. Posthumus

---

¹⁶⁴ Notulen vijfde vergadering 24 februari 1916, SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 14.

¹⁶⁵ Notulen zesde vergadering 27 juli 1916, SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 14.

¹⁶⁶ Notulen zevende vergadering 7 december 1916, SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 14.

¹⁶⁷ Ibidem.

¹⁶⁸ C.B. Posthumus Meyjes, 'Het typisch karakter onzer oude steden en de taak der Schoonheidscommissie', *Bouwkundig Weekblad* 34 (1916) 249-251.

Meyjes vroeg zich af of de Schoonheidscommissie dit recht moest hebben, 'om aldus te trachten de architectuur te leiden in de banen, die zij meent, dat de eenige ware en schoone zijn?'¹⁶⁹ Hij zag het daarom als gunstig dat Burgemeester en Wethouders nog steeds ook hun eigen oordeel vormden en het advies van de Schoonheidscommissie in bepaalde gevallen naast zich neerlegden. Hij kreeg een weerwoord van architect Van Lochem, die de commissie gelijk gaf en juist het kopieergedrag verwierp.¹⁷⁰

In januari 1917 eiste Gulden in de raad opheldering over deze zaak. Dit was volgens hem heel slecht voor het prestige van de commissie, terwijl het na de installatie in 1915 allemaal goed leek te gaan.¹⁷¹ Hij wilde niet gelijk Burgemeester en Wethouders beschuldigen, maar hij wilde wel opheldering. Wethouder Vliegen lichtte de handelswijze toe. De onderneming had begrepen dat met de overeenkomst over de grond ook de ontwerpplannen waren goedgekeurd. Vervolgens waren zij al gestart met de voorbereidingen voor de bouw toen zij vernamen dat de ontwerpen waren afgekeurd. Gezien het betrekkelijk kleine oppervlakte vond het college het niet gepast om verstrekkend gebruik te maken van haar 'macht' door absolute afkeuring van het ontwerp. Daarnaast bestond de hoofdoorweging tot afkeuring van de commissie eruit dat het ontwerp niet van deze tijd was. Burgemeester en Wethouders waren van mening dat er niet alleen maar modern gebouwd hoefde te worden in Amsterdam. Gezien het feit dat de commissie nog steeds een adviesorgaan was, mocht er dus van hun mening worden afgeweken. Er was geen conflict, Burgemeester en Wethouders hadden het recht op het laatste woord.¹⁷² Hoewel in de raad in 1915 was gesproken over meer invloed van de Schoonheidscommissie blijkt nu dat dat toch niet altijd gewenst was.

De Raadhuis-Damcommissie

De Schoonheidscommissie had het dus niet gemakkelijk in haar relatie met de gemeente. Hoe zat dat met de Raadhuis-Damcommissie? In het vorige hoofdstuk is duidelijk geworden op wat voor manier de commissie te werk ging, welke procedures zij trachtte te volgen en met welke vraagstukken zij zich bemoeide. Ook is gebleken dat de commissie aan de ene kant veel invloed kon uitoefenen, gelet op de details waar ze zich mee bemoeide, maar dat ze ook tegen beperkingen en tegenslagen aanliep, zoals bij de Bijenkorf en het gebouw van

---

¹⁶⁹ Posthumus Meyjes, 'Het typisch karakter', 250.

¹⁷⁰ Ir. J.B. van Loghem, 'Moderne Bouwkunst en Schoonheidscommissie', *Bouwkundig Weekblad* 1 (1917) 5-6.

¹⁷¹ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 10 januari 1917, 30-32.

¹⁷² *Ibidem*, 32-35.

de Groote Club. De mate van invloed die de commissie kon uitoefenen en hoe zij hiermee omging zijn de onderwerpen van deze paragraaf. Interessant met betrekking tot deze onderwerpen zijn vooral de brieven en rapporten die de commissie verstuurde naar de gemeente, omdat zij daarin veel blijkt gaf van haar (on-)vermogen om tot de gewenste resultaten te komen. Tevens bieden de reacties vanuit Publieke Werken en de Raad evenals de architectenverenigingen achtergrondinformatie, die de mening van de commissie in perspectief kan zetten.

De Raadhuis-Damcommissie kreeg van de gemeente de opdracht en de vrijheid om een nieuwe inrichting van het Damplein te ontwerpen. Doordat de gemeente toestemming had van de Staten van Noord-Holland om meerdere bouwblokken te onteigenen, was de grond rondom de Dam in handen van de gemeente.¹⁷³ Hiermee had de gemeente dus alle zeggenschap over het gebied gekregen. Althans zo lijkt het ons nu toe. De gemeente Amsterdam zat echter zeer krap bij kas en kon de vrijgekomen en heringerichte bouwgrond niet zelf ontwikkelen. Verkoop en uitgifte in erfpacht waren noodzakelijk. Dit speet de Raadhuis-Damcommissie zeer, vooral dat in 1909 al een belangrijke kavel was verkocht aan Isaac, de eigenaar van de Bijenkorf.¹⁷⁴ Hierdoor was volgens de commissie de kans op totaalontwikkeling en daarmee een ideaaloplossing verkeken.¹⁷⁵ Terecht, want zoals gebleken is in de vorige paragrafen, kon de commissie op het ontwerp van de Bijenkorf niet de aanpassingen voor elkaar krijgen die zij wenste. Daarnaast had verkoop van losse kavels tot gevolg dat elke kavel door een andere architect bebouwd zou gaan worden wat uiteraard nooit tot een volledig op elkaar afgestemd resultaat zou kunnen komen. Als laatste was de commissie een 'commissie van advies', wat inhield dat de gemeente, Burgemeester en Wethouders, niet gebonden was aan de uitspraken van de commissie.

Een direct gevolg hiervan was dat al in juli 1911 enkele leden van de commissie in een brief aan Burgemeester en Wethouders schreven:

'Het wil van zelf, dat wij ons geenszins bezwaard mogen voelen door het feit dat het advies dier Commissie, uitgebracht bij rapport van 4 Juni 1910, door Uw College, wat de hoofzaak betreft, niet is aanvaard. Zij was inderdaad een Commissie van advies en het staat aan Uw College alleen te beoordeelen in hoeverre het van dat advies gebruik kan en wil maken.'¹⁷⁶

Na dit incident met betrekking tot het bestemmen van het Paleis tot Stadhuis, volgde de gemeente in veel gevallen de adviezen van de commissie op. Wat dat betreft was de

---

¹⁷³ SAA, *Gemeentebld afdeling 1*, No 1024 Voordracht van B&W, 19 sept 1911, 2489-2492.

¹⁷⁴ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 15 december 1909, 2125.

¹⁷⁵ Notulen bijeenkomst 11 april 1910, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

¹⁷⁶ Brief in aanvulling op het rapport d.d. 4 juni 1910, 28 juli 1911, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

invloed van de commissie dus groot te noemen. Echter, de invloed van de commissie hing uiteindelijk af van de invloed van *de gemeente* op de ontwerpen en bebouwing. Als de gemeente het advies van de commissie niet kon opleggen aan de kopers of erfpachters, dan konden deze nog steeds doen wat zij zelf wilden en was het een kwestie van 'good-will' of zij de adviezen overnamen.

Dit hield de commissie, maar ook de architectenverenigingen bezig. In een adres dat Architectura et Amicitia in maart 1912 indiende bij de gemeente en vooraf via Berlage in de commissie besproken werd, vroeg zij de plannen voor de Bijenkorf en voor de Groote Club niet goed te keuren. Zij wilde geen kopieën van vroegere stijlperioden op de Dam, maar juist scheppingen van deze tijd.¹⁷⁷ De commissie onderschreef deze wens, maar realiseerde zich ook dat het voor de gemeente niet mogelijk was dergelijke eisen te stellen en dat zij daarom als commissie ook niet de invloed op de ontwerpen kon uitoefenen die zij wenste. In een brief aan de gemeente schreef zij:

'dat het zeker jammer is, dat de Gemeente geen machtsmiddelen bezit of althans zoo goed als onmogelyk kan gebruiken, om te bereiken, dat aan den Dam geene andere dan "hervorragende" eerste klasse scheppende bouwkunstenaars hunne talenten kunnen toonen.' En dat daarom 'de Commissie nimmer verantwoordelyk [kan] worden gesteld voor den geest uit een door haar toelaatbaar geacht bouwwerk sprekende. Als die geest niet bepaaldelyk van wansmaak getuigt of een ontwerp heeft doen geboren worden, dat niet bepaaldelyk in disharmonie is met het geheele Dam-aspect, dan kan zy hare goedkeuring aan de ontwerpen niet onthouden, behoudens natuurlyk haar bevoegdheid om verbeteringen inde ontwerpen te eischen, die mogelyk zijn aan te brengen en in den geest van het ontwerp passen blyven.'¹⁷⁸

De commissie kon dus niet bepalen wat de 'geest van het ontwerp' moest worden, dat bepaalde de architect in kwestie.

Vanwege dit gebrek aan invloed en uit angst voor een niet bevredigend eindresultaat probeerden architecten- en kunstverenigingen via adressen aan de gemeente de werkwijze te beïnvloeden. Zij stelden allen voor de inrichting van de Dam middels een prijsvraag op te lossen. Waarbij Architectura et Amicitia de nadruk legde op het gebrek aan invloed van de commissie, '(...)[zij] kan niet anders dan correctief optreden (...)'¹⁷⁹, het Verbond van Nederlandse Kunstenaarsverenigingen aangaf dat het particulier initiatief in deze ondergeschikt moest worden gesteld aan het 'algemeen aesthetisch belang'¹⁸⁰ en de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst er van overtuigd was 'dat alleen dan

---

¹⁷⁷ Notulen bijeenkomst 5 maart 1912, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

¹⁷⁸ Notulen bijeenkomst 5 maart 1912, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

¹⁷⁹ Adres Architectura et Amicitia, 29 maart 1912 (1912-2918), SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180) inv. nr 11777.

¹⁸⁰ Adres Verbond van Nederlandse Kunstenaarsverenigingen, 15 mei 1912 (1912-3785) SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180) inv. nr 11777.

waarborgen voor een waardevolle Dam-bebouwing verkregen kunnen worden, als de Gemeente hare terreinen aan den Dam zelf exploiteert (...)'.¹⁸¹ Deze adressen werden aan de commissie voorgelegd, zodat zij haar mening over een prijsvraag kon geven.

Uit de reactie van de meeste leden van de commissie valt op te maken dat zij in hun functie in een gemeentelijk orgaan een heel andere mening waren toegedaan dan hun vakgenoten in de verenigingen. Zo gaf voorzitter Cuypers aan dat naar zijn mening met een prijsvraag veel te veel werd ingegrepen op de vrijheid van de kopers of erpachters, die op deze manier zelf niet meer konden bepalen wat er gebouwd werd op hun grond. Hij vond dat een vorm van tirannie die bovendien niet persé het beste resultaat garandeerde.¹⁸² Muysken en Brugmans onderschreven de mening van hun voorzitter. Als vertegenwoordiger van de gemeente maakte Bos duidelijk dat de commissie volgens hem voldoende invloed had met de huidige werkwijze, ook hij zag niets in een prijsvraag. In feite had de commissie volgens hem zelfs veel macht. Zij kon de ontwerpen immers net zolang blijven afkeuren totdat er een voldoende ontwerp kwam? Zonder op de details in te gaan kon zij stelselmatig afkeuren. De Wethouder kon dan aangeven aan de eigenaar of architect: 'voorziet U zich in dezen van een meer bevoegde kracht'.¹⁸³ Dit ging Cuypers en Muysken wel wat te ver, het minste wat ze bij een afkeuring konden doen was een en ander netjes motiveren. Berlage bleef als enige zijn voorkeur uitspreken voor een prijsvraag, of sterker 'hadden wij maar de bevoegdheid de architecten te mogen aanwijzen, dan hadden wy geen prysvraag noodig'.¹⁸⁴

Uiteindelijk schreef de commissie in haar advies met betrekking tot de prijsvraagadressen¹⁸⁵ dat haar rapport van 4 juni nog steeds het oordeel van de commissie was: namelijk dat bouw door de gemeente zelf of door een combinatie onder toezicht van het gemeentebestuur tot een goed resultaat zou moeten kunnen leiden. Aan een prijsvraag waren volgens de commissie teveel negatieve aspecten verbonden, vooral met het oog op acceptatie van het winnende ontwerp door de uiteindelijke afnemer. Tevens moest onderkend worden dat een goede uitslag bij een prijsvraag niet gegarandeerd was. Mocht een gegadigde zelf een prijsvraag als beste oplossing zien, dan adviseerde de commissie de gemeente hier zeker wel aan mee te werken.

---

¹⁸¹ Adres Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, 11 mei 1912 (1912-4002) SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180) inv. nr 11777.

¹⁸² Notulen bijeenkomst 6 april 1912, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

¹⁸³ Ibidem.

¹⁸⁴ Notulen bijeenkomst 6 mei 1912, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

¹⁸⁵ Brief van Raadhuis-Damcommissie aan Burgemeester en Wethouders, 21 juni 1912 (1912-4567) SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180) inv. nr 11777.

De bestaande gang van zaken was volgens haar echter ook niet bevredigend. Hoewel bepaald was dat een ontwerp geheel de goedkeuring van het college moest hebben, was de erfpachter volledig vrij in de architectenkeuze. Dit zou tot problemen kunnen leiden wanneer de erfpachtovereenkomst al gesloten was, maar de architect niet met een goede oplossing kwam. Daarom adviseerde de commissie het College altijd eerst de architectenkeuze op te vragen, alsmede een opgaaf van de door hem ontworpen en uitgevoerde bouwwerken. Deze zouden aan de commissie moeten worden voorgelegd alvorens werd besloten met die gegadigde verder te gaan, omdat: 'niet uitsluitend van die architect-keuze, doch wel in hoofdzaak zal het afhangen of de Dambebouwing der Hoofdstad waardig wordt en redelyk gestelde verwachtingen zal bevredigen.'¹⁸⁶ In het vorige hoofdstuk bleek al dat de gemeente hiermee akkoord ging.

Als laatste wenste de commissie in deze brief nog de aandacht te vestigen op een ten onrechte gedane uitspraak in de raad door de Wethouder van Publieke Werken en raadslid Posthumus Meyjes rondom de kwestie van de verantwoordelijkheid over het eindresultaat. Deze lag volgens hen bij de Raadhuis-Damcommissie, zij moesten verantwoordelijk blijven hoe of de Dam in de toekomst zou worden.¹⁸⁷

'Toch kan de verantwoordelykheid voor een goed eindresultaat dan nog slechts ten deele door onze Commissie worden aanvaard. Dat zy hiervoor geheel en uitsluitend verantwoordelyk zou kunnen worden gesteld, zooals in de Raadszitting van den 17den April j.l. (...) is beweerd, is eene meening, waartegen zy ernstig moet opkomen. Zy wenscht dit te doen, omdat van haar blykbaar wordt verwacht, dat met hare instelling alle waarborgen voor een kunstvol resultaat zyn verkregen, terwyl zy by een onbevredigend resultaat daarvoor dan verantwoordelyk zal worden gesteld. En toch zou niets onbillyker zyn dan deze gevolgtrekking, omdat aldus de macht en ook de invloed onzer Commissie zou worden overschat. (...) [De commissie] kan daardoor het wanstaltige weren, door tactvol optreden de noodige correcties ten goede doen aanbrengen en – als haar vorenstaand advies wordt gevolgd – het geven van bouwopdrachten aan daartoe onbevoegden tegengaan. Doch dit is niet voldoende om haar voor alles de volle eindverantwoordelykheid te kunnen doen dragen.'¹⁸⁸

Deze eindverantwoordelijkheid lag bij de architect in kwestie. Dit werd Kromhout in 1913 nog eens fijntjes uitgelegd door Berlage in een reactie op Kromhout's opmerking dat hij zijn ontwerp naar de wensen van de commissie zou aanpassen: 'Ja, maar laten wij ons elkander goed verstaan, by U berust ten slotte de eindverantwoordelykheid'.¹⁸⁹

Dat de gemeente in ieder geval haar best deed om meer invloed op de Dambebouwing uit te kunnen oefenen bleek in 1912 met betrekking tot het grondstuk Dam hoek Eggertstraat. Architect De Bazel diende zijn ontwerp bij de commissie in die in eerste

---

¹⁸⁶ Ibidem.

¹⁸⁷ SAA, *Gemeentebled afdeling 2*, Notulen openbare raadsvergadering 17 april, 519.

¹⁸⁸ Brief van Raadhuis-Damcommissie aan Burgemeester en Wethouders, 21 juni 1912 (1912-4567) SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180) inv. nr 11777.

¹⁸⁹ Notulen bijeenkomst 22 december 1913, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

instantie meende dat zij hierover niet mocht oordelen, omdat De Bazel niet op gemeentegrond, maar op eigen grond bouwde. Bos gaf aan dat dit in principe een juiste aanname was, echter dat in dit specifieke geval van grondruil door de gemeente was bedongen dat het ontwerp door de gemeente, i.e. de Raadhuis-Damcommissie, beoordeeld moest worden.¹⁹⁰ In dit geval trad de gemeente dus zeer adequaat op. Daar waar normaliter geen invloed uitgeoefend kon worden, bij particulier grondbezit, kon door een extra bepaling toch invloed op het ontwerp verkregen worden.

Ondanks de goed verlopende samenwerking tussen gemeente en commissie kreeg de commissie in mei 1914 de wind van voren van een aantal raadsleden. In verband met de nieuwe verkeerssituatie op de Dam moest ook aan de Zuidkant van de Dam het rooilijnenplan worden aangepast. Burgemeester en Wethouders stelden voor om tot een rechte rooilijn te komen, waartoe de huidige eigenaren moesten worden uitgekocht voor totaal 203m².¹⁹¹ Dit was ook volgens de Raadhuis-Damcommissie esthetisch gezien de beste oplossing.¹⁹² Sutorius greep de gelegenheid aan om de gehele situatie op de Dam als 'verknoeid' te bestempelen, er was geen redding meer aan, het was zonde om nog meer geld uit te geven.¹⁹³ Loopuit kwam met esthetische bezwaren tegen het voorstel. Het plein zou door dit plan aan de zuidzijde één groot pand krijgen. Dat was misschien wel modern, maar moeilijk mooi te noemen. Hij kon niet begrijpen dat de Raadhuis-Damcommissie, 'die nu eenmaal de verantwoordelijkheid draagt voor de gehele bebouwing van den Dam, die van meet af aan daar, om zoo te zeggen, het aesthetisch roer heeft geleid (...)'¹⁹⁴, dat die commissie hiertoe haar medewerking verleende. Als raadslid voelde hij zich in ieder geval niet meer verantwoordelijk voor het eindresultaat.¹⁹⁵ Ook Boissevain vond dat de Dam erop achteruit was gegaan. De commissie had 'haar taak zeer slecht uitgevoerd'.¹⁹⁶

---

¹⁹⁰ Notulen bijeenkomst 24 februari 1912, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2. SAA, *Gemeentebblad afdeling 1*, Voordracht Burgemeester en Wethouders, 13 augustus 1913, No 1055, 2925-2927.

¹⁹¹ SAA, *Gemeentebblad afdeling 1*, Voordracht Notulen openbare vergadering 20 mei 1914

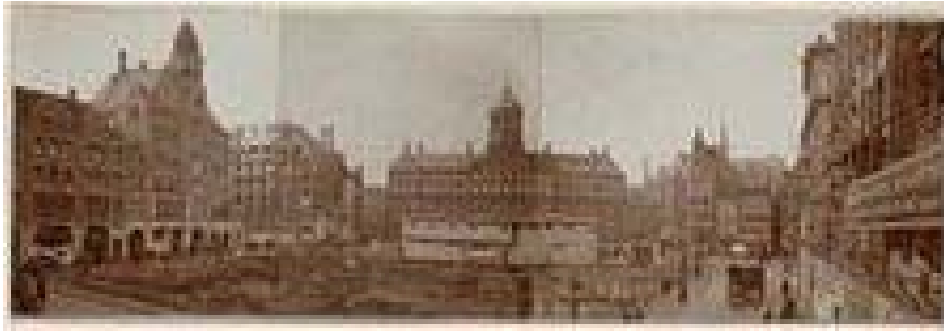
¹⁹² SAA, *Gemeentebblad afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 21 oktober 1914, voordracht 1282, 1531-1532.

¹⁹³ *Ibidem*, 1525-1527.

¹⁹⁴ *Ibidem*, 1528.

¹⁹⁵ *Ibidem*, 1527-1529.

¹⁹⁶ *Ibidem*, 1529.

Figuur 12 De 'verknoeide' Dam

Het is vreemd dat de raad na de toch zeer duidelijk brief van de Raadhuis-Damcommissie van 21 juni 1912, de verantwoordelijkheid over het resultaat van de Dam nog steeds volledig bij de commissie wilde neerleggen. De commissie schreef immers in de betreffende brief dat zij slechts beperkt verantwoordelijk gehouden kon worden, omdat haar mandaat niet voldoende ruimte gaf. Zij kon de echt onvoldoende ontwerpen afkeuren en op gebreken in ontwerpen wijzen, maar nam zelf niet de uiteindelijke beslissingen.¹⁹⁷ Raadslid Posthumus Meyjes, tevens zelf architect, nam het voor de commissie op in de zin dat hij ervan overtuigd was dat de Dam zou verbeteren door toedoen van deze commissie. Hij was alleen wel van mening dat het plan voor het nieuwe gebouw onder de verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid van de Raadhuis-Damcommissie zou vallen. De gemeente moest vervolgens de controle op de uitvoering op zich nemen, zodat niet hetzelfde zou gebeuren als bij de bouw van de Grootte Club.¹⁹⁸ Uiteraard verdedigde ook Wethouder Vliegen, opvolger van Delprat, de commissie.¹⁹⁹ De voordracht werd aangenomen met 34 tegen vijf stemmen. Sutorius en Boissevan stemden onder anderen tegen, terwijl Loopuit zich onthield van stemming.²⁰⁰ In 1922 bleken Burgemeester en Wethouders zich er meer bewust van te zijn dat de commissie niet verantwoordelijk gehouden kon worden voor het esthetisch resultaat. Zij kwam toen in de vergadering op voor de commissie, zoals in het vorige hoofdstuk bleek.

Bovenstaande zou tot de conclusie kunnen leiden dat de commissie maar betrekkelijk weinig invloed kon uitoefenen en zelf zeer negatief dacht over haar rol. Dit moet genuanceerd worden, aangezien zij ook successen boekte, zoals in eerdere paragrafen al bleek. Zo werkte Kromhout zijn ontwerp op verzoek van de commissie geheel om en bleek dat bij het gevelontwerp van Elte en dat van de Grootte Club, in eerste instantie, de invloed

---

¹⁹⁷ Brief van Raadhuis-Damcommissie aan Burgemeester en Wethouders, 21 juni 1912 (1912-4567) SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180) inv. nr 11777.

¹⁹⁸ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 21 oktober 1914, voordracht 1282, 1530.

¹⁹⁹ *Ibidem*, 1531.

²⁰⁰ *Ibidem*, 1539.

van de commissie ten goede kon worden uitgeoefend, aldus de voorzitter.²⁰¹ Tevens moet aangehaald worden dat de commissie zelf ook af en toe op twee gedachten hinkte. Hoewel zij aan de ene kant meer invloed had gewild, stelde zij zich aan de andere kant op het standpunt dat architecten kunstenaars waren en over een zeker mate van artistieke vrijheid moesten kunnen beschikken.²⁰² Zij waren natuurlijk allen zelf ook architect en konden zich inleven in de gevoelens van de architecten die hun ontwerpen beoordeeld en bekritiseerd zagen worden. Kromhout voerde deze vrijheid aan, hij wenste in eerste instantie zijn ontwerp niet volledig te wijzigen. Berlage voelde met hem mee en meende ook dat er sprake moest blijven van individualiteit. Cuypers en Muyskens waren echter van mening dat dat bij dit belangrijke ontwerp op deze plek nu eenmaal niet ging. Dan had de architect maar niet aan de opdracht moeten beginnen.²⁰³ Deze arrogantie van de commissie was niet incidenteel. Toch had zij, vanwege de aanwezige kennis en expertise, wel het respect van de architecten. De architecten waren over het algemeen bereid aanpassingen aan hun ontwerpen te doen en een enkeling sprak zelfs zijn waardering uit. Zo staat in de notulen het volgende: 'De Heer Kromhout geeft te kennen, dat hy zich wil aanpassen aan het *zeer bevoegd oordeel* [mijn cursivering] dezer Commissie'.²⁰⁴

Als laatste voorbeelden van de invloed van de commissie moeten we nog kijken naar de twee al eerder beschreven situaties: De Grootte Club en de inrichting van het Damplein. De eerste leek in de ontwerpfase een voorbeeld waarin de commissie haar invloed goed had kunnen uitoefenen, echter in bouwfase werd dit volledig teniet gedaan. De (hoek)bekapping was zwaarder uitgevoerd dan op de tekening was goedgekeurd. De commissie gaf aan zichzelf niet meer verantwoordelijk te voelen voor het resultaat en liet de beslissing tot het uitoefenen van de machtsmiddelen (sloop) aan de gemeente over. Waar uiteraard deze beslissing ook behoorde te liggen.²⁰⁵ Uit dit voorbeeld blijkt duidelijk de zeer beperkte invloed die de commissie had. Ondanks een goedgekeurd ontwerp, kon de eigenaar achteraf nog beslissen daarvan af te wijken en wie deed hem dan nog wat? Tot sloop overgaan werd toch als een wat al te drastische maatregel beschouwd. Lijnrecht hier tegenover staat de invloed die de commissie kon uitoefenen op de inrichting van het Damplein. Het voorstel vanuit de betrokken diensten mocht helemaal omgewerkt worden

---

²⁰¹ Notulen bijeenkomst 1 juni 1912, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

²⁰² Notulen bijeenkomst 1 april 1913, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

²⁰³ Notulen bijeenkomst 1 april 1913, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

²⁰⁴ Notulen bijeenkomst 22 december 1913, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

²⁰⁵ Notulen 13 januari en 9 maart 1914, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

door Muysken en Berlage. De Commissaris van Politie was zelfs bereid op één punt van veiligheid een concessie *ten gunste van het esthetisch resultaat* te doen.²⁰⁶

Concluderend is uit bovenstaande op te maken dat de commissie invloed kon uitoefenen als dit door het gemeentelijk bestuur in de verkoop of afname van erfpacht was afgedwongen of als het om gemeentegrond ging. Dit laatste gaf uiteindelijk de meeste garanties zoals blijkt uit het voorbeeld van de inrichting van het Damplein. Hier had geen particulier iets over te zeggen, het was een gemeentelijke aangelegenheid. Het afdwingen van de zeggenschap over de esthetische kwaliteit van de nieuwe gebouwen bij uitgifte van de grond in erfpacht, leek, zo is gebleken in dit hoofdstuk, nog niet eens zo moeilijk. In de contracten werd een (ketting)beding opgenomen en daarmee was bepaald dat een ontwerp goedgekeurd moest worden door de gemeente alvorens er gebouwd mocht gaan worden. Dit betekende in de praktijk dat de commissie de ontwerpen ter beoordeling kreeg voorgelegd. Echter, de gemeente kon de koper of erfpachter niet dwingen met een bepaalde architect in zee te gaan. Dit probeerde zij na juni 1912 wel meer te beïnvloeden door de nieuwe procedure van de Raadhuis-Damcommissie, maar nog steeds kon zij alleen een architect *afkeuren*. Eenheid op de Dam was dus niet af te dwingen, zoals de commissie ook aangaf in haar eerste rapport. Daarnaast had de Hoger Raad de wettigheid van de contractuele bepalingen zoals het bedoelde kettingbeding teniet gedaan. Als laatste waren nergens regels vastgelegd waaraan een ontwerp moest voldoen, wat tot gevolg had dat de commissie een ontwerp dat in basis goed of voldoende was, moest aannemen.

'Zy kan alleen weigeren wat zou ontsieren en leidend te werk gaan bij die ontwerpen, die aan haar oordeel worden onderworpen . Maar zy kan daarvan niet den geest, het karakter wijzigen, wanneer zy daartoe al aanleiding zou meenen te vinden, omdat, wanneer het inzicht, het begrip betreffende de oplossing van het vraagstuk by den ontwerper zelf niet aanwezig is, hem dit ook niet kan worden bygebracht. De Commissie kan dus niet verantwoordelyk worden gesteld voor het karakter der verschillende bouwwerken, die de bebouwing van den Dam zullen vormen, noch voor hun uitvoering.'²⁰⁷

Zoals de commissie in dit citaat duidelijk aangaf: haar invloed was beperkt, zij kon in veel gevallen alleen nog de details beïnvloeden. Hierin ging zij wel zeer grondig te werk. Omdat de commissie een door de overheid in het leven geroepen orgaan was, was het logisch dat haar invloed afhankelijk was van de invloed die de overheid, in dit geval de gemeente, kon en wilde uitoefenen. Het is duidelijk dat de commissie graag meer invloed had gehad. In haar vergaderingen liet zij haar onvrede hierover duidelijk blijken. Het gebrek aan mandaat

---

²⁰⁶ Notulen 21 juni 1915, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

²⁰⁷ Conceptbrief van commissie aan Burgemeester en Wethouders, mei 1912, NAI, Berlage Archief, (BERL) inv. nr. 298.1 en 298.2.

haalde zij ook veelvuldig aan in de officiële rapporten en brieven aan Burgemeester en Wethouders, zij wenste niet de verantwoordelijkheid te dragen voor een resultaat dat zij niet (volledig) kon beïnvloeden. Dat Burgemeester en Wethouders deze mening overnamen bleek in 1922, tijdens het debat over de bebouwing op de Dam.²⁰⁸

In feite hadden de twee andere commissies met dezelfde problematiek te maken, waarbij de Commissie voor het Stadsschoon nog verder achtergesteld was qua invloed. Zij had immers helemaal geen officiële bevoegdheden en moest om invloed uit te kunnen oefenen uitgaan van haar overredingskracht in combinatie met het opzoeken van de publiciteit. De Schoonheidscommissie en de Raadhuis-Damcommissie zijn daarom beter met elkaar te vergelijken. Beide hadden als taak Burgemeester en Wethouders te adviseren over nieuwbouw, waarbij de Schoonheidscommissie zich vooral richtte op de nieuwbouwwijken en de Raadhuis-Damcommissie zich slechts met één specifieke en bijzondere locatie mocht bemoeien, waar nieuwbouw in de historische binnenstad moest passen. De vraagstukken waar zij mee te maken kregen, waren over het algemeen dus zeer verschillend en vroegen ook om een andere aanpak. Echter, hun uitgangspositie als commissie en de machtsmiddelen die via de gemeente ingezet konden worden waren dezelfde.

De Schoonheidscommissie liep vooral aan tegen het feit dat in de nieuwbouwwijken de blokken niet als geheel werden uitgegeven. Hierdoor had zij per blok met verschillende architecten te maken en dat kwam de schoonheid niet ten goede. Daarnaast bleek dat bij individuele projecten in de stad de gemeente haar adviezen regelmatig in de wind sloeg, zoals bij het hoofdbureau van Politie, het Koloniaal Instituut en de Koninklijke Lloyd, òf de gemeente de commissie helemaal passeerde en een andere commissie of adviseur benoemde, zoals bij de Dam en de Vijzelstraat. Dit alles leidde natuurlijk tot grote frustratie bij de architecten in de commissie. De Raadhuis-Damcommissie had een betere relatie met de gemeente, wat met twee punten te maken had.

Ten eerste waren de leden van deze commissie meer ervaren en werd hun mening als meer deskundig gezien. Dit bleek bijvoorbeeld in 1910 toen Wethouder Bos in de raad toelichtte waarom de Schoonheidscommissie niet het aangewezen orgaan voor de beoordeling van de Damontwerpen was. De veelal jonge architecten van de Schoonheidscommissie konden niet in staat worden geacht over voldoende capaciteiten te beschikken om de ontwerpen van monumentale panden te beoordelen. Daarnaast hanteerde de Raadhuis-Damcommissie een meer wederkerige werkwijze, waarbij de

---

²⁰⁸ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 20 november 1922,1709.

architecten de gelegenheid kregen hun ontwerpen toe te lichten en de kritiek van de commissie tot zich te nemen. Hierdoor ontstond wederzijds begrip en de opbouwende kritiek van de commissieleden zorgde ervoor dat de architecten uiteindelijk bij een tweede of derde ontwerp met een goed resultaat kwamen. De Schoonheidscommissie keurde ontwerpen simpelweg af en ging daarbij elke discussie uit de weg. Hierdoor wist een architect of ontwerper niet waar hij aan toe was en kon hij bij een volgend ontwerp ook niet inschatten wat de richting was die de commissie voor ogen had. Ook in de nieuwe vorm bleef de commissie dezelfde problemen met haar beperkte invloed ervaren.

De adviezen van de Raadhuis-Damcommissie werden dus netjes opgevolgd en ook regelmatig verdedigd in de raad. De problemen waar deze commissie tegen aanliep, lagen meer op het vlak van de verantwoordelijkheid die zij toegeschoven kreeg en die zij niet wilde dragen. Beter gezegd: zij wilde de verantwoordelijkheid wel dragen, maar alleen als zij ook meer bevoegdheden en meer invloed kreeg. Zolang de invloed en de machtsmiddelen beperkt waren, dan wel in handen van de gemeente lagen, weigerde zij alle verantwoordelijkheid voor de schoonheid op de Dam te dragen. Daarnaast bleek bij de Groote Club dat haar invloed zich niet kon uitstrekken tot de daadwerkelijke uitvoering, dat was het terrein van de gemeente. En die bleek al diverse malen het belang van de eigenaren boven dat van het stadsschoon te stellen.

Alle drie de commissies hadden te maken met dit gebrek aan invloed, wat zich manifesteerde op verschillende manieren. Het resulteerde bij de Schoonheidscommissie en de Commissie voor het Stadsschoon in de roep om meer invloed en meer machtsmiddelen voor hen en de gemeentelijke overheid. Zij zouden het liefst ook de particuliere bebouwing onder esthetische keuring brengen, zoals bleek in bovenstaande paragrafen, maar daar zat het eigendomsrecht in weg. De Raadhuis-Damcommissie vroeg juist om bewustwording en bevestiging dat zij niet verantwoordelijk gehouden kon worden voor het eindresultaat. Uiteraard werd er gezocht naar oplossingen voor deze problematiek, wat in deze periode vooral nog in de vakbladen plaatsvond en tot heftige discussies leidde.

4. Overheidsinvloed op het Stadsschoon: gewenst en mogelijk?

De discussies over wel of geen overheidsbemoeienis met de esthetische kwaliteiten van de bebouwde omgeving kunnen in twee categorieën worden verdeeld. Allereerst speelde de vraag of het überhaupt nodig en gewenst was dat de overheid zich bemoeide met of iets mooi of lelijk was. Vooral onder de architecten was dit een heet hangijzer. In de bladen liepen de gemoederen hierover hoog op. Bouwkunst, de naam zegt het al, was een kunstvorm en daarmee had een overheid zich simpelweg niet te bemoeien, was een veel gehoord, maar niet het enige tegenargument.

Tegelijkertijd was daar het juridische vraagstuk: was het *geoorloofd* dat de overheid zich bemoeide met iemands eigendom? Natuurlijk, er waren al rooilijnbepalingen, veiligheids- en hygiënvorschriften en minimale maatvoeringen, maar mocht de overheid wetmatig ingrijpen op de esthetiek van particulier eigendom? Het was in het liberale Nederland maar zeer de vraag of de overheid mocht bepalen hoe een gebouw eruit kwam te zien. Gezien het feit dat de politieke situatie in Amsterdam zich in deze periode sterker dan in de rest van het land liet kenmerken door de opkomst van socialistische partijen, lijkt een inbreuk op het private eigendom eerder hier te verwachten. Toch was het het liberale Laren N.H. dat in 1912 ingreep en ervoor zorgde dat zij invloed kon uitoefenen op de welstand van de bebouwde omgeving. Waarom het in Laren wel lukte en het voor Amsterdam nog een brug te ver was, zal in de volgende paragrafen blijken.

Schoonheidscommissies en 'Bauberatungsstelle'

De invloed die de gemeente daadwerkelijk uitoefende op het stadsschoon kan ondanks de instelling en subsidiering van de commissies relatief klein genoemd worden. Vooral als in ogenschouw genomen wordt dat de gemeente in een aantal bijzondere gevallen besloot het advies van de Schoonheidscommissie in de wind te slaan en dat bij het achteraf niet nakomen van de ontwerptekeningen bij de Groote Club de gemeente de afwijking toch toestond. In deze periode was er op schoonheidsgebied veel aan de hand. Zoals in het vorige hoofdstuk duidelijk werd, duurde het vier jaar voordat de Commissie van Advies werd gereorganiseerd tot de officiële Schoonheidscommissie (van 1911 tot 1915). De bladen haakten hier op in en besteedden veel aandacht aan wat de ideale

schoonheidscommissie moest doen en welke bevoegdheden zij moest hebben. Vooral de vraag in hoeverre de overheid hierin partij moest zijn, riep veel discussie op. Ook op de Dam speelde in deze periode veel. De Raadhuis-Damcommissie was druk met het torentje van de Bijenkorf en de verschillende gegadigden en ontwerpen voor het Midden-Damterrein en moest zich buigen over het vraagstuk of een prijsvraag voor de Dambebouwing gewenst was of niet.

Afbeelding 13 Vignet van De Opmerker

De Opmerker besteedde in de periode 1908-1910 veel aandacht aan de schoonheid van het bouwen. Zij signaleerde een duidelijk gebrek aan schoonheidszin en probeerde met artikelen als 'Practische Schoonheidsleer'²⁰⁹, 'Plaatselijk karakter in de bouwkunst'²¹⁰ en verschillende artikelen met kritiek op de esthetische kwaliteit van het bouwen²¹¹ de schoonheidszin bij de architecten te vergroten. Zij hoopte uiteindelijk te komen tot goede regels van de esthetiek.²¹² Ook de Dam, het resultaat van de prijsvraag en het uiteindelijke gemeentewerf werden belicht.²¹³ Vooral het ontwerp moest het in de artikelen ontgelden. Het was een 'betreurenswaardig resultaat', waardoor het Damplein voor jaren bedorven zou zijn. Het ontwerp was een hoofdstad onwaardig. De redactie had minimaal

²⁰⁹ 'Practische Schoonheidsleer', *De Opmerker* 30 (1908) 236-237, 36 (1908) 281-281, 44 (1908) 345-347, 16 (1909) 121-122, 22 (1910) 169-171.

²¹⁰ 'Plaatselijk karakter in de bouwkunst', *De Opmerker* 17 (1909) 129-130.

²¹¹ 'De Vraagstukken van den Stedenbouw' (vrij naar het Duitsch van Paul Westheim) *De Opmerker* 16 (1910) 121-123.

'Bouwkunst en Critiek', *De Opmerker* 17 (1910) 129-131.

'De ontsiering van stad en land', *De Opmerker* 19 (1910) 148-149.

²¹² 'Bouwkunst en Critiek', 131.

²¹³ 'De Damprijsvraag', *De Opmerker* 31 (1908) 241-242. 'Damvraagstuk', *De Opmerker* 34 (1908) 265-267. 'Het Damvraagstuk', *De Opmerker* 13 (1909) 101-102. 'Het Damplan', *De Opmerker* 52 (1909) 409-412.

een esthetische beschouwing verwacht, maar daar werd geheel geen aandacht aan besteed.²¹⁴ Zoals in hoofdstuk twee al aangegeven, was dat volgens de gemeente ook niet mogelijk. Omdat de nieuwe kavels verkocht of in erfpacht uitgegeven zouden worden, wilde zij niet vooraf een esthetisch plan afgeven. De eigenaren en architecten moesten vrij zijn in hun keuze en ontwerp.

In 1911 spitste de aandacht zich toe op artikelen die de opvoeding en het onderwijs als *de* mogelijkheid zagen de schoonheidszin weer op een hoger plan te tillen.²¹⁵ Prof. Dr. H.IJ. Groenewegen en architect Weismann constateerden beiden dat in de negentiende eeuw de aandacht voor schoonheid verwaarloosd was en dat er nu sprake leek van een kentering. Om dit te bevorderen moesten volgens Groenewegen de leiders van de beweging (de architectenverenigingen) het initiatief in nemen.²¹⁶ Weismann zag juist dat de schoonheidscommissies nu al zorgden voor een versterkt besef van schoonheid en meende dat een verbetering van het architectuuronderwijs tot nog betere resultaten zou leiden.²¹⁷ De door Weismann bedoelde schoonheidscommissies waren overheidsinstanties. Met zijn uitspraak liet hij dus blijken dat in het bevorderen van het stadsschoon zeker een taak was weggelegd voor de overheid.

In het *Algemeen Handelsblad* verscheen op 10 februari een artikel van de heer J.E. van der Pek over de plannen die in voorbereiding waren om de bevoegdheid van de Schoonheidscommissie van Amsterdam uit te breiden.²¹⁸ Van der Pek was tegen die plannen. Ten eerste zou de commissie een oordeel moeten gaan vellen over collega's die op hetzelfde niveau of soms zelfs hoger functioneerden. Er bestond dan het risico '(...) dat zij een ontwerp te beoordelen zal krijgen, waarvan de geest zal gaan boven het gemiddelde van de geestelijke gaven harer leden.'²¹⁹ Deze kritiek op de Schoonheidscommissie sloot aan op die van Cuypers en Bos in de vergadering van de Raadhuis-Damcommissie en de raadsvergadering. Ook stond het feit dat door een dergelijke controledwang de kunstenaar niet meer vrij zou zijn, hem niet aan. Als laatste gaf hij aan dat een schoonheidscommissie nooit volledig objectief kon zijn. Hij kwam met het advies dat de Schoonheidscommissie slechts de ontwerpen van speculatiebouwers zou mogen beoordelen en beïnvloeden, maar

---

²¹⁴ 'Het Damplan', *De Opmerker* 52 (1909) 409-412, aldaar 411.

²¹⁵ 'De schoonheidsbeweging' (gebaseerd op een lezing van Prof. Dr. H.IJ. Groenewegen) *De Opmerker* 9 (1911) 65-68.

A.W. Weismann, 'Bond Heemschut, Ontsiering', *De Opmerker* 37 (1911) 294-295.

²¹⁶ 'De schoonheidsbeweging', 68.

²¹⁷ Weismann, 'Bond Heemschut', 295.

²¹⁸ 'Overheid en Schoonheid', *Bouwkundig Weekblad* 10 (1912) 119-120.

²¹⁹ *Ibidem*, 119.

dat architecten vrij moesten blijven. Hij verzocht de verenigingen zich hierbij aan te sluiten.²²⁰

In het *Bouwkundig Weekblad* werd op 9 maart 1912 door de redactie gereageerd. Zij wilde zich hier niet zomaar bij aansluiten. Zij signaleerde een duidelijk verschil van mening tussen architecten betreffende het wel of niet zinvol zijn van Schoonheidscommissies en dan vooral over de macht die hen moest worden toebedeeld. Naar aanleiding van de instelling van een Schoonheidscommissie in Rotterdam kwam architect Kromhout namelijk tot een tegenovergestelde conclusie als die van Van der Pek, namelijk dat een dergelijk instituut juist nodig was. Dit is interessant aangezien Kromhout zelf ook onderworpen werd aan de kritiek van de Raadhuis-Damcommissie die op zijn ontwerp voor het Midden-Damterrein niet mals was. Hij stelde zich inderdaad positief op ten opzichte van de commissie, paste zijn ontwerp aan en gaf hen een groot compliment. De redactie vond dat het tijd werd dat de verschillende verenigingen tot een vastgestelde mening kwamen zodat zij de overheid goed konden adviseren.²²¹ *De Opmerker* volstond met een samenvatting van het artikel en gaf aan dat zij het met de voorgestelde hervormingen van de commissie niet eens was, omdat zij zonder ruggespraak met de verenigingen bedacht waren en te revolutionair waren.²²² Dit 'revolutionaire' zal waarschijnlijk gelegen hebben in het feit dat de commissie nu bij raadsbesluit werd vastgesteld en de werkkring werd uitgebreid naar 'alle gebouwen ten aanzien waarvan bij grondexploitatie-regelingen is bepaald, dat de plannen aan de goedkeuring van B&W is onderworpen'.²²³ Aan het eind van 1912 publiceerde het tijdschrift een artikel uit het *N.R.C.* waarin wederom Van der Pek instemmend werd geciteerd en de anonieme schrijver zich afvroeg wat er van 'de "tachtiger"-beweging' geworden zou zijn als men de kunst toen al zo gekneveld had.²²⁴

De redactie van het *Bouwkundig Weekblad* concludeerde naar aanleiding van de situatie in Laren N.H., in haar artikel over de hervormingen van de commissie dat de kwestie 'overheid en schoonheid' in de lucht hing. De heer J. Gratama, ingelicht door een Raadslid van Laren vestigde namelijk enige dagen na het artikel van Van der Pek in dezelfde krant de aandacht op de voorgenomen wijziging op de Bouw- en Woningverordening die Burgemeester en Wethouders van Laren meer macht zou moeten geven in zake de

---

²²⁰ 'Overheid en Schoonheid', 120.

²²¹ 'Overheid en Schoonheid', 120.

²²² 'Reorganisatie der Schoonheidscommissie te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad* 9 (1912) 67-68, aldaar 68.

²²³ SAA, *Gemeentebld afdeling 1*, Voordracht No 93, Schoonheidscommissie, 26 januari 1915.

²²⁴ 'De Amsterdamsche schoonheidscommissie', *De Opmerker* 51 (1912) 406-407, aldaar 407.

bevordering van 'Laren's schoon'. Gratama citeerde de tekst van de wijziging, welke ook door de redactie werd overgenomen:

'Het uiterlijk der gebouwen, al of niet met de terreinafscheidingen door muren, hekken of dergelijke, moet zoodanig zijn, dat zij noch op zichzelf, noch in verband met de omgeving uit een oogpunt van welstand aanstoot geven of kunnen geven. Burgemeester en Wethouders zijn bevoegd te dien aanzien nadere eischen te stellen met betrekking tot den vorm en de samenstelling van de uitwendige deelen der gebouwen'.²²⁵

Dit ging verder dan enig andere gemeente met schoonheidscommissies, waarvan de invloed beperkt was tot de ontwerpen voor gebouwen op gemeentegrond die op een of andere wijze aan derden ter bebouwing waren afgestaan. Laren bracht deze eisen van welstand nu onder bij de overige verordeningen op het bouwen en wonen en leverde daarmee het bewijs dat zij in alles voor de welstand van het dorp moest waken en zich verplicht voelde om dit ook in stand te houden en te bevorderen. Gratama stelde dat hiermee de kunst een regeringszaak was geworden, wat paste in de tijdsgeest en gezien kan worden als een laatste stap op de al eerder ingeslagen weg.²²⁶ Gratama stond dus positief tegenover dit ingrijpen door de overheid op het stadsschoon.

Dit bleek ook enkele maanden later toen Gratama hulde bracht aan de gemeente Utrecht waar de schoonheidszin was ontwaakt. Ter bescherming van het historisch stadsschoon hadden Burgemeester en Wethouders 1.500 gulden uitgetrokken. Gratama hoopte dat dergelijke initiatieven zouden leiden tot meer aandacht voor stedenbouw en stadsschoon opdat het gestuntel zoals op de Dam in Amsterdam niet meer voor zou komen.²²⁷ De Dam baarde meer architecten zorgen. De prijsvraag zoals voorgesteld door de verenigingen kon een 'uitstedig' algemeen lid van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst niet bekoren. Hij stelde dat de gemeente bepalingen moest vaststellen waaraan de gevels zouden moeten voldoen. Daarnaast moesten zwaardere eisen worden gesteld voor het goedkeuren van de gevels. Zowel de Raadhuis-Damcommissie als ook de Schoonheidscommissie moesten hiervoor ingeschakeld worden.²²⁸

Ook in de conferentie die Heemschut had georganiseerd over 'het bouwkunstig element bij de bescherming der schoonheid van Nederland'²²⁹ was uitgebreid gesproken over de verschillende mogelijkheden die er waren om te komen tot meer esthetische kwaliteit bij het bouwen. Het gebrek aan hedendaagse stijl werd als argument voor de lage kwaliteit aangevoerd en een oplossing werd gezien in een centraal kunstinstituut dat

---

²²⁵ 'Overheid en Schoonheid', 120.

²²⁶ 'Overheid en Schoonheid', 120.

²²⁷ 'Kroniek XLII. Overheid en Stadsschoonheid', *Bouwkundig Weekblad* 39 (1912) 463-464, aldaar 463-464.

²²⁸ Een uitstedig A.L., 'Damprijsvraag', *Bouwkundig Weekblad* 16 (1912), 189-190.

²²⁹ Aankondiging van de conferentie, *De Opmerker* 45 (1911).

richtlijnen kon opstellen. Volgens de schrijver van het artikel ging een dergelijk 'dwangjuk' te ver, maar ook het beschermen van de beroepsgroep kon hem, hoewel beter dan het instituut, als oplossing niet bekoren. De architecten moesten zelf in actie komen, maar hoe dat kon hij ook niet aangeven.²³⁰ Er was dus ook onder architecten het besef dat er wat moest gebeuren, maar één lijn konden zij daar niet in trekken.

In de gemeenteraadsvergadering van 29 okt 1912 brak Wibaut een lans voor een Bauberatungsstelle in Amsterdam, aldus Gratama in het *Bouwkundig Weekblad*.²³¹ Een Bauberatungsstelle ging verder dan de rol van de Schoonheidscommissie. Een dergelijke raad zou namelijk bindende adviezen geven. Hij hoopte dat Wibauts inbreng de aanzet zou zijn tot uiteindelijk een zelfde mate van invloed op de bouwontwerpen als in Laren N.H. was voorgesteld.

Afbeelding 14 J. Gratama, voorstander van het welstandsartikel

De discussie over het instellen van een bouwraad of vergroten van de invloed van de schoonheidscommissie vulde in 1913 het *Bouwkundig Weekblad*. Meer dan twintig artikelen verschenen over dit onderwerp. Velen daarvan waren verslagen en samenvattingen van betogen, gehouden op de vergadering van Architect-leden van de Maatschappij tot Bevordering van de Bouwkunst met als onderwerp 'Schoonheidscommissie en openbaar bouwkundig adviesbureau'. Sommige schrijvers namen duidelijk stelling, terwijl anderen een middenweg wilden bewandelen. Het belangrijkste argument van de voorstanders van meer invloed voor

schoonheidscommissies, was dat de esthetische kwaliteit van de nieuwbouw sterk te wensen overliet en dat door uitbreiding van de bevoegdheden van de overheid en meer invloed van een schoonheidscommissie de gemeentebesturen de praktische middelen kregen om het ontsieren van steden en dorpen tegen te gaan.²³²

²³⁰ 'Naklank van de Heemschut-Conferentie', *De Opmerker* 3 (1912) 217-218, aldaar 218.

²³¹ J. Gratama, 'Bauberatungsstelle', *Bouwkundig Weekblad* 44 (1912) 538-539, aldaar 538.

²³² 'Bauberatungsstelle', 538.

A.W. Weismann, 'Een commissie van advies', *Bouwkundig Weekblad* 11 (1913) 124-125, aldaar 124.

J.D. Landré C.F.ZN., 'Bauberatung', *Bouwkundig Weekblad* 17 (1913) 194-196, aldaar 194.

Verslag van bespreking door R. Schüngel B.I. Inspecteur der Volksgezondheid, 'De bevordering der Bouwkundige Schoonheid in kleine steden en op het platteland in verband met Woningwet en Bouwverordening', *Bouwkundig Weekblad* 28 (1913) 342-345, aldaar 343, 345.

Aug.J.C. van Spaendonck, 'Schoonheidscommissiën', *Bouwkundig Weekblad* 34 (1913) 423-424, aldaar 424.

J.D. Landré C.F.ZN., 'Bauberatung', *Bouwkundig Weekblad* 42 (1913) 517-519, aldaar 519.

Volgens de voorstanders was de wansmaak onder andere ontstaan doordat de financiële kant boven de kunst werd verheven. Een architect was duur en dus ging men naar een onbevoegde kracht. Er was daarnaast ook geen bescherming van de echte bouwmeesters of architecten tegen de 'beunhazen' zoals vroeger door de gildes wel was gewaarborgd. Daarom was een bouwraad of schoonheidscommissie nodig, die het onderscheid tussen de ontwerpen kon maken en de slechte ontwerpen zou afkeuren.²³³ Het vergroten van de zeggenschap van de gemeente en de invloed van de schoonheidscommissie was de enige manier, omdat alleen de gemeente het machtsmiddel, de bouwvergunning, kon inzetten.²³⁴ De bedoeling en het gevolg zouden volgens sommige architecten moeten zijn dat deze commissies zichzelf overbodig maakten. Er zou een dusdanig opvoedende werking vanuit kunnen gaan door cursussen, excursies en adviezen dat de architecten en eigenbouwers vanzelf kwalitatief beter gingen ontwerpen.²³⁵ De voorstanders beperkten zich verder tot het weerleggen van de argumenten van de tegenstanders.

Het belangrijkste tegenargument tegen het vergroten van de invloed en de zeggenschap van de schoonheidscommissies, zelfs vóór het afschaffen daarvan, was dat elke dwang of inmenging een vrije ontwikkeling van de kunst in de weg stond.²³⁶ Het feit dat de besluitvorming in handen van de overheid was, maakte dat nog erger. 'De weg naar de officiële kunst is dan geopend.'²³⁷ De voorstanders begrepen deze angst en reageerden er wisselend op. Landré gaf aan dat 'ook in het klassieke land van de vrijheid, de persoonlijke vrijheid onder omstandigheden ter wille van de gemeenschappelijke vrijheid beperkt moet worden.'²³⁸ Volgens Weismann was de keuze voor beknotting van de vrijheid van de architecten geheel niet ongegrond. Daar waar vroeger de architect gebonden was door de heersende stijl van die tijd, kon nu 'iedere vogel zingen, zoals hij gebekt was. Doch niet uit iederen snavel komt een schoon geluid.'²³⁹ Hij zou willen dat alleen architecten mochten bouwen, maar dat was helaas niet het geval, dus waren schoonheidscommissies

---

²³³ Verslag voordracht van A.W. Weismann, *Bouwkundig Weekblad* 30 (1913) 369-372, aldaar 371.

²³⁴ Verslag van bespreking door R. Schüngel B.I. Inspecteur der Volksgezondheid, 'De bevordering der Bouwkundige Schoonheid in kleine steden en op het platteland in verband met Woningwet en Bouwverordening', *Bouwkundig Weekblad* 28 (1913) 342-345, aldaar 344.

²³⁵ 'Een commissie van advies', 125.

'Bauberatung', 194.

²³⁶ Verslag van het Debat 'Schoonheidscommissie en Openbaar Bouwkundig Adviesbureau', *Bouwkundig Weekblad* 32 (1913) 389-391, aldaar 390.

F.J. Kubatz, 'Bauberatung', *Bouwkundig Weekblad* 33 (1913) 404-408, aldaar 405.

L.H.E. Hylckama Vlieg, 'Bauberatung', *Bouwkundig Weekblad* 41 (1913) 502-503, aldaar 502.

²³⁷ Jon. Ingenohl, 'Schoonheidscommissiën', *Bouwkundig Weekblad* 23 (1913) 272-273, aldaar 273.

²³⁸ Verslag voordracht van J.D. Landré C.F.ZN., *Bouwkundig Weekblad* 26 (1913) 313-319, aldaar 318.

²³⁹ Verslag voordracht van A.W. Weismann, 370.

in dienst van de overheid, met vergaande bevoegdheden noodzakelijk. Hij kon zich echter wel vinden in het idee van Van der Pek die voorstelde dat architecten die zichzelf bewezen hadden een brevet kregen uitgereikt dat hen vrijstelde van beoordeling door een schoonheidscommissie.²⁴⁰ De Raadhuis-Damcommissie voerde intern ook deze discussie. Hoever kon en mocht zij gaan bij het beïnvloeden van de ontwerpen van de architecten, zonder dat de individualiteit of artistieke vrijheid van de architecten in het geding kwam? Berlage verdedigde hierin de architecten, wat toch enigszins verrassend was, gezien zijn houding in de overige discussies. De overige leden vonden dat in deze specifieke situatie op deze bijzondere plek het algemeen belang voor de artistieke vrijheid moest gaan.²⁴¹

Het tweede belangrijke tegenargument was oneerlijke concurrentie. Als eigenbouwers gratis advies en ontwerpen kregen van de bouwraad of schoonheidscommissie, wie ging dan nog naar een architect om tegen betaling een goed ontwerp te verkrijgen? Volgens architect Hoogenboom kon 'alleen een sociaal-democraat (...) ijveren voor een Bauberatungsstelle in de hoop, dat ten slotte ook alle architectenwerk door ambtenaren zal worden verricht.'²⁴² Hij deed een oproep aan alle architecten om zich bij de verenigingen aan te sluiten die strekten tegen de oneerlijke concurrentie. Wederom deden voorstanders een beroep op hun argument hoe slecht het nu gesteld was met de kwaliteit van de ontwerpen en zij vroegen de architecten niet hun 'kleine, persoonlijke belangen-vreezen' maar het gemeenschappelijke belang voorop te stellen, in plaats van voor een paar gulden het stadsschoon te grabbel te gooien.²⁴³ Daarbij was het maar zeer de vraag of het wel ten nadele van de architecten zou werken. Veel van de bouwwerken waar dit om ging, zouden toch al niet bij de architecten terecht kwamen.²⁴⁴ Landré kon bevestigen dat de Duitse collega's zich geenszins beconcurrereerd voelden door de Bauberatung.²⁴⁵

Dan waren er ook nog de architecten die absoluut vonden dat er iets moest gebeuren om de ontsiering van steden en dorpen tegen te gaan, maar dat dat niet door het instellen van een bouwraad of overheidscommissie moest gebeuren. Kubatz wilde dat de architecten hun verantwoordelijkheid namen en een particulier bureau oprichtten dat de kleine

---

²⁴⁰ Verslag bespreking door J.E. van der Pek, *Bouwkundig Weekblad* 23 (1913) 273-276, aldaar 274-275.

²⁴¹ Notulen bijeenkomst 1 april 1913, NAI, Berlage Archief, BERL inv. nr. 298.1 en 298.2.

²⁴² Joh. Hoogenboom, 'Geen Bauberatungsstellen', *Bouwkundig Weekblad* 12 (1913) 142.

Verslag van het Debat 'Schoonheidscommissie en Openbaar Bouwkundig Adviesbureau', 390.

²⁴³ P.G. Buskens, 'De Taak, Samenstelling, positie en Bevoegdheid der Bouwkundige adviesbureaux. Verhouding tusschen Schoonheidscommissie en Bouwk. Adviesbureau en tussen bouwtoezicht en Bouwk. Adviesbureau', *Bouwkundig Weekblad* 26 (1913) 319-322, aldaar 322.

M.B.N. Bolderman, 'Over Architecten en Stadsschoon', *Bouwkundig Weekblad* 35 (1913) 427-429, aldaar 428.

²⁴⁴ Verslag van bespreking door R. Schüngel 'De bevordering der Bouwkundige Schoonheid', 344.

²⁴⁵ Verslag van het Debat 'Schoonheidscommissie en Openbaar Bouwkundig Adviesbureau', 389.

bouwer zou kunnen adviseren en verbeteren. De perikelen rondom de oprichting van de particuliere Commissie voor het Stadsschoon hadden echter aangetoond dat het inrichten van een zuiver particuliere commissie heel lastig was. Daarnaast zou de invloed van een dergelijke commissie helemaal niet af te dwingen zijn. De schoonheidscommissies zouden zich dan moeten beperken tot het goed- of afkeuren van de ontwerpen die niet door architecten of een dergelijk particulier bureau waren opgesteld.²⁴⁶ Dit sloot aan bij het brevetidee van Van der Pek. Anderen, zoals Hoogenboom, zagen de oplossing puur in het bouwkundig opvoeden van het publiek zodat deze vaker een architect in de hand zouden nemen en daarvoor wilden betalen.²⁴⁷ Daarin kon ook de overheid wat betekenen. Zij moest het voortouw nemen en afstand nemen van onbevoegden voor ontwerpen van betekenis en deze alleen nog opdragen aan architecten.²⁴⁸ In dit laatste zag ook de Schoonheidscommissie een belangrijke rol voor de overheid weggelegd. Zij had de gemeente verzocht ook haar eigen ontwerpen aan het oordeel van de commissie te onderwerpen, vanwege

‘het goede voorbeeld, dat daardoor de Gemeente aan de burgers zou geven, waardoor het gezag der Commissie naar buiten zou worden verhoogd, (...) [en] men vertrouwd zou geraken met het denkbeeld, dat niemand, ook de Overheid zelf niet, zijn eigendom behoort te bebouwen op een wijze, die uit aesthetisch oogpunt aanstoot geeft.’²⁴⁹

De discussie bleef nog jaren doorsudderen in het *Bouwkundig Weekblad*. Elke keer als er iets over de schoonheidscommissies werd gezegd, werden de voor- en tegenargumenten weer uit de kast gehaald. Het leidde echter nog tot niets definitiefs en de door de redactie gewenste eenduidigheid bleef uit.

Het Eigendomsrecht en het Welstandsartikel

Naast de discussie of het wel of niet wenselijk was dat er een invloedrijke bouwraad of schoonheidscommissie zou komen, was het eigendomsrecht natuurlijk een groot probleem. Daar waar de grond in eigendom was van de (speculatie-)bouwers, die simpelweg een grote opbrengst wilden, kon een gemeente qua schoonheid niets afdwingen.²⁵⁰ De vraag was dus in hoeverre het wettelijk mogelijk was om ook op particulier grondbezit als overheid invloed te hebben op wat er esthetisch gezien gebouwd mocht worden. De Raadhuis-

---

²⁴⁶ Kubatz, ‘Bauberatung’, 407.

²⁴⁷ Hoogenboom, ‘Geen Bauberatungsstellen’, 142.

²⁴⁸ ‘Varia, Bouwkunstof Bouwerij’ (Alg.Handelsblad), *De Opmerker* 7, (1913) 55.

²⁴⁹ ‘Schoonheidscommissie te Amsterdam, verslag over het tijdperk 1 juli 1915 – 31 december 1916’, *De Opmerker* 38 (1917) 299-301, aldaar 300.

²⁵⁰ K. ‘Een gevaar’, *Bouwkundig Weekblad* 52 (1913) 637-639, aldaar 638.

Damcommissie voelde dit ook goed aan. Zij wilde wel dat de Dam een esthetisch hoogtepunt zou worden, maar zag onder de toenmalige wetgeving en de daarmee verbonden machtsmiddelen en invloed dit niet mogelijk zou zijn. Zo moest zij beslissen dat een prijsvraag niet geschikt was, omdat dat niet in het belang van de eigenaren of erfpachters was.²⁵¹

Zoals al eerder aangegeven konden de commissies slechts hun invloed uitoefenen op terreinen die in bezit waren van de gemeente, of waar de gemeente had bedongen dat zij de ontwerpen eerst goed moest keuren alvorens een bouwvergunning zou worden verleend. De juridische basis was dus een privaatrechtelijke, 'het "toezicht" was direct gekoppeld aan het eigendomsrecht van de gemeente en het kon daarom naar zijn aard geen betrekking hebben op bouwwerken die op particuliere gronden waren gesitueerd'²⁵², aldus de jurist Nijmeijer. Daarnaast had een uitspraak van de commissie, zoals gezegd, geen dwingend karakter, zij trad slechts adviserend op. De Burgemeester en Wethouders waren uiteindelijk verantwoordelijk en konden de adviezen van de commissie naast zich neer leggen. Hoewel gemeentebesturen, zoals die van Amsterdam, wel trachtten om de groei van hun steden in goede, en in esthetisch opzicht, mooie banen te leiden, lukte dat vanwege genoemd gebrek aan juridische grondslag niet of nauwelijks.

De bouwvoorschriften die Burgemeesters en Wethouders uitvaardigden werden door de Kroon vernietigd vanwege het feit dat zij werden uitgevaardigd krachtens een (bouw)verordening van de gemeenteraad. Dit zou in strijd zijn met de toenmalige gemeentewet, omdat deze 'bij verordening' moesten worden vastgesteld. Een beroep op art. 135²⁵³ van de gemeentewet ging ook mank omdat de bouwvoorschriften volgens de Kroon ingrepen in de 'bijzondere belangen van de ingezetenen van de gemeente' en dus niet, zoals dat artikel voorschreef, in het belang waren van de openbare orde, zedelijkheid of gezondheid. 'Ten behoeve van effectieve bestrijding van de zorgwekkende ontwikkelingen in de volkshuisvesting bleek formele wetgeving noodzakelijk waarin de bevoegdheden van het gemeentebestuur op dit punt ondubbelzinnig geattribueerd zouden moeten worden.'²⁵⁴ De Woningwet van 1901 leek voldoende juridische basis te bieden en gaf de gemeenteraad de bevoegdheid tot het vaststellen van bouwvoorschriften.

---

²⁵¹ Notulen bijeenkomst 1 april 1913, NAI, Berlage Archief, BERL inv. nr. 298.1 en 298.2.

²⁵² Nijmeijer, 'een eeuw welstandstoezicht', 159.

²⁵³ Artikel 135 van de toenmalige Gemeentewet is vergelijkbaar met ons huidige artikel 149 van de Gemeentewet: 'De raad maakt de verordeningen die hij in het belang van de gemeente nodig oordeelt'. Hierbij moet in ogenschouw genomen worden dat deze verordeningen nooit in tegenspraak met andere wetten mogen zijn.

²⁵⁴ Nijmeijer, 'een eeuw welstandstoezicht', 160.

Niet alleen met betrekking tot de welstand stelde Amsterdam zich terughoudend op wat betreft de inbreuk op het private eigendom. Ook waar het doorbraken of het realiseren van andere grote plannen betrof, liep het vaak stuk op de benodigde onteigening. Onteigening betekende dat het privaatrecht moest zwichten voor het publiekrecht 'en daar was men in Nederland uitermate terughoudend mee'.²⁵⁵ Hoewel er veel en hevig werd geprotesteerd tegen 'stedenschennis' kon en wilde de gemeente er, volgens Wagenaar, niets tot weinig tegen doen. Hij zag een omslag in 1919 toen de SDAP de grootste partij in Amsterdam werd. Met de Woningwet van 1901 in de hand realiseerde zij sociale woningbouw en maakte daarbij gebruik van de verruiming van de onteigeningswet.²⁵⁶ Dit gaf echter nog steeds geen invloed op de welstand, zonder wettige bepaling bleef dat onmogelijk.

Laren N.H. doorbrak als eerste dit patroon. De uiteindelijke aanleiding voor de gemeente Laren om daadwerkelijk tot een zogeheten welstandsbepaling over te gaan, was de verplaatsing van bouwactiviteiten vanuit het stedelijk naar het landelijk gebied. Deze ontwikkeling plaatste gemeenten voor het probleem dat zij hun traditionele karakter dreigden te verliezen. Hoewel de gemeenten in eerste instantie door middel van vooroverleg invloed probeerden uit te oefenen op het uiterlijk van nieuwbouw, bleek al spoedig dat er behoefte was aan een meer dwingende invloed. Omdat het particuliere bouwgronden betrof, konden gemeenten niet de constructie van de Amsterdamse schoonheidscommissie overnemen. Er moest een publiekrechtelijke regeling komen. Laren vond de oplossing in 1912 in het opnemen van de volgende bepaling in de bouwverordening:

'Het uiterlijk der gebouwen, al of niet met de terreinafscheidingen door muren, hekken of dergelijke, moet zoodanig zijn, dat zij noch op zichzelf, noch in verband met de omgeving uit een oogpunt van welstand aanstoot geven of kunnen geven. B en W zijn bevoegd te dien aanzien nadere eischen te stellen met betrekking tot den vorm en de samenstelling van de uitwendige deelen der gebouwen.'²⁵⁷

Het grote verschil tussen deze eerste officiële welstandsbepaling en de schoonheidscommissies van Amsterdam lag in het feit dat de reikwijdte veel groter was. Doordat de bepaling een publiekrechtelijke grondslag had, kon de gemeente Laren nu het uiterlijk van alle gebouwen en bouwplannen in hun totaliteit beoordelen op het gehele gemeentelijk grondgebied.

---

²⁵⁵ Michiel Wagenaar, 'De stad ontworpen. Stadsontwerp tussen wens en werkelijkheid' in Martha Bakker e.a. ed., *Amsterdam in de tweede Gouden Eeuw*, (Bussum 2000) 9-35, aldaar 21.

²⁵⁶ Ibidem, 31.

²⁵⁷ Nijmeijer, 'een eeuw welstandstoezicht', 162. Bepaling aldaar geciteerd door Nijmeijer.

Het hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst prees de Burgemeester van Laren en betoonde hulde in haar blad.²⁵⁸ Maar uiteraard moest de wettigheid van deze bepaling nog getoetst worden, wat ook in de bouwbladen onderwerp van gesprek was. Inspecteur der Volksgezondheid Schüngel beoordeelde de bepaling van Laren als wettig, omdat deze steunde op art 135 van de Gemeentewet, waarin staat dat de gemeenteraden verordeningen kunnen vaststellen in het belang van de openbare orde, zedelijkheid, gezondheid en andere betreffende de huishouding van de gemeente. Volgens hem, en volgens de gemeente Laren, behoorde de schoonheid tot de huishouding van de gemeente en dus kon, nee, moest de gemeentezorg zich ook hierover uitstrekken.²⁵⁹ Om een dergelijke bepaling toe te voegen aan de verordening was natuurlijk een meerderheid in de raad vereist. Dat dit in Laren gelukt was verbaasde architect Van Loghem niets. Laren had immers een zwaar economisch belang bij de schoonheid van het dorp. Het landelijke karakter van Laren zorgde voor veel instroom van rijke stadbewoners die lucht en ruimte wilden. Zij brachten geld in het laatje van de gemeente Laren. Andere gemeenten hadden deze belangen niet waardoor eigenbouwers hun gang konden gaan en lelijke bebouwing bleven produceren.²⁶⁰

Zowel in het *Bouwkundig Weekblad* als in *De Opmerker* verschenen artikelen gebaseerd op andere bladen waarin juristen aan het woord waren. *De Opmerker* gebruikte een stuk uit de *Leeuwarderkrant* waarin twee meesters in de rechten hun mening gaven. Mr P.H. Ritter was voor de verordening zoals die in Laren was toegepast. Hij zag grondslag voor zo'n wet in Nederlands positief recht geïncorporeerd. De Woningwet kon aangepast worden, waardoor gemeentes verplicht zouden moeten worden regels op te stellen 'die den welstand en de schoonheid der woningen bevorder[d]en'. Dit kon volgens Ritter, omdat de bouwkunst niet zuiver individueel was, maar er een duidelijk publiek belang aan vastzat.²⁶¹ Mr G. Seret daarentegen zag deze mogelijkheid niet. Hij vreesde een gevaar voor de kunst, wanneer de overheid regels op zou stellen. Hij kwam tot de conclusie 'dat men in de schoonheidswetgeving moet zien een hybridisch instituut, dat èn met den aard van het recht en met den aard der schoonheid strijdt'.²⁶² Met andere woorden: de verordening zoals die in Laren van kracht was, was niet wettig.

De redactie van *De Opmerker* meende dat hij daarin gelijk had. Er was volgens haar geen voorschrift nodig, maar een schoonheidsbesef, schoonheid moest terugkeren in de

---

²⁵⁸ 'Hulde aan den Burgemeester van Laren', *Bouwkundig Weekblad* 23 (1913) 271.

²⁵⁹ Verslag van bespreking door R. Schüngel, 'De bevordering der Bouwkundige Schoonheid', 344.

²⁶⁰ Verslag van het Debat 'Schoonheidscommissie en Openbaar Bouwkundig Adviesbureau', 391.

²⁶¹ 'De Schoonheid en de Overheid', *De Opmerker* 14 (1915) 53-54, aldaar 54.

²⁶² *Ibidem*, 54.

cultuur.²⁶³ Ook mr. Dr. H. van Groenendael, griffier der Staten van Overijssel, meende dat de overheid geen plicht of bevoegdheid moest hebben op te treden tegen de esthetische wansmaak,²⁶⁴ zo schreef hij in een artikel in de *Economist* dat door Schaad aangehaald werd. Volgens hem ging de woningwet van de gedachte uit, dat het particulier initiatief vooringing bij den woningbouw. Het leek hem dan ook in de geest van de wet te passen 'dat men den vorm en de aesthtiek aan de beoordeeling der ondernemers overlate'.²⁶⁵ Schaad was het hier niet mee eens. Hij vond juist dat wanneer de woningbouw onder subsidie plaatsvond, de overheid het recht verworven had daar iets over te zeggen, ook op het gebied van schoonheid. Zij had zelfs de plicht te letten op de welstand van die gebouwen.²⁶⁶ Ondanks de mening van Seret en Groenendael werd de welstandsbepaling zoals door Laren vastgelegd door de Kroon in 1926 en later definitief in 1927 als wettig beoordeeld.²⁶⁷

Twee landhuizen te Laren, tot stand gekomen onder het welstandsartikel

Figuur 15 Landhuis De Ciderlawn (1923-1924)

Figuur 16 Landhuis d' Hooge Wal (1923)

Het is niet vreemd dat het welstandsartikel politiek gezien een heet hangijzer bleef. Hoe konden liberalen zich verenigen met deze inbreuk op het privaatrecht? De Radicalen, Treub c.s., probeerden het liberale gedachtegoed op het gebied van eigendoms- en machtsverhoudingen te verzoenen met het gelijkheidsbeginsel. '[...] dat de grenzen der vrijheid van ieder bepaald worden door het belang van allen en dat derhalve elk individueel

²⁶³ Ibidem, 54.

²⁶⁴ J.H. Schaad, 'Stedenschoon en Woningbouw met steun volgens de Woningwet', *Bouwkundig Weekblad* 44 (1914) 483-485, aldaar 483.

²⁶⁵ Ibidem, 483.

²⁶⁶ Ibidem, 484.

²⁶⁷ Nijmeijer, 'een eeuw welstandstoezicht', 163-164.

recht aantastbaar is en aangetast moet worden, zodra het belang der maatschappij, waarvan het individu deel uitmaakt, dit vordert'.²⁶⁸

Zoals in de vorige paragraaf bleek, stelde de Raadhuis-Damcommissie al dat in sommige gevallen het individueel belang, in casu die van de architect, moest buigen voor het algemeen belang. Voor hen was dat een esthetisch harmonieuze Dam. Daartegenover stelde zij echter het belang van de eigenaar *boven* het algemeen belang, zoals bleek in de prijsvraagdiscussie en bij de Bijenkorf. Het door een prijsvraag laten bepalen welke architect een bepaalde kavel mocht bebouwen, legde teveel een beperking op de vrije keuze van de (toekomstige) eigenaar, wat uiteindelijk de verkoopbaarheid van de kavel ook zou kunnen beïnvloeden.²⁶⁹ Het liberale gedachtegoed met betrekking tot het particulier eigendom was dus belangrijker dan een ideale Dam.

In feite is dat de conclusie die op basis van de gehele discussie onder architecten getrokken kan worden. Namelijk dat ondanks de slechte esthetische kwaliteit van de nieuwbouw het nog te ver ging om wetmatig in te grijpen. Natuurlijk waren er voorstanders zoals Landré, die vanuit zijn ervaring in Duitsland sprak, en Gratama, die er helemaal geen bezwaar in zag dat de bouwkunst door het welstandsartikel een 'regeringszaak' zou worden. De tegenstanders voerden echter nog het hoogste woord. Zij wilden uiteraard ook dat er wat gedaan werd tegen de lelijke bebouwing, maar zagen een oplossing eerder door middel van opvoeding, scholing en een interne bewustwording. Daarnaast was volgens enkelen de enige optie voor overheidsingrijpen die van het beschermen van de architectentitel, waardoor de schoonheid ook gewaarborgd zou zijn. We zagen echter al dat bijvoorbeeld in de Raadhuis-Damcommissie de ontwerpen van gerenommeerde architecten werden afgekeurd en als slecht werden beoordeeld. Het beschermen van de architectentitel zou dus zeker geen garantie voor kwaliteit zijn.

Zolang er echter nog lelijke bebouwing zowel in de nieuwbouwwijken als ook op de Dam werd gerealiseerd, was de discussie nog niet afgerond. In de periode na 1920 werd de roep om wetmatig ingrijpen groter. In 1918 had de Commissie voor het Stadsschoon al een voorstel aan Burgemeester en Wethouders doen toekomen waarin zij pleitte voor een welstandsartikel. Ondanks de bezwaren die natuurlijk nog steeds golden, gingen steeds meer stemmen op om inderdaad hiertoe over te gaan. Interessant in de discussie die volgde is hoe een dergelijk artikel praktisch uitgewerkt moest worden in de vorm van een

---

²⁶⁸ Herman de Liagre Böhl 'De stad bestuurd. De paarse proeftuin. Radicalisering van het Amsterdamse gemeentebestuur rond 1900' in Martha Bakker e.a. ed., *Amsterdam in de tweede Gouden Eeuw*, (Bussum 2000)159-187, aldaar 177.

²⁶⁹ Notulen bijeenkomst 1 april 1913, NAI, Berlage Archief, BERL inv. nr. 298.1 en 298.2. Notulen bijeenkomst 6 mei 1913, NAI, Berlage Archief, BERL inv. nr. 298.1 en 298.2.

schoonheidscommissie en welke rechten de architecten moesten hebben om een te grote invloed vanuit de overheid tegen te gaan.

5. In het belang van het Stadsschoon 1921-1924

Het voorstel van de Commissie voor het Stadsschoon in 1918 om net als in Laren N.H. en Leeuwarden een welstandsartikel in te voeren, werd op dat moment geen onderwerp van bespreking in de raad. Echter de ontwikkelingen op het gebied van het stadsschoon en de invloed die de gemeente daarop wenste uit te kunnen oefenen, wezen wel al in de richting van een dergelijk welstandsartikel. De tijd was er alleen nog niet rijp voor, zoals ook bleek uit de reactie van de architecten in de bouwkundige bladen. Hoewel zij onderkenden dat de situatie slecht was en er veel lelijke bouwwerken tot stand kwamen, stonden de architecten nog erg huiverig tegenover overheidsinvloed op hun kunstrichting.

Het was vanuit de landelijke politiek ook niet verplicht een welstandsbeplanning in te voeren. Een gemeente kon zelf bepalen of zij een dergelijke bepaling wilde toevoegen aan de bouwverordening. Het betrof namelijk de invulling van het beleid en de Woningwet schreef alleen voor *dat* er beleid moest worden gemaakt en niet expliciet *welk* beleid. Hetzelfde gold voor het instellen van een welstandscommissie. Als een welstandsbeplanning eenmaal was opgenomen, was de instelling hiervan niet verplicht. De uiteindelijke verantwoordelijkheid en besluitvorming betreffende welstandsvraagstukken bleven liggen bij Burgemeester en Wethouders. Er was dus geen verplichting tot het inwinnen van advies bij een commissie en ook konden Burgemeester en Wethouders voorbijgaan aan het advies.²⁷⁰ De verplichting tot instelling van een welstandsartikel en -commissie werd pas van kracht in de Woningwet van 1962. Wat dat betreft had een schoonheidscommissie onder de nieuwe bepaling in theorie net zoveel zeggenschap ten opzichte van Burgemeester en Wethouders als de schoonheidscommissie van 1898 in Amsterdam had.

De overheidsinvloed was vanaf het einde van de negentiende eeuw op allerlei terreinen toegenomen. De liberale politiek van *laissez-faire*, *laissez-passer* behoorde eigenlijk al deels tot de verledentijd. Dit had alles te maken met de modernisering in de negentiende eeuw. De Klerk geeft de volgende betekenis aan het begrip modernisering: 'de totaliteit van samenhangende vernieuwingen in het bedrijfsleven, de overheid, organisaties en instellingen, die zijn verbonden met toenemende rationaliteit'.²⁷¹ Dit leidde tot een steeds sterkere vervlechting van staat en samenleving, die uiteindelijk ook in de wetgeving op het gebied van het grondeigendom haar beslag kon krijgen. Het 'denkbeeld van een

---

²⁷⁰ Nijmeijer, 'een eeuw welstandstoezicht', 165.

²⁷¹ De Klerk, *De modernisering van de stad*, 39-40.

“leidende en richtinggevende overheid” won pas tegen 1900 terrein op het leerstuk van de absolute zelfbeschikking van de (particuliere) eigenaar over zijn grond’.²⁷² Totdat dit publiekrecht op het gebied van de stadsontwikkeling was geregeld, konden stadsbesturen door middel van privaatrechtelijke operaties wel ingrijpen, maar dit hing vooral af van de wil van de stadsbesturen en van de financiële consequenties.²⁷³ Amsterdam trachtte dit bijvoorbeeld te doen door het instellen van de Raadhuis-Damcommissie. De commissie had geen bepaling of wet achter zich staan, maar haar invloed was geregeld door het opnemen van contractuele bepalingen in de verkoop- of erfpachtovereenkomst die de gemeente met de gegadigden sloot. Op deze manier kon via de privaatrechtelijke sfeer wel invloed worden uitgeoefend.

Dat dit geen garantie voor succes was, bleek al snel. Het gebouw van de Bijenkorf kon niet naar volle tevredenheid worden aangepast aan de wensen van de commissie. De invloed van de eigenaar was daarvoor te groot. Tevens vond de commissie zelf dat zij een voldoende tot goed ontwerp moest goedkeuren, omdat zij geen proactieve en positieve invloed kon uitoefenen door zelf scheppend op te treden. Hierdoor was het hoogst haalbare het voorkomen van een disharmonieus stadsbeeld.²⁷⁴ Dit noopte haar ook om diverse malen haar beperkte invloed onder de aandacht van Burgemeester en Wethouders en de raadsleden te brengen, zodat zij achteraf niet als schuldige voor het eventueel tegenvallende resultaat werd aangewezen. Het resultaat was uiteindelijk een deceptie, raadslid Polak vond de Dam, vooral aan de zuidkant, ‘reddeloos verloren’²⁷⁵ en ook Wijnkoop meende dat de Dam esthetisch niet meer gered kon worden.²⁷⁶ De architectuurverenigingen en de vakbladen hielden het na hun vurig, maar mislukte pleidooi voor een prijsvraag vrijwel voor gezien om nog commentaar op de resultaten op de Dam te leveren. De aandacht ging vanaf 1920 uit naar de plannen van de gemeente Amsterdam om een welstandsartikel in te voeren.

De totstandkoming van het welstandsartikel

In 1921 is het zover. De commissie voor de Strafverordeningen komt met een voordracht met betrekking tot ‘Onesthetische reclames en het in acht nemen van de eisen van

---

²⁷² Ibidem, 38.

²⁷³ Ibidem, 182.

²⁷⁴ Notulen bijeenkomst 5 maart 1912, NAi, Berlage Archief, BERL inv. nr. 298.1 en 298.2.

²⁷⁵ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 16 november 1922, 1653. Polak citeerde in deze vergadering Wibaut. Er wordt niet vermeld wanneer Wibaut dit heeft gezegd.

²⁷⁶ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 20 november 1922, 1693.

welstand bij bouwen.²⁷⁷ In deze voordracht stelt zij dat beide punten meermalen een punt van overweging bij Burgemeester en Wethouders hebben uitgemaakt. Burgemeester en Wethouders wisten zich gesteund door zowel de gemeentelijke Schoonheidscommissie,²⁷⁸ als door de Commissie voor het Stadsschoon om ter bevordering van de belangen van het stadsschoon, aan zichzelf 'de wettelijke bevoegdheid te geven op te treden, waar door particulieren aan het stadsbeeld schade dreigt te worden gedaan'.²⁷⁹

Hoewel het stadsschoon al wordt genoemd in enkele artikelen van de Bouwverordening²⁸⁰ is volgens de commissie voor de Strafverordeningen meer wettelijke steun nodig. Hiervoor had ook de gemeenteraad al eens haar steun uitgesproken. Ten slotte wijst de commissie op de provinciale *Advies-commissie voor bouwontwerpen en uitbreidingsplannen* van Noord-Holland en op het feit dat reeds in veertig gemeenten een bepaling is opgenomen in de bouwverordeningen, die bepaalt dat het ongeoorloofd is te bouwen op een wijze die volgens Burgemeester en Wethouders afbreuk doet aan het stadsschoon. Dat is nu dus ook de wens en het oordeel van deze commissie voor de Strafverordeningen:

'Dat ook in deze Gemeente de wettelijke bindende voorschriften, door middel van welke aan Burgemeester en Wethouders de mogelijkheid wordt geopend het stadsschoon te beschermen, worden verruimd' met als doel 'het weren van datgene, wat stellige schade doet aan het stadsbeeld en het behoud van wat uit een oogpunt van stadsschoon waardevol moet worden geacht, een en ander voor zoover het algemeen belang, in ruimen zin genomen, dit eischt.'²⁸¹

Burgemeester en Wethouders zullen zich, als tot deze bepaling besloten wordt, laten voorlichten door een commissie van deskundigen. De commissie geeft verder aan hoe de strafbepaling vorm zal moeten krijgen, welke artikelen in de Bouwverordening hiermee gemoeid zijn en wanneer de bepaling van kracht zou kunnen worden. Dit laatste zal pas zijn wanneer de commissie voor advisering van Burgemeester en Wethouders is ingericht. Als laatste benadrukt zij dat achter deze voordracht naast het College ook de commissie van

---

²⁷⁷ SAA, *Gemeentebld afdeling 1*, Voordracht van de commissie voor de Strafverordeningen, No 187, 301-306.

²⁷⁸ Notulen negentiende vergadering, 21 oktober 1920, SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 14.

²⁷⁹ SAA, *Gemeentebld afdeling 1*, Voordracht van de commissie voor de Strafverordeningen, No 187, 301-306, aldaar 301.

²⁸⁰ in artikel 95 van de Bouwverordening, waarin staat dat 'het bouwen, omschreven in artikel 15, onder 6, 8 en 9 niet mag geschieden, onder meer, wanneer daardoor naar het oordeel van Burgemeester en Wethouders het stadsschoon zou worden geschaad'²⁸⁰, in art 85 laatste lid in verband met de bouw van erkers en in art 93 waardoor Burgemeester en Wethouders vrijstelling van het bepaalde in artikelen 88, 89, 90 en 91 mogen verlenen voor het bouwen van gebouwen indien het belang van het stadsschoon dit wettigt.

²⁸¹ SAA, *Gemeentebld afdeling 1*, Voordracht van de commissie voor de Strafverordeningen, No 187, 301-306, aldaar 302-303.

bijstand in het beheer van de Publieke Werken en Volkshuisvesting, de Gezondheidscommissie en de beide Schoonheidscommissies staan.²⁸² Voordat het welstandsartikel een feit was, moest deze voordracht natuurlijk eerst besproken en goedgekeurd worden door de raad. Daarna moest ook de nieuwe Schoonheidscommissie nog worden ingesteld. Dat dit ruim 3 jaar zou duren had niemand verwacht.

Het eerste struikelblok was de raad. Het duurde al een jaar voordat de raad in debat kon gaan over de voordracht. De vertraging werd opgelopen doordat er bedenking was gerezen of het stellen van welstandseisen aan bouwwerken bij de Bouwverordening of bij de 'Algemeene Politieverordening' geregeld moest worden.²⁸³ Uiteindelijk bleken beide verordeningen gewijzigd te moeten worden en kwam op 25 januari 1922 de voordracht ter bespreking. Al snel was duidelijk dat het merendeel van de raad voor het voorstel was. Een aantal raadsleden, onder wie Spier en Peters, zouden graag eerst weten hoe de adviescommissie eruit zou zien.²⁸⁴ Volgens Gulden was die 'veiligheidsklep' echter al ingebouwd in de voordracht. De verordening kon immers pas van kracht worden als de commissie was benoemd. Hij is blij dat na tien tot twaalf jaar eindelijk ook in Amsterdam het stadsschoon beschermd ging worden.²⁸⁵ De voordracht werd aangenomen zonder hoofdelijke stemming.²⁸⁶

Er was daarna echter nog een struikelblok te nemen: de benoeming van de nieuwe Schoonheidscommissie. Dat bleek nogal wat voeten in de aarde te hebben aangezien de verschillende architecten- en kunstverenigingen en de twee bestaande commissies hier allen bij betrokken waren en stuk voor stuk invloed wilden uitoefenen op de uiteindelijke samenstelling. In de raad vroeg men zich eind 1923 dan ook af wanneer de nieuwe commissie benoemd zou worden. Tevens werd de vraag gesteld of het waar was dat bepaalde personen en groepen werden geweerd.²⁸⁷ De reactie van Burgemeester en Wethouders hierop was dat het voorstel voor het nieuwe reglement spoedig verwacht mocht worden.²⁸⁸ Wat betreft de samenstelling hadden zij zoveel mogelijk rekening gehouden met de verschillende richtingen en invloedrijke verenigingen. De commissie zou bestaan uit negen architecten, verder een schilder, een beeldhouwer, een tuinarchitect,

---

²⁸² SAA, *Gemeentebld afdeling 1*, Voordracht van de commissie voor de Strafverordeningen, No 187, 301-306, aldaar 303-306.

²⁸³ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 5 oktober 1921, 1653.

²⁸⁴ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 25 januari 1922, 56-57.

²⁸⁵ Ibidem, 57-58.

²⁸⁶ Ibidem, 62.

²⁸⁷ SAA, *Gemeentebld afdeling 1*, Algemene beschouwingen 1923, 1158-1159.

²⁸⁸ Ibidem, 1466.

een oudheidkundige en vier in het stadsschoon belangstellende leken. Er werd geen specifieke richting voorgetrokken.²⁸⁹

Het reglement voor de nieuwe Schoonheidscommissie werd op 25 januari 1924 ingediend bij de raad. Burgemeester en Wethouders benadrukten dat het reglement was opgesteld in samenspraak met de oude Schoonheidscommissie, de Commissie voor het Stadsschoon, Genootschap Architectura et Amicitia, de Bond van Nederlandsche Architecten en het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting.²⁹⁰ Over de totstandkoming van het reglement en de meningen van de verschillende belanghebbenden gaat de volgende paragraaf. In deze paragraaf staat de behandeling in de gemeenteraad centraal. De taken die de nieuwe Schoonheidscommissie waren toebedeeld, laten zich als volgt omschrijven.

Ten eerste zou zij zich richten op het keuren van *alle* gevelontwerpen. Daartoe was namelijk op 25 januari 1922 door de raad besloten. Dit betekende dat een contractbepaling zoals die bij de terreinen aan de Dam werd opgenomen, niet meer nodig was. Daarnaast werd zij verantwoordelijk voor het voorlichten van Burgemeester en Wethouders over reclames die het stadsschoon schaden en als laatste moest zij ook adviseren over 'alle kwesties van stedenbouw, als het dempen van grachten, het sloopen van oude, uit een oogpunt van architectuur of oudheidkunde belangrijke perceelen en het behoud van het oude stadsschoon (...)'.²⁹¹ In het reglement van de nieuwe commissie waren geen regels of normen vastgelegd waaraan ontwerpen minimaal moesten voldoen. Dit was niet vreemd, ook in de andere steden waren de normen waaraan de bouwwerken in esthetisch opzicht moesten voldoen niet openbaar. De commissies oordeelden aan de hand van door henzelf te bepalen criteria. Pas met de Woningwet van 2002 werd aan gemeenten verplicht gesteld hun criteria voor welstandstoezicht in beleidsregels vast te stellen.²⁹²

De voordracht komt op 26 maart 1924 ter bespreking in de raad aan bod. Op de voordracht zijn in de artikelen van het reglement wat wijzigingen gekomen, deze veranderen echter niet de strekking van de voordracht. Op de belangrijkste punten zijn de raadsleden het met het reglement eens, is de conclusie van Wethouder Ter Haar aan het einde van de eerste termijn van het debat. Op de werkkring, de samenstelling en de werkwijze is maar weinig kritiek. Hij is zelf ook heel tevreden met het resultaat, omdat het

---

²⁸⁹ SAA, *Gemeentebblad afdeling 2*, Notulen Algemene beschouwingen 28 november 1923, 1932-1933.

²⁹⁰ SAA, *Gemeentebblad afdeling 1*, Voordracht Burgemeester en Wethouders inzake het nieuwe reglement van de Schoonheidscommissie, No 85, 25 januari 1924, 145-158.

²⁹¹ Ibidem, 146.

²⁹² Nijmeijer, 'een eeuw welstandstoezicht', 179, 180.

niet gemakkelijk was de verschillende 'artisten' op één lijn te krijgen.²⁹³ Er is echter een aantal opmerkingen dat door de raadsleden werd gemaakt en in het licht van dit onderzoek aandacht verdient.

Ten eerste waarschuwen de raadsleden die het woord nemen, allen op de één of andere manier voor de arrogantie van de architectenleden. Er zullen naast architecten ook andere kunstenaars en leken in de commissie plaatsnemen en die moeten wel serieus genomen worden. Gezien de houding van bijvoorbeeld de leden van de Raadhuis-Damcommissie, is deze angst niet ongegrond. Van der Bergh vindt dat de architecten zeer naar zichzelf hebben toegerekend. Zij hebben de meerderheid, alleen zij kunnen in de subcommissies plaatsnemen die de beoordeling van gevelontwerpen zullen doen en alleen zij hebben een beslissende stem.²⁹⁴ Gulden waarschuwt voor de coterie-geest²⁹⁵, Spier pleit voor stemrecht van alle leden²⁹⁶ en Ketelaar verwacht niet zoveel van de commissie omdat de 'arrogante leden van Architectura et Amicitia' zich bitter weinig van de mening van anderen zullen aantrekken.²⁹⁷ Ter Haar geeft aan dat Burgemeester en Wethouders ook vinden dat alle leden stemrecht moeten hebben, maar de architecten, een uitzondering daargelaten, wilden per definitie geen stemrecht voor de leken.²⁹⁸

Een ander punt van kritiek is de beperkte mate waarin het oude Stadsschoon op de agenda staat. Hierin gaat het reglement volgens de raadsleden niet ver genoeg, terwijl het al een uitbreiding is op de eerdere 'bescherming'. Nu zal er een lijst opgesteld worden met 'een opgave van bouwwerken, welke behouden dienen te blijven, om hun architectonische waarde, als typische uiting van een bepaalde richting in de bouwkunst of om hun beteekenis in verband met de omgeving'.²⁹⁹ Burgemeester en Wethouders kunnen met betrekking tot deze gebouwen echter slechts adviseren niet te slopen. Voorheen bestond die lijst niet en liep de gemeente vaak achter de feiten aan. Spier zag graag dat Burgemeester en Wethouders meer macht hadden de sloop te verhinderen. Ook Van den Bergh is deze mening toegedaan. Hij zou zelfs graag in navolging van Den Haag een sloopverbod zien op deze gebouwen.³⁰⁰ Dit kan echter niet in dit reglement geregeld worden. Het reglement wordt uiteindelijk goedgekeurd. Vervolgens wordt de voordracht

---

²⁹³ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering, 26 maart 1924, 572.

²⁹⁴ Ibidem, 570.

²⁹⁵ Ibidem, 564.

²⁹⁶ Ibidem, 565.

²⁹⁷ Ibidem, 568.

²⁹⁸ Ibidem, 573.

²⁹⁹ SAA, *Gemeentebld afdeling 1*, Voordracht Burgemeester en Wethouders inzake het nieuwe reglement van de Schoonheidscommissie, No 85, 25 januari 1924, art 1A.

³⁰⁰ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen Algemene beschouwingen 26 maart 1924, 565 en 570.

zonder hoofdelijke stemming aangenomen.³⁰¹ Door de late behandeling van deze voordracht bleek de geplande ingangsdatum van 1 april 1924 niet meer haalbaar. Dit werd op 9 april aangepast naar 1 juli 1924.³⁰²

Ook op 9 april werd in de avondzitting de voordracht voor wijziging van de bouwverordening op art 284, inzake sloop besproken. Logischerwijs werd er wederom gewezen op de te slappe bescherming van het bestaande stadsschoon. Juist in Amsterdam is dat van groot belang, aldus Van den Bergh. Deze wijziging gaat nog steeds niet ver genoeg. Hierdoor kunnen Burgemeester en Wethouders de eigenaren van gebouwen die op de lijst van de Schoonheidscommissie staan vanwege historische of architectonische waarde, *verzoeken* niet tot sloop over te gaan. Zij zouden echter de bevoegdheid moeten krijgen de sloop te verbieden. Er zou een aparte verordening moeten komen³⁰³ Wethouder De Miranda bevestigt het belang en zegt toe dat Burgemeester en Wethouders dit nog nader zullen bestuderen. Zij zien zeker het belang in van een goed beleid met betrekking tot monumenten en een wijziging op de verordening is in voorbereiding. Voor nu is dit het hoogst haalbare.³⁰⁴ Door de commissie ook verantwoordelijk te maken voor alle stedenbouwkundige kwesties, zowel in de nieuwe als in de oude stad en voor de bescherming van het stadsschoon, verwachtte de gemeente dat situaties zoals op de Dam tot de verleden tijd zouden behoren.

Tot slot blijkt het noodzakelijk om in verband met alle wijzigingen de bouwverordening in haar geheel opnieuw vast te stellen. De verordening wordt in een voordracht aan de gemeente voorgelegd, met in artikel 103 het Welstandsartikel: 'Het bouwen, omschreven bij art. 17, mag niet geschieden, wanneer daardoor, naar het oordeel van Burgemeester en Wethouders, het stadsschoon zou worden geschaad'.³⁰⁵ Op 9 juli wordt deze verordening zonder hoofdelijke stemming goedgekeurd.³⁰⁶ Ook in Amsterdam is het stadsschoon dan eindelijk bij wet beschermd. Dat het zolang moest duren is vreemd te noemen, vooral gezien de grote problemen die men had met het stadsschoon. De Dam was er niet mooier op geworden, de nieuwbouw was op sommige plaatsen afschuwelijk en dat speelde al zeker twintig jaar.

De tendens van meer publiek ingrijpen op private aangelegenheden, vooral wat betreft het particulier eigendom, blijkt in Amsterdam later zijn beslag te krijgen dan elders

---

³⁰¹ Ibidem, 580.

³⁰² SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering, 9 april 1924, 641.

³⁰³ Ibidem, 678.

³⁰⁴ Ibidem, 679.

³⁰⁵ SAA, *Gemeentebld afdeling 1*, Voordracht Burgemeester en Wethouders, Vaststelling nieuwe Bouwverordening, No 544, 2 juli 1924, 1118-1226, aldaar 1157.

³⁰⁶ SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering, 9 juli 1924.

in het land. Al veertig gemeenten gingen Amsterdam voor met het welstandsartikel, terwijl je zou verwachten dat Amsterdam als hoofdstad met een rijk cultureel erfgoed op het gebied van stedenbouw en architectuur daarin vooraan zou staan. Het was zelfs niet alleen het stadsschoon wat het moest ontgelden, ook verkeersdoorbraken konden maar moeilijk gerealiseerd worden, omdat de onteigeningswet maar zeer mondjesmaat werd toegepast. De eigenaren hadden het in Amsterdam lange tijd voor het zeggen. Daarnaast speelden ook de architecten en hun lobby een belangrijke rol.

Toen eenmaal besloten was tot het invoeren van een welstandsartikel moest zoals we zagen, ook een goed werkende schoonheidscommissie worden ingericht. In deze paragraaf zagen we al dat de commissie benoemd werd. In de volgende paragraaf zal duidelijk worden hoe volgens oud-commissieleden, architecten en andere belanghebbenden de ideale commissie eruit moest zien.

Het Welstandsartikel en de ideale Schoonheidscommissie

Volgens de Commissies

Al in 1918 kwam bij de Commissie voor het Stadsschoon een eventueel samengaan met de Schoonheidscommissie ter sprake. De heer Ouëndag stelde dit voor, maar stuitte op veel weerstand, omdat de overige leden van mening waren dat de Schoonheidscommissie aan respect en gezag had moeten inboeten, terwijl zij zelf juist veel respect genoten. Daarnaast zou het werkterrein te groot zijn om in één commissie op te nemen.³⁰⁷ Twee jaar later werd in de Schoonheidscommissie hetzelfde besproken ditmaal voor het geval dat de zogenaamde welstandsbeplanning in de Bouwverordening zou worden opgenomen. Ouëndag was nu lid van de Schoonheidscommissie en bleek een minder fervente voorstander van samenvoeging te zijn dan in 1918. Hij zag wel mogelijkheden tot samenvoeging, maar de grenzen tussen welk deel van de commissie zich waarmee zou bemoeien moesten goed afgebakend worden. De Schoonheidscommissie wilde in ieder geval invloed uitoefenen op de totstandkoming van de nieuwe commissie en was bang als ze zelf niet in actie kwam achter het net te vissen. Daarom besloot zij het initiatief te nemen tot overleg met de Commissie voor het Stadsschoon.³⁰⁸

---

³⁰⁷ Notulen vergadering 13 mei 1918, SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 1.

³⁰⁸ Notulen zeventiende vergadering 12 januari 1920, SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 14.

Op 21 februari 1920 zitten de commissies bij elkaar om het voornemen van Burgemeester en Wethouders een welstandsartikel in te voeren en daarna één schoonheidscommissie aan te houden, te bespreken. In de vergadering blijkt al snel dat een ieder voorstander is van één commissie, zodat er geen publiekelijke tegenstrijdigheid zal ontstaan en tevens de werkzaamheden voor oude en nieuwe stad in één hand zullen komen te liggen. Wel willen de leden van de Commissie voor het Stadsschoon dat gewaarborgd is dat er naast architecten ook andere leden worden benoemd, zoals nu gebruikelijk bij hen (een tuinarchitect, een beeldhouwer, schilders en geïnteresseerde leken). Besloten wordt tot een subcommissie waarin drie leden van elke commissie zitting zullen hebben om de fusie nader te bespreken.³⁰⁹

Van deze subcommissie zijn geen notulen gearhiveerd, maar twee jaar later (!) vergadert zij samen met een aantal ambtenaren van Publieke Werken over de stand van zaken.³¹⁰ De heer Gratama verwoordt wat er in de subcommissie besproken is over de beoogde samenstelling en werkwijze van de nieuwe commissie. Het voorstel is reeds eerder aan de Voorzitter, Wethouder van Publieke Werken, J. ter Haar, verstuurd. In de bespreking komen diverse mogelijke werkwijzen en samenstellingen ter sprake. Belangrijk is dat vooral de samenwerking met de ambtenaren tot discussie leidt: moeten zij wel of geen stemrecht hebben. De architecten vinden van niet, omdat de ambtenaren geen deskundige achtergrond hebben en vrij zouden moeten zijn in hun adviezen aan Burgemeester en Wethouders. Als punt van aandacht wordt genoemd dat de samenwerking met de diverse gemeentelijke diensten stelselmatig moet worden ingericht, omdat in het verleden juist door het gebrek aan contact informatie niet bij de commissie(s) terecht kwam.

De taken van de nieuwe commissie zullen tweërlei zijn. Ten eerste het bewaken en het behoud van welstand in de oude stad, daarnaast het zorgen voor de totstandkoming van nieuwe wijken volgens de eisen van welstand. Hiertoe zou de commissie wellicht in twee subcommissies moeten worden geknipt. Bij het slot van de vergadering wordt van beide kanten uitgesproken dat de fusie zeer belangrijk is en dat het goed is te weten dat de uitgangspunten van de verschillende partijen vrijwel overeenkomen.³¹¹

Vanuit deze vergadering wordt een concept reglement opgesteld wat ter beoordeling aan de commissies wordt gestuurd. Vooral in de notulen van de Schoonheidscommissie

---

³⁰⁹ Notulen vergadering 21 februari 1920, SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 1.

³¹⁰ Notulen vergadering 10 mei 1922, SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 1.

³¹¹ Ibidem.

komt de mening van de leden naar voren. In grote lijnen is de commissie het eens met het voorgestelde reglement. Zij vindt alleen dat er een meerderheid van architecten moet zijn in de commissie, zowel bij vergaderingen als bij besluiten.³¹² Het lijkt hen ook meer dan voldoende dat er één leek in de commissie zal plaatsnemen. In plaats van de andere voorgestelde leek, kan er dan nog een negende architect benoemd worden.³¹³ Van het eerste voorstel waarin gesproken werd over vier leken, hebben de architecten dan dus drie afgepraat. Uiteindelijk zullen er twee leken worden benoemd. Dit lezende is het niet vreemd dat de raadsleden waarschuwden voor de arrogantie van de architecten.

Als laatste wordt besloten er op aan te dringen, dat de woordkeuze stimulerend en positief moet zijn. De commissie moet niet 'op uitnodiging' haar advies geven, maar is *het* aangewezen loket voor al het advies op welstandsgebied.³¹⁴ De uiteindelijke totstandkoming van de nieuwe commissie duurt ook de Schoonheidscommissie te lang. Zij dringt er in september 1923 op aan dat de reorganisatie bespoedigd wordt.³¹⁵

Volgens de Architecten

Natuurlijk bestonden de hierboven beschreven commissies ook uit architecten en in die zin zou verwacht kunnen worden dat er in deze paragraaf niet zoveel nieuws te vinden zal zijn. Echter de architecten in de commissie voelden zich verbonden aan de overheid en waren, zoals bleek, voorstanders van het welstandsartikel en van veel invloed van een schoonheidscommissie. We hebben al eerder gezien dat niet alle architecten achter het idee van een adviescommissie stonden, laat staan dat zij het welstandsartikel en een dwingend voorschrijvende commissie een warm hart toedroegen.

Deze paragraaf zal gewijd zijn aan een 'onderzoek' dat het Bouwkundig Weekblad in 1924 publiceerde. Het eerste deel van dit 'onderzoek' bestond uit de preadviezen van enkele vooraanstaande personen in antwoord op een aantal vragen van het Bestuur van de B.N.A.³¹⁶ om het vraagstuk van 'doel, wezen en werkwijze der Schoonheidscommissies'³¹⁷ goed te kunnen bestuderen. In de loop van 1923 werden de vragen aan de heren Ed.

---

³¹² Notulen 21^e vergadering 6 oktober 1922, SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 14.

³¹³ Ibidem.

³¹⁴ Notulen 23^e vergadering 6 oktober 1922, SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 14.

³¹⁵ Notulen 24^e vergadering 20 september 1923, SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 14

³¹⁶ De Koninklijke Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandse Architecten BNA, voorheen: Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. Vakvereniging van Nederlandsche Architecten.

³¹⁷ 'Schoonheidscommissies I', *Bouwkundig Weekblad* 3 (1924), 26-36, aldaar 26.

Karsen (kunstschilder), Ir. A. Plate (directeur van de Rotterdamse woningdienst) en Ir. D. Roosenburg (architect) gesteld. Het tweede deel bestond uit een vervolg en uitbreiding van dit onderzoek op initiatief van het *Bouwkundig Weekblad* zelf. Zij stelde een enquête op van vier vragen en legde deze aan zestien architecten en twee 'andere bij het vraagstuk der Schoonheidscommissies betrokken personen' voor, waaronder ook Berlage, lid van de Raadhuis-Damcommissie.³¹⁸ De preadviezen en reacties op de enquête werden integraal en zonder conclusie geplaatst. Dat is jammer, omdat het juist interessant is te bekijken wat het standpunt van de verschillende belanghebbenden was ten opzichte van de invloed die een schoonheidscommissie mocht uitoefenen en in hoeverre de architecten het eens waren over een dergelijke commissie. Natuurlijk betrof het onderzoek een selecte steekproef, omdat het om twintig³¹⁹, door het bestuur en de redactie gekozen personen ging. In hoeverre de steekproef representatief was, is moeilijk te zeggen. Er kwamen echter geen tegengeluiden in de vorm van ingezonden brieven in reactie op de publicatie. Waarschijnlijk waren alle standpunten voldoende belicht, wat valt te verklaren uit het feit dat ondanks het beperkte aantal geïnterviewden, wel verschillende richtingen vertegenwoordigd waren. Uiteraard verschenen er ook andere artikelen over schoonheid en welstand in het blad, maar in het onderzoek komen alle meningen en argumenten samen.

De vragen die het bestuur van B.N.A. stelde aan de drie architecten waren:

1. 'Heeft het instituut der Schoonheidscommissie tot op heden aan de in den aanvang daaraan gestelde verwachtingen beantwoord? Zoo ja, mag dan aangenomen worden, dat de ontwikkeling der bouwkunst met deze instelling gebaat is? En, als de resultaten niet bevredigend zjn, wat zou de oorzaak kunnen zijn van deze mislukking?
2. Is het mogelijk en gewenscht de werkwijze van de Schoonheidscommissie aan bepaalde regels te binden, geldig voor iedere gemeente? Wanneer deze wenschelijkheid blijkt, zou het dan noodig zijn de samenstelling van deze instelling te herzien en in welke verhouding zou zij dan komen te staan tegenover de gemeentebesturen? (Een en ander mede in verband met de invoering van het leekenelement in de Schoonheidscommissie en het standpunt t.a.v. de ontwerpen van erkende architecten).'³²⁰

De vragen zijn subjectief en niet scherp gesteld, waardoor logischerwijs de antwoorden van de drie heren nogal verschillen. Alleen Roosenburg ziet af van het geven van een algemene

---

³¹⁸ 'Schoonheidscommissies I', 26-27.

De belanghebbenden waren Dr. J.P. Fockema Andreae (Burgemeester van Utrecht (1914-1933)), Dr. H.P. Berlage (architect), Ir. G.C. Bremer (architect, rijksbouwmeester van 1924-1945), C.J. Blaauw (architect), W.M. Dudok (architect), Dr. Ir. G.W. van Heukelom (architect), P. Kramer (architect) J.J.P. Oud (architect), Henri Polak (vakbondsleider en sociaal-democratisch politicus), R.C. Mauve (architect), J. de Meijer (architect), Ir. M.J. Granpré Molière (architect), Ir. D. Roosenburg (architect) (hij was ook één van de drie respondenten op de vragen van het bestuur), G.J. Rutgers (architect), Ir. D.F. Slothouwer (architect), J.F. Staal (architect), Jan Wils (architect) en Jan Gratama (architect).

³¹⁹ Roosenburg was bij beide interviews betrokken.

³²⁰ 'Schoonheidscommissies I', 26-27.

visie op het instituut Schoonheidscommissies en beantwoordt de vragen zoals ze gesteld zijn. Vraag één roept bij alle drie vragen op, want wat waren de verwachtingen? Hierop is dus geen goed antwoord te geven. Zij constateren echter wel dat er resultaten zijn geboekt en dat in ieder geval het 'ergerlijk wanstaltige' verhinderd is.³²¹ Volgens Karsen verdraagt kunst geen dwang en zou derhalve een schoonheidscommissie niet mogen bestaan. Bouwkunst is echter heel publiekelijk en om verwildering en wansmaak te voorkomen kan een schoonheidscommissie juist wel nuttig zijn. Deze moet alleen niet overgaan tot het voorschrijven van regels en of dwang, omdat schoonheid per situatie verschillend beoordeeld kan worden. Een stad kan en hoeft ook niet uit louter kunstwerken te bestaan. Hieruit volgt dat er geen landelijke richtlijnen of werkwijze kan worden vastgesteld.³²²

Ook Plate ziet geen mogelijkheid om regels of richtlijnen vast te stellen voor de esthetische beoordeling. Hij ziet het werk van een schoonheidscommissie vooral gelegen in de indirecte sfeer, waarmee zij kan bevorderen dat opdrachten bij architecten komen te liggen.³²³ Hoewel hij niet heel enthousiast is over het instituut schoonheidscommissie, ziet hij een goede werking alleen dan voor zich bij uitbreiding van de werkzaamheden. Om succesvol te kunnen zijn als schoonheidscommissie moet zij, volgens Plate, al bij de gronduitgifte betrokken zijn. Zij kan er dan namelijk voor zorgen dan harmoniserende architecten bij elkaar gezet worden in een project. Daarnaast zouden dan alle projecten, zowel publiek als privaat onder de invloedssfeer van de commissie moeten vallen, omdat anders de gemeente zichzelf achterstelt. Het zal namelijk meer tijd kosten als een schoonheidscommissie erbij betrokken is.³²⁴ Hoe een schoonheidscommissie ook is opgezet, leken zouden nooit een stem mogen hebben, omdat zij niet deskundig zijn. Wat betreft de ontwerpen van architecten en de gemeentelijke diensten is hij ook zeer duidelijk, die mogen niet door een commissie worden beoordeeld. Een architect moet vrij zijn en met de gemeentelijke diensten moet een 'kameraadschappelijk samenwerking' worden nagestreefd. Daar past beoordeling niet bij.³²⁵

Roosenburg ziet de schoonheidscommissie als noodzakelijk kwaad en op dit moment werkt zij niet naar tevredenheid. Hij zou graag zien dat de commissie kon verwijzen naar een bevoegde kracht, waarbij ook duidelijk werd gemaakt wie dat dan was. Het mooiste zou zijn als de titel architect beschermd werd, maar aangezien de overheid dat niet op zich neemt, zal de commissie in samenwerking met de architectenverenigingen dit via een

---

³²¹ 'Schoonheidscommissies I', 28, 30, 33 en 35.

³²² Ibidem, 28-29.

³²³ Ibidem, 29-30.

³²⁴ Ibidem, 31-33.

³²⁵ Ibidem, 34-35.

andere weg moeten bewerkstelligen. Bijvoorbeeld dus door het stelselmatig doorverwijzen van grondeigenaren naar een bevoegde kracht. Dan zou een schoonheidscommissie ook langzaam overbodig worden. Roosenburg vindt ook dat de ontwerpen van architecten zoveel mogelijk buiten beoordeling van een commissie moeten vallen in verband met de artistieke vrijheid. Leken zouden best zitting kunnen hebben in een schoonheidscommissie, zij zullen zich ongetwijfeld bescheiden opstellen en kunnen met enthousiasme in algemene zaken bijdragen.³²⁶

De heren waren het dus redelijk met elkaar eens. Gezien de situatie was een schoonheidscommissie noodzakelijk. Zij zou zich echter vooral moeten opstellen als een orgaan dat de ontwerpen van onbevoegde bouwers beoordeelde, architecten moesten zoveel mogelijk hun gang kunnen gaan. Zij waren kunstenaars en hadden hun artistieke vrijheid nodig. De doorverwijzende functie werd ook benadrukt. Op die manier kon de commissie zichzelf uiteindelijk overbodig maken. De vraag is of dit inderdaad het geval zou zijn. Zoals al eerder aangegeven bleek op de Dam dat ook architecten konden teleurstellen met hun ontwerpen en de heren van de Raadhuis-Damcommissie waren er geenszins op uit om zichzelf overbodig te maken. Sterker nog, als het aan Berlage had gelegen hadden zij alle gebouwen aan de Dam ontworpen of in ieder geval de architecten aangewezen die dat moesten doen.

De vragen die de redactie aan de achttien belanghebbenden voorlegde waren:

1. Is hooger beroep op de uitspraken van schoonheidscommissie gewenst? Zooja hoe moet dat hooger beroep georganiseerd zijn?
2. Is het wenschelijk, dat in de instructie voor schoonheidscommissie voorgeschreven staat, dat bij afkeuring van een ontwerp deze afkeuring nauwkeurig gemotiveerd aan den belanghebbende wordt medegedeeld?
3. Is het gewenst en toelaatbaar, dat de schoonheidscommissies er invloed op uitoefenen, dat architectonische opdrachten in handen van bevoegde krachten geraken? En zoo ja, op welke wijze kunnen en mogen zij dit doen?
4. Hoe dient de verhouding geregeld te worden tusschen de gemeentelijk diensten belast met het ontwerpen van uitbreidings- en bebouwingsplannen eenerzijds en de schoonheidscommissie belast met de keuring van de toekomstige bebouwing anderzijds?³²⁷

Uiteraard verschillen de antwoorden van de verschillende ondervraagden, maar Oud en Staal geven geen antwoord op de vragen. Zij gebruiken de geboden ruimte om in enkele alinea's hun eigen zienswijze weer te geven. Oud neemt daarbij een geheel ander standpunt in dan de andere respondenten. Waar de anderen menen dat er op het gebied van schoonheid nog veel te winnen is, denkt hij dat de schoonheidscommissies in de vorm

---

³²⁶ Ibidem, 35-36.

³²⁷ Schoonheidscommissies II', *Bouwkundig Weekblad* 4 (1924), 44-52, aldaar 44.

zoals ze nu zijn ingericht geen nut meer hebben. Het was zeer zeker noodzakelijk aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw, maar nu zijn er eigenlijk alleen nog maar voorschriften nodig. Deze moeten opgesteld door kundige mensen op esthetisch en organisatorisch vlak.³²⁸ De werking van de schoonheidscommissies is lerend geweest en dat is ook de bedoeling: 'de schoonheid is meer gediend door innerlijk besef dan door uiterlijke correctie. (...) Thans, nu (...) een zeker architectonisch niveau bereikt is, waarvan de verheffing meer dan de uitbreiding aan de orde is, lijken schoonheidscommissie op grond van haar correctieve beteekenis, vrij overbodig, terwijl de neiging, die zij in den laatsten tijd openbaren om zich ook initiatieve bevoegdheden aan te matigen (...) haar zeer bedenkelijke zijde heeft.'³²⁹

Staal gebruikt zijn ruimte voor een tirade tegen schoonheidscommissies in dienst van de staat. De commissies zouden vanuit de architectuurverenigingen moeten werken, waardoor kunst echt bevorderd kan worden. De huidige commissies zijn veel te vriendelijk en tactvol tegen de 'bende architectuurbedervers en –vernielers die zich, volslagen onbevoegd, voor ontwerpen en uitvoeren van bouwwerken laat honoreeren'.³³⁰ De overheden gebruiken de commissies om hun onverschilligheid tegenover de architectuur te verbloemen, maar zouden eigenlijk de onbevoegden hard moeten aanpakken en moeten verbieden te bouwen. Zijn tirade komt natuurlijk te laat, de gemeenteraad in Amsterdam heeft immers al besloten tot de invoering van het artikel en de nieuwe invloedrijke commissie.

Helaas zijn niet alle vragen door alle respondenten hetzelfde geïnterpreteerd, wat vergelijking van de antwoorden soms moeilijk maakt. Daarnaast dicht niet iedereen de schoonheidscommissies dezelfde taak toe en is het beeld dat zij van de commissies hebben niet hetzelfde, waardoor de uitgangspunten soms erg verschillen. Zo maakt het voor vraag één over het hoger beroep nogal een verschil of de commissie gezien wordt als een adviescommissie of als een commissie die bindende uitspraken doet. Een aantal architectrespondenten zien de schoonheidscommissies voornamelijk als een noodzakelijk kwaad en benadrukken dat ook³³¹, terwijl de twee politieke respondenten de schoonheidscommissies als een prima en nuttig instrument zien.³³² Toch moet het mogelijk zijn per vraag tot een conclusie te komen.

---

³²⁸ Ibidem, 50-51.

³²⁹ Ibidem, 51.

³³⁰ 'Schoonheidscommissies III', *Bouwkundig Weekblad* 5 (1924), 55-63 en 71-73, aldaar 62.

³³¹ 'Schoonheidscommissies II', 49.

'Schoonheidscommissies III', 57 en 63.

³³² 'Schoonheidscommissies II', 44-45 en 51-52.

Het nut van het hoger beroep wordt door een minderheid van drie personen, Berlage³³³, Blaauw³³⁴ en Rutgers³³⁵ niet ingezien. De toelichting van Blaauw is zeer interessant en verduidelijkt Rutgers' motivatie die er vanuit gaat dat bij een adviescommissie hoger beroep niet nodig is. Blaauw komt tot de volgende onderbouwing. Hoger beroep zou betekenen dat er sprake is van het "recht", terwijl dat hier niet het geval is. Rechtspraak staat op de grondslag van wet en recht, terwijl de Schoonheidscommissie geen rechtsinstelling is. Zij geeft een adviserend oordeel. De uitspraken zijn op een subjectief gebied en hebben alleen die waarde die aan de beoordelaar wordt toegekend. Het oordeel krijgt rechtsgeldigheid door het vertrouwen in de zuiverheid van de beoordelaar. Ook in hoger beroep komt de commissie weer tot een subjectief oordeel. Een mogelijkheid tot hoger beroep zou betekenen dat deze commissie meer vertrouwen zou genieten dan de gewone commissie, wat nergens op slaat. 'Als het er echter om gaat de twijfelgevallen er "door" te helpen, dan zou een "lager beroep" hier zijn onzinnigen zin kunnen hebben.'³³⁶ Fockema Andreae maakt onderscheid wat betreft de invloed die de commissie heeft en ziet bij een adviescommissie geen plaats voor een hoger beroep. Als de commissie echter bindende besluiten neemt, dan is een hoger beroep wel noodzakelijk.³³⁷ Het grootste deel van de respondenten is het erover eens dat hoger beroep (in bijzondere gevallen) mogelijk moet zijn. Het tweede deel van deze vraag, hoe de inrichting van dit hoger beroep eruit zou moeten zien, is minder relevant voor dit onderzoek.

De vraag of een afkeuring door de commissie met een nauwkeurige motivatie gepaard moet gaan, wordt door acht respondenten met een volmondig "ja" beantwoord. Vooral het feit dat dit netjes en respectvol is, dient als hoofdargument.³³⁸ Berlage, Bremer, Dudok, Meijer en Wils vinden dat een motivatie op hoofdlijnen verplicht gesteld kan worden, maar dat niet op de details hoeft worden ingegaan. Berlage en Bremer stellen voor dat de details mondeling besproken kunnen worden, omdat dat het snelst tot de beste resultaten zal leiden.³³⁹ Berlage verkondigt hier duidelijk de werkwijze van de Raadhuis-Damcommissie waar altijd een mondelinge toelichting mogelijk was en welke door de gemeente gepropageerd werd. De nieuwe Schoonheidscommissie had deze werkwijze ook

---

³³³ Ibidem, 45.

³³⁴ Ibidem, 46-47.

³³⁵ 'Schoonheidscommissies III', 61.

³³⁶ 'Schoonheidscommissies II', 47.

³³⁷ Ibidem, 44-45.

³³⁸ Ibidem, aldaar 50, 52.

'Schoonheidscommissies III', 56, 59-61.

³³⁹ 'Schoonheidscommissies II', 45, 46, 48..

'Schoonheidscommissies III', 58, 63.

voorgeschreven gekregen in haar reglement. Fockema Andreae, Blaauw en Gratama maken onderscheid tussen 'onverbeterbare' en twijfelachtige ontwerpen. In het eerste geval is een motivatie niet gewenst, dat kan alleen maar leiden tot onduidelijkheid. In het tweede geval is motivatie juist wel gewenst, omdat daar uiteindelijk nog een voldoende ontwerp uit voort kan vloeien.³⁴⁰ Volgens Gratama en Wils zou de commissie zich niet bezig moeten houden met het doen van verbetervoorstellen voor het ontwerp, omdat op die manier de commissie het ontwerp teveel beïnvloed, danwel onbevoegde ontwerpers ideeën aan de hand doet.³⁴¹

De schoonheidscommissies zouden volgens de overgrote meerderheid van de respondenten absoluut invloed moeten kunnen uitoefenen op het in bevoegde handen doen belanden van ontwerp opdrachten. Dudok vindt dit zelfs één van haar belangrijkste taken. Op die manier zijn de belangen van de bouwkunst volgens hem het beste gediend. De onbevoegde plannenmaker kan geen bescherming verwachten. Als er een zwak ontwerp wordt afgekeurd heeft advies aan een dergelijke, onbevoegde kracht geen zin. Dat zal bijna nooit tot een bevredigend resultaat leiden en dus moet het project aan een bekwame bouwmeester worden opgedragen.³⁴² Rechtstreeks namen noemen vindt eigenlijk niemand gepast, het gevaar van nepotisme wordt zeker onderkend, maar er zou wel een lijst aangelegd kunnen worden, bijvoorbeeld door de vakverenigingen.³⁴³

Berlage ziet de oplossing langs de indirecte weg. Door als commissie ontwerpen van onbevoegde krachten structureel af te keuren, zal de opdrachtgever vanzelf naar een bevoegde kracht gaan. Op die manier bereikt de commissie ook het gewenste resultaat, zonder direct te verwijzen.³⁴⁴ Ook dit was een standpunt dat in de Raadhuis-Damcommissie regelmatig naar voren werd geschoven door de secretaris, de directeur van Publieke Werken. Hij was van mening dat op deze manier de commissie wel degelijk veel invloed kon uitoefenen.³⁴⁵ Dit ging natuurlijk alleen maar op zolang Burgemeester en Wethouders de adviezen van de commissie opvolgden.

Hoe moet de verhouding geregeld zijn tussen gemeentelijke diensten die belast zijn met het ontwerpen van uitbreidings- en bebouwingsplannen en de schoonheidscommissie? Dat is de laatste vraag die aan de deskundigen werd gesteld. Blaauw, Oud, Staal en

---

³⁴⁰ 'Schoonheidscommissies II', 45, 47.

'Schoonheidscommissies III', 72.

³⁴¹ Ibidem, 63 en 72.

³⁴² 'Schoonheidscommissies II', 45, 48-49

³⁴³ Ibidem, 50.

'Schoonheidscommissies III', 58, 71.

³⁴⁴ 'Schoonheidscommissies II', 46.

³⁴⁵ Notulen bijeenkomst 5 maart 1912, NAi, Berlage Archief, BERL inv. nr. 298.1 en 298.2.

Slothouwer onthouden zich van een antwoord op deze vraag en Kramer vindt dat een adviesorgaan geen invloed mag uitoefenen hierop. Men moet vertrouwen hebben in de dienst.³⁴⁶ De overige respondenten vinden allen dat de commissie invloed moet kunnen uitoefenen op deze plannen. Het overgrote deel vindt dat deze invloed via een nauwe samenwerking moet worden ingebed in het proces van de gemeente³⁴⁷, terwijl Wils, Dudok, Bremer en Van Heukelom vinden dat alleen de uiteindelijke plannen ter goedkeuring moeten worden voorgelegd aan de commissie.³⁴⁸ Polak is zelfs van mening dat bij een meningsverschil de commissie het laatste woord zou moeten hebben. Deze zou dan ook een grote jurisdictie moeten hebben over de gemeentelijke en particuliere bouwplannen.³⁴⁹

Het onderzoek van de B.N.A. kwam eigenlijk een beetje als mosterd na de maaltijd. De commissies waren al vanaf 1920 bezig met de plannen voor de hervorming en in 1922 had de gemeente al besloten tot het invoeren van het welstandsartikel en het benoemen van een nieuwe schoonheidscommissie. Dat waren de voldongen feiten. De tegenstanders van een schoonheidscommissie konden daar niets meer aan veranderen. Ook was het nieuwe reglement al in januari 1924 gereed. De voorstellen die de heren deden in het *Bouwkundig Weekblad* konden hierop geen invloed meer uitoefenen. Toch geven de antwoorden op de enquêtevragen wel een goed beeld van hoe het welstandsartikel en de Schoonheidscommissie ontvangen werden en of het volgens de architecten een goede oplossing voor de problemen was.

De twee mannen die de overheid vertegenwoordigden waren duidelijk voor een schoonheidscommissie met voldoende mandaat. Uit de gegeven antwoorden kan gemakkelijk de conclusie getrokken worden dat ook de architecten een voorstander waren van een grote invloed van de commissies, echter dat is niet correct. Zoals gezegd werden de schoonheidscommissies ook en misschien wel vooral gezien als een noodzakelijk kwaad, wat betekent dat ze liever geen schoonheidscommissie hadden. De vragen waren alleen zo gesteld dat de aanwezigheid van een commissie het uitgangspunt was. De architecten zagen echter de beste oplossing in een bescherming van de architectentitel. 'De enige radicale oplossing is de "wettelijke bescherming van den architectentitel,"' aldus Jan

---

³⁴⁶ 'Schoonheidscommissies II', 50.

³⁴⁷ Ibidem, 45, 46, 52.

'Schoonheidscommissies III', 57, 58-61, 63, 73.

³⁴⁸ 'Schoonheidscommissies II', 46, 49-50.

'Schoonheidscommissies III', aldaar 63.

³⁴⁹ 'Schoonheidscommissies II', aldaar 52.

Wils.³⁵⁰ Dit zou door de centrale overheid geregeld moeten worden, waardoor een schoonheidscommissie niet meer nodig was. Alleen bevoegde mensen mochten zich dan architect noemen en de opdrachtgevers zouden zich automatisch alleen tot deze mensen richten. Ook Gratama pleit in zijn antwoord voor deze bescherming, want een Schoonheidscommissie kan van een zwak plan geen goed plan maken. Het is nodig dat alleen echte architecten ontwerpen, waarna ook dan een schoonheidscommissie ervoor moet zorgen dat het totaalbeeld goed blijft. Ook een bevoegde architect kan namelijk iets lelijks maken.³⁵¹

In feite was de algemene tendens onder de respondenten dus dat als het niet anders kon, een schoonheidscommissie dan maar moest. Daarbij vonden meerdere respondenten wel dat een dergelijke commissie een reële positie moest hebben. Het feit dat door de meesten een hoger beroep noodzakelijk werd geacht, geeft aan dat de commissie in eerste instantie een bindende uitspraak zou moeten kunnen doen. Aan de andere kant waren regels en voorschriften wat betreft de bouwkunst niet gewenst. Dit was iets waar de Raadhuis-Damcommissie wel voor had gepleit op de Dam. Juist omdat zij als commissie weinig zeggenschap had, meende zij dat een voorschrift over of voorwaarden met betrekking tot de bouwstijl nuttig konden zijn. Op die manier zou een harmonieus eindresultaat makkelijker te bereiken zijn.

Uit de antwoorden blijkt dat de belangrijkste functie van een schoonheidscommissie daarin gelegen moest zijn dat zij de bevoegdheid had de grondeigenaar door te verwijzen naar een 'bevoegde kracht', een architect dus. Op deze manier zouden de eigenbouwers vanzelf minder werk krijgen en was een groot probleem opgelost. Nepotisme werd onderkend als een gevaar en daarom vonden de meesten dat de architectuurverenigingen bij het doorverwijzen een hoofdrol moesten spelen. Zij konden een lijst bijhouden van bevoegde architecten, waaruit een opdrachtgever dan kon kiezen.

Toen in 1913 de discussie over schoonheidscommissies hevig woedde in de bladen, waren er ook architecten die vonden dat *de* oplossing in het kunstzinnig opvoeden van het publiek lag. Ook nu nog was dit voor een aantal respondenten een belangrijke pijler. Het grote verschil met 1913 is dat de aanhangers van dit idee, het nu als belangrijke taak van de Schoonheidscommissie zelf zagen.³⁵² Alleen Dudok meende nog dat 'alleen een fundamentele hervorming van het onderwijs met meer aandacht voor de ontwikkeling van

---

³⁵⁰ 'Schoonheidscommissies III', 63.

³⁵¹ Ibidem, 71.

³⁵² 'Schoonheidscommissies II', 52.
'Schoonheidscommissies III', 62.

het schoonheidsgevoel' voor verandering kon zorgen³⁵³ en Oud meende dat er vanuit de commissies al zoveel opvoedende werking was uitgegaan, dat hij als enige vond dat de commissie in het geheel niet meer nodig waren.

De nieuwe Schoonheidscommissie was enkele maanden na publicatie van de enquête een feit. Met meer zeggenschap dan ooit en een groter werkgebied lag er een grote uitdaging. Niet alleen om ervoor te zorgen dat de stad esthetisch gezien van goede bouwwerken werd voorzien, maar ook om de collega-architecten voor zich te winnen. In tegenstelling tot wat de architecten wensten, had de commissie namelijk ook tot taak de ontwerpen van architecten te beoordelen. Aan de andere kant bleef de commissie een adviescommissie en daarmee bestond nog steeds het risico dat Burgemeester en Wethouders een ander besluit namen dan het advies van de commissie voorschreef. We hebben gezien dat het College eerder geneigd was de adviezen van een commissie op te volgen die bestond uit gerenommeerde leden die hun sporen verdiend hadden. Voor het slagen van de commissie was het dus van belang dat de juiste architecten zitting namen.

---

³⁵³ Schoonheidscommissies II', 49.

Conclusie

Amsterdam kampte aan het begin van de twintigste eeuw met verschillende problemen op het gebied van het stadsschoon. In de nieuwe wijken kon de commissie van advies er niet voor zorgen dat de esthetische kwaliteit van de nieuwbouw overal goed was. In de binnenstad moest gesloopt en heringericht worden, maar kon de gemeente vervolgens niet voldoende invloed uitoefenen op wat er voor de oude bebouwing in de plaats kwam. We hebben gezien dat dit met betrekking tot de Dam tot heftige discussies in de gemeenteraad en onder architecten leidde. De enige manier om het tij te keren, was door in te breken op het privaatrecht en het particulier eigendom ondergeschikt te maken aan het algemeen belang van een mooie stad. Dit was rond 1900 vooruitstrevend, maar paste in het beeld van meer publiek ingrijpen op de stadsontwikkeling, dat De Klerk schetste. In Laren N.H. greep men de mogelijkheid die in de Woningwet van 1901 besloten lag, aan om in 1912 een welstandsartikel toe te voegen. Ondanks de genoemde problemen waar Amsterdam tegenaan liep duurde het nog meer dan tien jaar voordat zij ook zover wilde gaan.

Ondertussen probeerde Amsterdam wel invloed uit te oefenen en discussieerden de raadsleden en commissies over tot hoever zij invloed konden, mochten en wilden uitoefenen op de esthetische kant van de bouw. Al naar gelang de tijd vorderde, werd de behoefte aan meer invloed groter. De komst van de Commissie voor het Stadsschoon toonde aan dat ook vanuit de particuliere hoek, in dit geval de kunstverenigingen, de behoefte aan invloed op het stadsschoon aanwezig was. Met betrekking tot de Dam benoemde de gemeente een aparte schoonheidscommissie, zodat op deze prominente plaats meer invloed kon worden uitgeoefend op het stadsschoon. Nog steeds echter was er geen juridische grondslag voor een dergelijke commissie en kon zij geen bindende adviezen afgeven.

Vanwege het kaliber van de leden van de Raadhuis-Damcommissie werden haar adviezen veelal wel opgevolgd door Burgemeester en Wethouders, maar in voorkomende gevallen moest de commissie buigen voor de wensen van de eigenaren, zoals bij de Bijenkorf. Ook de Schoonheidscommissie kon slechts adviezen geven over de nieuwbouw. Zij moest echter regelmatig meemaken dat haar adviezen niet werden opgevolgd door Burgemeester en Wethouders. In beide gevallen lag de verantwoordelijkheid van de beslissingen bij de gemeente en niet bij de commissies. De invloed van beide commissies was wat dat betreft dus beperkt.

De Raadhuis-Damcommissie was nadrukkelijk aanwezig en de bladen volgden haar verrichtingen in eerste instantie op de voet. Dit maakte dat bij alle belanghebbenden duidelijk werd dat ondanks het instellen van een dergelijke commissie niet de gewenste resultaten bereikt konden worden. Allereerst had de gemeente een belangrijke kavel aan de Bijenkorf al verkocht. In de verkoopakte had zij weliswaar een kettingsbeding laten opnemen om esthetische controle over het ontwerp te kunnen uitoefenen, maar al in de raadsvergadering over dit contract bleek dat dit absoluut geen garanties bood. Nu waren de architect en de eigenaar van de Bijenkorf niet onbereidwillig, maar zij wilden hun ontwerp niet in alles aanpassen naar de wensen van de commissie. Het resultaat was uiteindelijk niet bevredigend. Om erger te voorkomen deden de architectuurverenigingen het voorstel voor een prijsvraag voor de Dambebouwing. Dit werd echter op advies van de commissie in 1912 afgewezen. Een prijsvraag zou teveel ingrijpen op de vrijheid van de eigenaar of erfpachter in zijn keuze voor een architect. Hiermee stelde dus ook de commissie het private eigendom en de keuzevrijheid boven het algemeen belang. Als laatste zagen we dat men tijdens de bouw nog kon afwijken van de goedgekeurde plannen, zonder dat dat uiteindelijk zware consequenties had. Het gebouw van de Groote Club was daar het bewijs van.

Toch was de invloed van de Raadhuis-Damcommissie groot, groter althans dan die van de Schoonheidscommissie. Met betrekking tot de inrichting van de Dam had zij een dikke vinger in de pap en wist zij resultaten te boeken, mede en misschien wel vooral door de status van haar leden. Zij was echter niet eindverantwoordelijk, zoals zij meermalen duidelijk liet blijken. De invloed van de Raadhuis-Damcommissie was niet alleen in de ontwerpen voor de Dam terug te vinden. Ook in de procedures voor de nieuwe Schoonheidscommissie werd haar werkwijze als voorbeeld genomen. Het mondeling toelichten van het oordeel van de commissie en het daaropvolgend overleg met de betrokken architect, had volgens de commissie meer effect dan het schriftelijk goed- of afkeuren wat de oude Schoonheidscommissie deed.

De resultaten op de Dam vielen tegen en ook in de nieuwbouwwijken werd het resultaat ondanks het werk van de Schoonheidscommissie niet beter. Ook de architecten zagen vanaf 1920 steeds meer de noodzaak van meer overheidsinvloed in. Dit gebeurde niet via massale oproepen tot een welstandsartikel, maar waar eerst een commissie met mandaat bij velen grote weerstand opriep en men pleitte voor 'opvoeding van het publiek' en betere opleidingen, was men nu bereid de schoonheidscommissie als noodzakelijk kwaad te accepteren. Daarnaast zagen zij zich voor een voldongen feit geplaatst. Al in veertig gemeentes was een welstandsartikel ingevoerd waardoor de gemeentes ook op

particuliere grond zeggenschap over de esthetische kwaliteit van de bouwwerken hadden bedongen. Het was vechten tegen de bierkaai als ze de schoonheidscommissies nog wilden afschaffen.

De focus in de artikelen kwam dan ook meer te liggen op hoe deze commissies er idealiter uit moesten zien. Via hun organen en de leden van de schoonheidscommissies probeerden zij zoveel mogelijk invloed in de nieuwe Schoonheidscommissie van Amsterdam te krijgen. Daar slaagde zij vrij goed in, waardoor met name de architecten invloed hadden op de besluitvorming van Burgemeester en Wethouders ten aanzien van de esthetische kwaliteit van bouwontwerpen. Helaas voor hen kregen zij niet voor elkaar dat hun ontwerpen zondermeer doorgang zouden vinden en ook slaagden zij er niet in dat door middel van de bescherming van hun titel de beunhazen buiten spel werden gezet.

Op en rondom de Dam was ondertussen veel gebeurd, maar niet zoveel bereikt, althans volgens de raadsleden en de publieke opinie. De Raadhuis-Damcommissie had echter alles wat in haar macht lag gedaan om op de Dam tot een esthetisch goed resultaat te komen. Zij kon er niets aan doen dat het Midden-Damterrein nooit bebouwd werd. Zij had nog voorgesteld dat de gemeente zelf deze belangrijke kavel zou bebouwen omdat een esthetisch goed resultaat *alleen dan* gegarandeerd was. Dit was bijvoorbeeld ook gebleken bij de inrichting van het plein, waar de commissie uiteindelijk zelfs kon meeontwerpen. Zij onderkende het probleem met betrekking tot het private eigendom en de Nederlandse wet en handelde dienovereenkomstig. Zij oefende echter zelf geen directe invloed uit op de gemeente om dit te veranderen. Slecht door steeds aan te geven dat zij niet volledig verantwoordelijk gehouden kon worden en door de resultaten zorgde zij voor een stuk bewustwording bij de gemeente en de architecten dat het zo niet langer kon, wilde zij een mooie stad behouden. De directe invloed kwam vanuit enkele architecten en raadsleden die in de gemeenteraad en vakbladen pleitten voor een welstandsartikel.

Het is niet te zeggen dat zonder de Raadhuis-Damcommissie het welstandsartikel niet tot stand zou zijn gekomen, maar zij had er wel degelijk invloed op. Veertig gemeentes gingen Amsterdam voor en hoewel het artikel in Amsterdam na de door De Klerk onderzochte periode tot stand kwam, is nog wel te zeggen dat zij thuishoorde in de door hem waargenomen tendens. Het ingrijpen in de private sfeer bleek in Amsterdam lastiger dan in andere gemeentes en wellicht had dat te maken met het feit dat de architecten zich feller opstelden en sterker aanwezig waren. Want hoewel zij natuurlijk ook het belang van een mooie stad inzagen, konden de architecten zich maar moeilijk verenigen met overheidscontrole op hun artistieke uitingen. Ook zal in Amsterdam de lobby van de eigenaren en bouwondernemers waarschijnlijk groter dan elders zijn geweest. Er werd

ontzettend veel gebouwd in Amsterdam en voor de bouwondernemers was het goedkoper zonder architect te bouwen. Een welstandsartikel zorgde er wellicht niet dwingend, maar wel in haar aard ervoor dat een architect meer ingeschakeld moest worden. In ieder geval werd in 1924 het welstandsartikel van kracht. Op dat moment zijn de meeste kavels op de Dam alweer bebouwd, afgezien van het Midden-Damterrein. Het resultaat was iedereen tegengevallen. 'De Dam – is reddeloos verloren',³⁵⁴ maar wie weet was de rest van Amsterdam met het welstandsartikel in de hand nog te redden...

---

³⁵⁴ SAA, SAA, *Gemeentebld afdeling 2*, Notulen openbare vergadering 6 november, 1653. Polak citeerde in deze vergadering Wibaut. Er wordt niet vermeld wanneer Wibaut dit heeft gezegd.

Bronnen en Literatuur

Afkortingen:

SAA Stadsarchief Amsterdam

NAi Archief van het Nederlands Architectuur Instituut

Bronnen

NAi, Berlage Archief, inv. nr. BERL 298.1 en 298.2.

SAA, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken, (5180 2.15) inv. nr. 11776-1779.

SAA, Archief Commissie voor het stadsschoon en aanverwante commissies, (458) inv. nr. 1, 2, 14.

SAA, Gemeentebblad 1908-1924.

Bouwkundig Weekblad. Orgaan van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Vakvereniging van Nederlandsche Architecten.

A.H., 'Indeeling Damplein en omgeving', *Bouwkundig Weekblad* 5 (1910), 60.

Bolderman, M.B.N., 'Over Architecten en Stadsschoon', *Bouwkundig Weekblad* 35 (1913) 427-429.

Buskens, P.G., 'De Taak, Samenstelling, positie en Bevoegdheid der Bouwkundige adviesbureaux.

Verhouding tusschen Schoonheidscommissie en Bouwk. Adviesbureau en tussen bouwtoezicht en Bouwk. Adviesbureau', *Bouwkundig Weekblad* 26 (1913) 319-322.

'Het conflict B. en W. – Schoonheidscommissie te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad*, 11 (1914) 129.

Gratama, J., 'Bauberatungsstelle', *Bouwkundig Weekblad* 44 (1912) 538-539.

Gratama, J., 'Kroniek, Dam en Raadhuis', *Bouwkundig Weekblad* 8 (1910) 86-88.

Hoogenboom, Joh., 'Geen Bauberatungsstellen', *Bouwkundig Weekblad* 12 (1913) 142.

'Hulde aan den Burgemeester van Laren', *Bouwkundig Weekblad* 23 (1913) 271.

Hylckama Vlieg, L.H.E., 'Bauberatung', *Bouwkundig Weekblad* 41 (1913) 502-503.

Ingenohl, Jon., 'Schoonheidscommissiën', *Bouwkundig Weekblad* 23 (1913) 272-273.

K. 'Een gevaar', *Bouwkundig Weekblad* 52 (1913) 637-639.

'Kroniek XLII. Overheid en Stadsschoonheid', *Bouwkundig Weekblad* 39 (1912) 463-464.

Kubatz, F.J., 'Bauberatung', *Bouwkundig Weekblad* 33 (1913) 404-408.

Landré C.F.ZN., J.D., 'Bauberatung', *Bouwkundig Weekblad* 17 (1913) 194-196.

Landré C.F.ZN., J.D., 'Bauberatung', *Bouwkundig Weekblad* 42 (1913) 517-519.

Loghem, Ir. J.B. van, 'Moderne Bouwkunst en Schoonheidscommissie', *Bouwkundig Weekblad* 1 (1917) 5-6.

- 'Overheid en Schoonheid', *Bouwkundig Weekblad* 10 (1912) 119-120.
- 'Reorganisatie der Schoonheidscommissie te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad* 9 (1912) 67-68.
- Schaad, J.H., 'Stedenschoon en Woningbouw met steun volgens de Woningwet', *Bouwkundig Weekblad* 44 (1914) 483-485.
- 'Schoonheidscommissies I', *Bouwkundig Weekblad* 3 (1924), 26-36
- 'Schoonheidscommissies II', *Bouwkundig Weekblad* 4 (1924), 44-52
- 'Schoonheidscommissies III', *Bouwkundig Weekblad* 5 (1924), 55-63 en 71-73.
- Spaendonck, Aug.J.C. van, 'Schoonheidscommissiën', *Bouwkundig Weekblad* 34 (1913) 423-424.
- Uitstedig A.L., een, 'Damprijsvraag', *Bouwkundig Weekblad* 16 (1912), 189-190.
- Verslag bespreking door J.E. van der Pek, *Bouwkundig Weekblad* 23 (1913) 273-276.
- Verslag van bespreking door R. Schüngel B.I. Inspecteur der Volksgezondheid, 'De bevordering der Bouwkundige Schoonheid in kleine steden en op het platteland in verband met Woningwet en Bouwverordening', *Bouwkundig Weekblad* 28 (1913) 342-345.
- Verslag van het debat 'Schoonheidscommissie en Openbaar Bouwkundig Adviesbureau', *Bouwkundig Weekblad* 32 (1913) 389-391.
- Verslag voordracht van J.D. Landré C.F.ZN., *Bouwkundig Weekblad* 26 (1913) 313-319.
- Verslag voordracht van A.W. Weismann, *Bouwkundig Weekblad* 30 (1913) 369-372.
- Weismann, A.W., 'Een commissie van advies', *Bouwkundig Weekblad* 11 (1913) 124-125.
- De Opmerker. Orgaan van het Genootschap Architectura et Amicitia*, jaargang 43 t/m 53, 1908-1918.
- 'De Amsterdamsche schoonheidscommissie', *De Opmerker* 51 (1912) 406-407.
- 'Bouwkunst en Critiek', *De Opmerker* 17 (1910) 129-131.
- 'Het Damplan', *De Opmerker* 52 (1909) 409-412.
- 'De Damprijsvraag', *De Opmerker* 31 (1908) 241-242.
- 'Damvraagstuk', *De Opmerker* 34 (1908) 265-267.
- 'Het Damvraagstuk', *De Opmerker* 13(1909) 101-102.
- 'Naklank van de Heemschut-Conferentie', *De Opmerker* 3 (1912) 217-218.
- 'De ontsiering van stad en land', *De Opmerker* 19 (1910) 148-149.
- 'Practische Schoonheidsleer', *De Opmerker* 30 (1908) 236-237, 36 (1908) 281-281, 44 (1908) 345-347, 16 (1909)121-122, 22 (1910) 169-171.
- 'Plaatselijk karakter in de bouwkunst', *De Opmerker* 17 (1909) 129-130.
- Salm, A., 'Conflict Schoonheidscommissie', *De Opmerker* 15 (1914) 116-117
- 'De Schoonheid en de Overheid', *De Opmerker* 14 (1915) 53-54.
- 'De schoonheidsbeweging' (gebaseerd op een lezing van Prof. Dr. H.IJ. Groenewegen) *De Opmerker* 9 (1911) 65-68.
- 'Schoonheidscommissie te Amsterdam, verslag over het tijdperk 1 juli 1915 – 31 december 1916', *De Opmerker* 38 (1917) 299-301.

'Varia, Bouwkunst of Bouwerij' (Alg. Handelsblad), *De Opmerker* 7, (1913) 55.

'De Vraagstukken van den Stedenbouw' (vrij naar het Duitsch van Paul Westheim) *De Opmerker* 16 (1910) 121-123.

Weismann, A.W., 'Bond Heemschut, Ontsiering', *De Opmerker* 37 (1911) 294-295.

Literatuur

Bakker, Martha e.a. ed., *Amsterdam in de tweede Gouden Eeuw*, (Bussum 2000).

Couvée, D.H., *De Dam. De geschiedenis van een plein* (Utrecht 1968).

Damsma, Dirk en Piet de Rooy, 'Morele politiek' De Radicalen in de Amsterdamse gemeentepolitiek 1888-1897', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 19 (1993) 1, 115-128.

Derwig, Jan en Jouke van der Werf, *Beurs van Berlage* (Amsterdam 1994) .

Haan, Ido de, 'Volkswijsheid in de politiek. Het populisme en de republikeinse traditie', *Nieuwste tijd. Populisme* 2 (augustus 2003) 4, 26-38.

Haan, Ido de, en Henk te Velde, 'Vormen van politiek. Veranderingen van de openbaarheid in Nederland 1848-1900', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 111 (1996) 167-200.

Jolles, Allard, *Van dam tot plein, van water tot weg. De stedenbouwkundige geschiedenis van de Dam, het Rokin en de Munt* (Amsterdam 1992).

Klerk, Len de, *De modernisering van de stad 1850-1914. De opkomst van de planmatige stadsontwikkeling in Nederland* (Rotterdam 2008).

Liagre Böhl, Herman de, 'De stad bestuurd. De paarse proeftuin. Radicalisering van het Amsterdamse gemeentebestuur rond 1900' in Martha Bakker e.a. ed., *Amsterdam in de tweede Gouden Eeuw*, (Bussum 2000) 159-187.

Lubach, Prof. Mr. D.A., 'Inleiding', in Dr. Ir. A.G. Bregman en Prof. Mr. D.A. Lubach ed.: *Van wonen naar bouwen. 100 jaar Woningwet* (Deventer 2001) 1-4.

Meurs, Paul, *De moderne historische stad. Ontwerpen voor vernieuwing en behoud 1883-1940* (Rotterdam 2000).

Montijn, Ileen, *'t Gonst. 125 jaar Bijenkorf* (Amsterdam, Nieuw Vennep 1995).

Mr. A.G.A. Nijmeijer, 'Ruim een eeuw welstandstoezicht. Een historisch-juridische beschouwing', in Dr. Ir. A.G. Bregman en Prof. Mr. D.A. Lubach ed.: *Van wonen naar bouwen. 100 jaar Woningwet* (Deventer 2001) 157-181.

Egbert Ottens, 'De aanloop naar de Woningwet: 'de hollen der mensen...'', in: Jolanda

- Keesom ed.: *Wonen. Woning. Wet. Wij wonen – 100 jaar Woningwet* (Amsterdam 2000) 17-40.
- Plas, Gerrit van der, *De openbare ruimte van de stad* (Amsterdam 1991).
- Rooy, Piet de 'Een woelige wereldstad 1883-1893', in: Marijke Carasso-Kok ed., *Geschiedenis van Amsterdam. Hoofdstad in aanbouw 1813-1900 III* (Amsterdam 2006) 433-505.
- Rooy, Piet de, 'In het voetspoor van de Radicalen 1889-1902', in Marijke Carasso-Kok ed., *Geschiedenis van Amsterdam. III Hoofdstad in aanbouw 1813-1900* (Amsterdam 2006).
- Rooy, Piet de, 'Het middelpunt van het vaderland 1901-1914', in Marijke Carasso-Kok ed., *Geschiedenis van Amsterdam. IV 2-strijd om de hoofdstad 1900-2000* (Amsterdam 2007) 17-71.
- Rooy, Piet de, 'Oorlog en revolutie 1914-1925', in: Marijke Carasso-Kok ed., *Geschiedenis van Amsterdam. Tweestrijd om de hoofdstad 1900-2000 IV* (Amsterdam 2007) 73-125.
- Schaar, Prof. dr. ir. J. van der, '100 jaar woningwet, 100 jaar volkshuisvestingsbeleid', in Dr. Ir. A.G. Bregman en Prof. Mr. D.A. Lubach ed.: *Van wonen naar bouwen. 100 jaar Woningwet* (Deventer 2001) 5-16. Schmal, H. ed., *Patterns of European Urbanisation since 1500* (Londen 1981).
- Tibbe, Lieske, 'Amsterdam: de beurs van Berlage. Berlage geeft vorm aan de idealen van de gemeenschapskunst' in: Jan Bank en Marita Mathijssen ed., *Nederland in de negentiende eeuw* (Amsterdam, 2006).
- Vreeze, Noud de, 'Voorgeschiedenis en ontwikkeling van de Woningwet', in idem ed.: *6,5 miljoen woningen. 100 jaar Woningwet en wooncultuur in Nederland* (Rotterdam 2001) 19-29.
- Vries, Dafne de, *De Damquaestie 1896-1912. De invloed van de identiteit van de Dam in de discussie over de herinrichting* (Bachelorscriptie Geschiedenis UvA, Amsterdam 2008).
- Vries, Leonard de, *Eene wandeling door den Bijenkorf: een caleidoscopische terugblik op het 'nieuws' nieuwe van weleer* (Amsterdam 1995).
- Vroom, Wim, 'De stad behouden. Demping, doorbraken en de strijd tegen stedenschennis' in Martha Bakker e.a. ed., *Amsterdam in de tweede Gouden Eeuw*, (Bussum 2000) 378-403.
- Wagenaar, Michiel, *Amsterdam 1876-1914: economisch herstel, ruimtelijke expansie en de veranderende ordening van het stedelijk grondgebruik* (Amsterdam 1990).
- Wagenaar, Michiel, *Stedebouw en burgerlijke vrijheid. De contrasterende carrières van zes Europese hoofdsteden* (Bussum 2001).

Websites

<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn2/tellegen>.

<http://www.parlement.com/>.

<https://stadsarchief.amsterdam.nl/archieven/archiefbank/overzicht/458.nl.html>.

Afbeeldingen

Alle in deze scriptie gebruikte afbeeldingen zijn afkomstig van de beeldbank van het Stadsarchief Amsterdam:

<http://beeldbank.amsterdam.nl/>

Behalve:

Afbeelding 2 en 3:

De Amsterdammer (2 augustus 1908)

Afbeelding 4

http://nl.wikipedia.org/wiki/C._Muysken

Afbeelding 5

http://www.berlage.espritscholen.nl/dynamic/media/2/images/Afb_Site/HPB.jpg